DOĞU TÜRKİSTAN DÂVÂSI

İsa
...ptekin

Otağ Yayınları : 26
Esir Türk İlleri Serisi : 1

Dizgi - Baskı - Cilt : Otağ Matbaası
Birinci Baskı : Aralık - 1973
Baskı Tarihi : Aralık - 1975

İTHAF

Elinizdeki bu mütevazı kitapçığı; Çinliler ve Ruslar tarafından binbir işkence ile katledilen Türkistan şehitlerinin ve gurbette vefat eden Türkistan lider ve mücahitlerinin aziz ruhlarına ithaf ediyorum.

I. Y. A.

𐱅𐰇𐰼𐰜

Faruk53

İSA YUSUF ALPTEKİN
Doğu Türkistan Hükûmeti Sabık Genel Sekreteri

DOĞU TÜRKİSTAN DÂVÂSI

(İKİNCİ BASKI)

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Aziz Türkiyeli kardeşlerime, ikinci baskısı takdim edilen bu kitabın birinci baskısı, kısa bir zamanda tükenmişti. O günden buyana devamlı aranan, şahsıma ve yayınevine gönderilen mektuplarla okuyucuların büyük teveccüh ve alâkasına mazhar olduğunu gördüğüm bu eserin ikinci baskısını da yapmak, bir zaruret haline gelmişti. Şimdi, onun bahtiyarlığına ermiş olmanın sevinci içindeyim.

Ayrıca, beni en çok bahtiyar kılan önemli bir noktayı da belirtmek isterim. Senelerden beri ihmal edilen bir dâvânın, artık yalnızlıktan kurtulmaya başladığını görmek, büyük hâtıralarla dolu anayurdumuz Doğu Türkistan'a Türkiyeli kardeşlerimizin, bilgi ve hareket alanında sahip çıktığına şahit olmak, en büyük sevinç kaynağımız olmuştur. Türkiyeli okuyucuların bu derin alâkalarına karşı, Türkistanlıların minnet ve şükranlarını iletmekle şeref duyarım.

Türkistan konusunun, bunca unutulmuşluktan sonra, bir kısım Batılı devlet adamlarının da dikkatini çekmeye başladığı bir ortamda, eserin ikinci baskısının daha büyük bir alâka ile okunacağı, ve Doğu Türkistan'ın, vatansever aydınlarımızın zihninde yeni boyutlar kazanacağı ümidindeyim.

Eserin birinci baskısından sonra, yazı ve makalelerinde yakın alâkalarını esirgemeyen aydın ve vatansever dostlarıma, onu değîşik okul ve talebe muhîtlerinde tavsiye nezâketini gösteren öğretim üyelerimize, dâvâmızda bize en büyük destek olan muhterem okuyucularımıza, birinci basımında olduğu gibi, bu basımında da büyük yardımlarını gördüğüm Otağ Yayınevi mensuplarına en derunî teşekkürlerimi arzederim.

İ. Y. A.

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Türkiye'de millî problemlerimizin gün geçtikçe daha da rağbet gördüğünü sevinçle müşahede etmekteyiz. Bu durum, senelerce hürriyet ve istiklâlin özlemini çeken ve bu uğurda çetin mücadeleler ve birçok şehit verdikten sonra Türkiye'nin asil himayesine iltica eden **Doğu Türkistan Türkleri** için daha da sevindirici olmaktadır.

Şunu demek istiyoruz ki, komünist rejimin insaf tanımaz icraatından kurtulup, Türkiye'ye sığınan zulümdide Türkistanlılar: Vietnam, Kamboç vs. propagandalarının azap verici tesirleriyle karşılaşmışken; bugün artık, onun eriyip iflâs ettiğini görmekte, ve millî meselelere gösterilen rağbeti sevinçle takip etmektedirler.

Şunu itiraf etmek gerekir ki, Türkiye'de Doğu Türkistan'dan çok Vietnam hakkında kitap, dergi, broşür, makale vs. yayınlanmıştır. Buna karşılık, Türkiye'ye gelişimizden bu yana, **«Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti»**nin hazırladığı birkaç broşürden ve hamiyetli birkaç yazarımızın makalesinden başka, Doğu Türkistan hakkında doyurucu bir neşir yapılamamıştır.

İşte, üzerimizde taşıdığımız mesuliyet duygusuyla, hem bu boşluğu doldurmak ve hem de Türkiye'de ağırlığını hissettirmeye başlayan millî meselelerden birisinin de **«Doğu Türkistan Meselesi»** olduğunu, Türk aydınlarına hatırlatmak bakımından, bir kitap hazırlamayı düşündük. İsimlerini teker teker burada sayamayacağım birçok dostum, beni bu hususta daha da gayretlendirdiler. Bu arada, kitabın basım

ve dağıtımında gereken kolaylığı göstereceğini vaadeden «**Otağ Yayınevi**»nin teşvikleri, benim için manevî bir destek oldu. Bu hususta teşviklerini ve yardımlarını esirgemeyen kıymetli dostlarıma ve yayınevine teşekkürlerimi bildirmeyi, millî bir vazife telâkki ederim. Ayrıca, bu mütevazı kitapçığın Türkiye lehçesi ile hazırlanmasında gayretlerini esirgemeyen, Türkistan aşığı ve genç dostum **Abdullah Yaman'**ın yardımlarını minnetle anarım.

Bu kitapçık, Türkiyeli kardeşlerimizin zihinlerinde bir yer işgal edebilir ve aziz Türkiye'mizi kuşatma çemberi içine alan komünist ideolojiye karşı ikaz vazifesini yerine getirebilirse, kendimi bahtiyar hissedeceğim.

Allah, Türkiye'yi ve Türk Devleti'ni ilelebet payidar kılsın.

İ. Y. A.

GİRİŞ

«... Çinlilerin altınına, gümüşüne, ipeğine, tatlı sözüne, değerli hediyesine kapılmadım. Bunlara kapılan ne kadar Türk'ün öldüğünü, Çin boyunduruğuna düştüğünü unutmadım. Tanrı yardım etti, Türk Kağanı oldum...»

(Bilge Kağan, **Orhun Kitabeleri**)

Bugün dünya Türklerinin büyük çoğunluğu, Türkiye sınırları dışında bulunmaktadır. Orta Avrupa içlerinden Orta Asya içlerine kadar geniş bir sahayı, mübarek kanları ile kendilerine vatan yapan Türkler, Türkiye'nin dışında hatta öz anayurdunda dahi, esaret içinde yaşamaktadır.

Kıbrıs ve Batı Trakya'da girişilen katliamlar, Bulgaristan'da yürütülen ırk ve şahsiyet değiştirtme icbarları, Kırım, Kafkasya, Azerbaycan, İdil-Ural, ve Batı Türkistan'da devam eden tehcir, mezalim ve işkence hareketleri, Doğu Türkistan'da uygulanan eritme ve jenosit faaliyetleri, ne sebepsizdir ve ne de tesadüfîdir.

Asırlarca, **«Haçlı»** zihniyetinin kâbusunu devam ettiren hedef, **dünya Türklüğünün imhası** olmuştur. Kilise vaazlarından kral nutuklarına, meyhane dedikodularından edebiyat ve sosyal faalíyetlere ve son olarak da tiyatro sahnelerinden filim stüdyolarına kadar her fırsatta, Türklerin barbarlığından, vahşetinden ve imhasından söz edilmiştir.

Bunu misallendirecek olursak, tarihte birçok olayın hâlâ tazeliğini muhafaza ettiğini görürüz. Ancak burada iki misalle yetineceğiz. Avrupalı meşhur bir yazar, yirminci asrın başlarında, Türkler hakkındaki niyet ve düşüncesini şöyle ifade etmektedir:

«Hakikatte, müşahede etmiş olduğumuz veçhile, esas meslek ve iktidarı cebir ve şiddet ve vahşet esasına müstenit bulunan Türkler; ister tekrar Hı-

ristiyanların hücum ve istilâlarına karşı zebun kalmak, ister kendiliklerinden Avrupa medeniyetine dalmak suretiyle olsun; velhasıl, her ne suretle olursa olsun mahkûmi zeval gibi görünüyorlar.» (1)

Her ne şekilde olursa olsun **Türklüğün zeval bulması,** Avrupalı ve Asyalı emperyalistlerin zihninden bir an uzaklaşmamıştır. Şu misal ise daha ilgi çekicidir. Bulgaristan'da filim stüdyosunu gezen, Türk Filim Arşivi Başkanı Sami Şekeroğlu, **«Türk ve Türk Emperyalizmi** (!)» aleyhine çevrilen bir filim hakkında sorduğu soruya şu cevabı almıştır. **«Biz, halkımızı böyle yetiştirmek zorundayız.»** (2)

Evet, bütün düşman milletler; komşumuz, müttefikimiz ve dostumuz da olsa, her vesileden faydalanarak, tarihî zaferlerimizin mirasından bizi uzaklaştırmak istemektedirler. İşte bu esas göz önünde tutulursa; bugün, Türkiye'nin dışında bütün Türk dünyası; tarihinden, vatanından ve istiklâlinden mahrum kalmanın ıstırabını çekmektedir. Kelimenin gerçek anlamında, **kölelik** altında inleyen esir Türk illeri, daha çok, komünist rejimin yayılma stratejisi içinde kalmışlardır.

Üsküp'ten Urumçi'ye kadar uzanan topraklar üzerinde, Türkiye hariç tutulursa, bir müstakil Türk devleti ve hürriyetine kavuşmuş bir Türk yurdu daha gösterilemez. Oysa bu bölgelerdeki Türkler kadar, hürriyetin ve istiklâlin mânâsını kavra-

---

(1) Edvard Driyöl, **Şark Meselesi**, Ter. Nafiz, İstanbul, 1328 (1912), s. 509.

(2) **Pınar**, Aylık Kültür ve Sanat Dergisi, C. II, No. 17 (Mayıs 1973), İstanbul, s. 16.

yan bir milletin varlığına az rastlanır. O halde neden bu millet esirdir?.. Niçin bu topraklar üzerinde insanların hürriyetleri ve insanca yaşamaları ellerinden alınmış?..

Okuyucuların, bu kitabın tümünü okuduktan sonra, bu suallerin cevabını daha iyi kavrayacaklarını ümit etmekteyiz. Ancak şunu belirtelim ki, dünya efkârınca esir Türk illerinin en meçhulü Doğu Türkistan olmuştur. Bunun sebepleri çeşitlidir.

Herşeyden önce, Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan tarihî **«İpek Yolu»**nun eski fonksiyonunu kaybetmesi, Doğu Türkistan'ın eski hayatiyetini ortadan kaldırmıştır. Bu ise, Doğu Türkistan üzerinde fırsat kollayan Çinlilerin işine yaramıştır. Çünkü, Çinlilerin Türkler üzerindeki icraatı, böylece gözlerden uzaklaştırılmıştır. Bilhassa 1760 yıllarından sonraki Çin idaresi, Doğu Türkistan'ı tamamen unutturmuştur. Tarihî Türk vatanının ismi değiştirilerek **«Sinkiang»** denmiş ve dünya efkârına **«Sinkiang»**ın Türklükle alâkasının bulunmadığı intibaı verilmek istenmiştir. Buna ilâve edilebilecek bir husus da, Türkistan'ın, yalnız bugünkü Batı Türkistan topraklarından ibaret olduğu propaganda edilmiş ve Doğu Türkistan, Çin emperyalizminin **«Sinkiang»** politikasına kurban edilmiştir.

Başka bir husus da, Doğu Türkistan dışındaki Türk illeri, Avrupa ve Asya'nın medeniyet merkezleriyle daha yakından temas kurabilmişler ve kendilerini duyurabilmişlerdir.

Öte yandan Doğu Türkistan'a nazaran diğer Türk illerinde kültür ve eğitimin (müsbet ve menfî) daha sistemli oluşu, münevverlerin zuhuruna im-

kân hazırlamış ve bir müddet sonra da bunlar hür dünyaya iltica edince, mensubu oldukları esir Türk illerinin tanıtılmasını sağlamışlardır. Fakat Doğu Türkistan'da gerek Türkçe tedrisat olsun, gerekse Çince eğitim olsun, senelerce ibtidaî eğitim tarzından öteye geçemememiş ve Doğu Türkistan'da ilim ve devlet adamlarının yetişmesi böylece önlenmiştir.

Pekiyi, Doğu Türkistan'a reva görülen gayrı insanî yaşayışın ve o mübarek topraklar üzerinde girişilen assimile hareketlerinin sebepleri nelerdir?.. Kısaca bu hususu belirtmeye çalışalım.

Türk tarihini ve Asya'nın siyasî tarihini tetkik zahmetine katlanan herkes görecektir ki, «**Eski Dünya**» diye adlandırılan kıtalar topluluğunda ve sayısız kavim arasında şiddetle arzulanan ve o nisbette de yaygınlaşan toplum düzeni, «**Türk toplum düzeni**» olmuştur. Bunun yaygınlaşmasında, şüphesiz, Türklerin İslâm'ı kabul etmeleri, en büyük rolü oynamıştır. Çin ve Hint medeniyetleri; insalığın ortak arzusu haline gelen Türk-İslâm medeniyetlerinin (3) göz kamaştırıcı saltanatı karşısında sükut etmişlerdir. Rus despotizmi ise, Moskova semalarında dalgalanan Türk sancakları önünde boyun eğmek zorunda kalmıştır. Ancak, bu yüksek fetih ve medeniyet hareketi, Asya'da ve Avrupa'da insan haysiyetini ve toplum düzenini, iğ-

---

(3) Her Türk-İslâm İmparatorluğu, aynı zamanda, birbirini tamamlayan ve geliştiren medeniyetler kurmuşlardır. **Karahan Medeniyeti, Selçuklu Medeniyeti, Osmanlı Medeniyeti** gibi.

renç saltanatları uğruna istismar eden zulümperver insan şebekelerinin, düşmanlığını katmerlendirmiştir. Bu hareketin koruyucusu ve yükselticisi olan Türkler ise, düşman planlarının hedefi olmuştur. Avrupa'da ve Asya'da Türk dinamizmi ve İslâm idealizmi mağlûp edilemeyince, insan ve toplum istismarına devam edemeyeceklerini anlayan emperyalist güçler, Avrupa içlerinden Uzakdoğu'ya kadar uzanan İslâm-Türk illerinde, korkunç bir terör ve imha hareketi planlamışlardır.

İşte bu tarihî kavga, Türk dünyasının büyük bir kısmı ve Türklerin anavatanı olan bölgelerde Çin ve Rus mezaliminin başlıca âmili olmuştur. Öte yandan, Türkistan'ın henüz büyük bir kısmı işlenmemiş, bakir ve münbit toprakları, zamanımız ekonomi-politiğinin pazarlık sahaları olmuştur.

Bir taraftan çeşitli kavimlerin hamisi, tarihin şerefi ve asırların güneşi Türk milletinden intikam almak, diğer taraftan da dünyanın en zengin ve en pahalı servet kaynaklarına sahip olmak arzusu, Türkistan üzerinde, bölgeleri bile yakıp kavuran kıpkızıl bir cehennem ateşi olmuştur. Ve bu cehennem ateşi, Türkün son müstakil kalesi Türkiye'mizi de çemberi içine almak istemektedir.

Biz bu kitapçığı hazırlarken, hem aziz Türkimizi tehdit etmeye başlayan kızıl tehlikenin fecaatini ve aldatıcı politikasını ve hem de Türk-İslâm medeniyelerinin asırlarca merkezliğini yapmış toprakların Türkiye ile olan alâkasını göstermeyi düşündük. Üsküp'ten Urumçi'ye kadar aynı komünist icraatın kurbanı olan esir Türk illerinden birisi olan

Doğu Türkistan'ın naçiz bir ferdi olarak, üzerimize düşen vazifeyi yerine getirmek istedik.

Hiç bir tarihî geçmişi olmayan, herhangi bir medeniyetin yapıcıları arasında bulunmayan, millet olma şuurundan uzak birçok Asya ve Afrika topluluğu; çağımızda hürriyet bayrağına sahip olurlar ve istiklâl türkleri söylerlerken, tarihin en tanınmış topluluğu ve nice medeniyetlerin kurucusu olan Türk milletinin büyük bir parçası, bugün hâlâ esir muamelesi görüyor. insanlığın kulaklarını tıkadığı bu dâvâda biz de susarsak, tarihe karşı en büyük cürmü işlemiş oluruz. İşte bunun için yazdık!..

Şüphesiz bu kitapçık, Türkistan'ı derinlemesine inceleyen bir eser değildir. Türkistan'ın tarihî ve ilmî tetkikinden ziyade, bugün için pratik malumat veren ve büyük bir tehlikeyi işaret eden ikaz mahiyetindedir. Şuna inanıyoruz ki, **«Türkistan Meselesi»**, Türk aydınlarının ve Türkiye hariciyesinin, en azından Vietnam kadar aktüel bir meselesi haline gelince, Doğu Türkistan hakkında daha geniş eserlerin ortaya çıkacağı muhakkaktır.

Bugün, Doğu Türkistan'ın hürriyet ve istiklâl dâvâsını, aziz Türkiye'mizin ilelebet payidar olmasıyla mütalaa ediyor, Türkiye milliyetçilerinin ve aydınlarının bu meseleye yabancı kalmayacaklarını ümit ediyoruz. Temennimiz, ümidimizin gün geçtikçe daha da artması ve Doğu Türkistan'ın Türk efkârında lâyık olduğu yere yükselmesidir.

I. BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN'IN TABİAT ŞARTLARI

«Doğu Türkistan'ın yüzölçümü 1.828.418 km.² olup Almanya'dan 4 defa büyüktür.»

I. DOĞU TÜRKİSTAN'IN MEVKİİ VE SINIRLARI

Doğu Türkistan **Uluğ (Büyük) Türkistan'ın** bir parçasıdır. «Uluğ Türkistan» deyince, Batı ve Doğu Türkistan birlikte akla gelir. İşte, Doğu ve Batı Türkistan'dan müteşekkil Uluğ Türkistan; 100 milyon nüfuslu Türk milletinin anayurdu olduğu gibi, insanlığın tanıdığı en eski bir kültür ve medeniyet merkezidir.

Uluğ Türkistan; batıda Hazar Denizi'nden, doğuda Altay ve Altın Doğları'na, güneyde Horasan, Karakurum Dağları'ndan, kuzeyde Ural Dağları ile Sibirya'ya kadar uzanan ve genişliği 5.000.000 (beş milyon) kilometre kare olan, oldukça geniş bir ülkedir.

Doğu Türkistan; işte bu 5.000.000 kilometre karelik ülkenin doğusunda ve Asya Kıtası'nın tam ortasında bulunmaktadır. Komşu ülkeleri olarak; güneyde Pakistan, Hindistan (Keşmir) ve Tibet; güneybatı ve batı tarafından Afganistan ve Batı Türkistan; kuzeyde Sibirya; ve nihayet doğu ve kuzeydoğuda Çin, Moğolistan gibi ülkelerle sınırlıdır.

Doğu Türkistan ile Çin ve Moğolistan arasında Akdağ, Altay Dağları, Karlık Dağ, Altın Dağ, Çimen Dağı ve Bukalık Dağı ile 500 km'lik bir çöl bulunmaktadır. Yine, Doğu Türkistan'ın Tibet ve Keşmir ile arasında Kuenlûn, Karakurum ve Tağdunbaş Dağları vardır. Batı Türkistan ve Sibirya ile arasında; Tanrı Dağları, Cungar Aladağı, Tarabagatay ve Altay Dağları bulunmaktadır.

II. DOĞU TÜRKİSTAN'IN YÜZÖLÇÜMÜ

Ortaasya'daki yerini kısaca belirttiğimiz ve birçok tarihî hadiselere sahne olan Doğu Türkistan'ın yüzölçümü 1.828.418 kilometre kareden ibaret olup Türkiye'mizden 2,5; Almanya'dan 4, Ürdün'den 25, Konga'dan 5, Pakistan'dan 3, Endonezya'dan 2 defa büyüktür. Tibet, İç Moğolistan ve Mançurya gibi Kızıl Çin müstemlekeleri dahil, bütün Çin toprağının beşte birini teşkil etmektedir.

Doğu Türkistan'ın 2.000.000 km.²'ye yakın yüzölçümünün 600.000 kilometre karesi çöl, 91.000 kilometre karesi ise, ormanlıktır.

III. YÜZEY ŞEKİLLERİ

Doğu Türkistan'ın yüzey şekilleri tabiî tezatlarla ifade edilebilir. Çöller, vahalar, yüksek tepeler, burada en açık şekilleriyle göze çarpar. Bir tarafta geniş çorak topraklar; diğer yanda, verimli, ağaçlık arazi insanı hayretler içinde bırakır. Yüksek dağ silsileleri; ormanlar, buzullar ve kayalarla kaplıdır. Bu dağlar, doğudan batıya doğru alçalarak Doğu Türkistan'ın kuzey ve güneyinden. batı yönünde devam ederler.

Batıda Pamir Plâtosu'ndan Çin'e kadar uzanan Tanrı Dağları; Doğu Türkistan'ı Tarım Havzası ve Cungarya Havzası olarak ikiye ayırır. Tanrı Dağları'nın yüksekliği 4.000-7.000 metre arasında değişir. Bu dağların en yüksek tepesi olan **Han Tanrı Tepesi**'nin yüksekliği 7.439 metreye ulaşır. Bu dağların eteklerindeki geniş ve oldukça müsait otlaklar, hayvancılığa elverişlidir.

a — Tarım Havzası:

Tanrı Dağları ile Kuenlûn (Karanlık) Dağları'nın arasında yer alır. Yüzölçümü 910.000 km²'dir. Tarım Havzası, elips şeklindedir. Güneyinde Karanlık Dağlar vardır. Güneybatıda Karakurum silsilesi yer almaktadır. Meşhur Taklamakan Çölü, buradadır. Bu çöl Tarım Havzası'nın 910.000 km.²'-lik yüzölçümünden 500.000 km.²'sini kaplamaktadır. Geri kalan 400.000 km²'lik yer ziraate elverişlidir. Havza'nın doğudan batıya olan mesafesi takriben 1.000 kilometredir. Havza'nın yüksekliği ise

Kaşgar yakınlarında 1.300 metreye düşer. Yine bu havzada bulunan Turfan şehri deniz seviyesinden 280 metre aşağıdadır.

Tarım Havzası, Gobi Çölü'nden daha kurak olup yağışlar çok az miktarda ilkbaharda olur. Yukarıda söylediğimiz ziraate elverişli olan kısım, Tarım Nehri sayesinde sulanmaktadır. Birkaç koldan meydana gelen Tarım Nehri, doğu istikametinde akar ve **Karaboran** (Lob) Gölü'ne dökülür.

Araziyi Tarım Nehri'nden sulama suretiyle, Tarım Havzası'nda buğday, pamuk, mısır, pirinç yetiştirilir. Meyvelerden bilhassa kaysı ve üzüm boldur.

b — Cungarya Havzası:

Tanrı Dağları ile Altaylar arasındaki kısım Cungarya Havzası'dır. Doğu Türkistan'ın kuzey bölgesini meydana getirmektedir. Burası, hafifçe engebelidir. Havzanın orta kısmı çöldür. Çöl olan orta kısmı hariç, genellikle otlak bir sahadır. Bunun için göçebe insanların zaman zaman uğrak ve konak yeri olmaktadır. Güney kısmında geniş bir sulama mıntıkası bulunmaktadır. Uzak-Doğu ülkelerini Batı'ya bağlayan Türkistan yollarından birisi, buradan geçmektedir. Doğu Türkistan'ın merkezi Urumçi şehrinin bulunduğu Cungarya Havzası'nda, ülkenin tek demiryolu bulunmaktadır.

c — Akarsular ve Göller:

Doğu Türkistan'ın en mühim akarsuyu **Tarım Nehri**'dir. Karakurum Dağları'nın doğusundaki yü-

ce tepelerden doğar. Tarım Nehri, Doğu Türkistan ile Keşmir arasındaki kısa bir mesafede sınır teşkil eder ve doğuya doğru akarak Lob Gölü'ne dökülür. 1.600 kilometre olan Tarım Nehri, altı kolun birleşmesinden meydana gelir. Bunlardan en mühımleri, batıdan gelen Kaşgar - Derya, güneybatıdan gelen Yarkent - Derya ve güneyden gelen Hotan - Derya ile kuzeybatıdan gelen Aksu kollarıdır. Aynı zamanda bu kollar üzerinde, aynı adı taşıyan vahalar ve mühim şehirler vardır.

Tarım Nehri'nden sonra, ülkenin en doğusunda **Ülüngür Irmağı** vardır. **Kara İrtiş** ve **Ürüngür** suları ise Cungarya Havzası'nın belli başlı nehirleridir. **Kobdu** suyu ise Cungarya ile Moğolistan arasında sınır teşkil eder.

Doğu Türkistan'ın zikredilmeye değer üç gölü vardır. Bunlar da, Tanrı Dağları'nın güneyinde **Bağraş Gölü** ile bunun güneydoğusundaki **Lob Gölü**'dür. Ayrıca **Ebi Gölü**, Cungarya Havzası'nın en büyük gölüdür.

Akarsular ve göller, daha ziyade buzullar ve biraz da ilkbaharda yağan yağmurlarla beslenir.

IV. İ K L İ M İ

Bütün Türkistan'da genellikle kara iklimi hüküm sürer. Gündüzleri sıcak, geceleri serin; yazları çok sıcak, kışları ise çok soğuk geçer. Kışın, nehirler donar ve kum sahaları karlarla örtülür.

Turfan Kazası müstesna, Doğu Türkistan'da sıcaklık ortalaması 30 derecedir. Kış ortalaması ise —16 derecedir. Kuzeyde soğuklar, güneydekine nisbetle daha fazladır.

İklim kurak olduğu için, yağışlar azdır. Metre kareye düşen yağış, kuzeyde ortalama 150 ilâ 300 mm.'dir. Güneyde ise ortalaa 100 mm'dir.

II. B Ö L Ü M

DOĞU TÜRKİSTAN'IN EKONOMİSİ

«İpek Yolu denen ve dünya ticaretinin şahdamarını teşkil eden, Çin ile Bizans arasındaki büyük ticaret yolu, Türklerin elindeydi.»

I. DOĞU TÜRKİSTAN'DA ZİRAAT

Doğu Türkistan'da ziraat alanları, vahalardır. iklimin; kara iklimi olması ve kurak gitmesi, ziraat işlerinin vahalarda toplanmasına sebep olmuştur. Ziraat işleri, bütün vahalarda sulama tekniği ile yapılmaktadır.

Sulama tekniği bakımından Doğu Türkistan, çok eski tarihlere dayanan ve bu hususta hayli ilerleme kaydeden bir Türk ülkesidir. Ziraî işlerin yüzde doksanı sulama suretiyle, yüzde onu ise yağmurla yapılmaktadır. Bu bakımdan sulama usulü, mühim yer tutar. Bu mevzu ile ilgili olarak Alman bilgini **W. Busse** bir araştırma yapmış ve şunları söylemiştir:

«Çok eski çağlardan beri geliştirilen ve yerli halkın bir kısmı tarafından mükemmel surette ve maharetle uygulanan sulama tekniği; eskiden step ve çöl olan yerlerde, entansif ziraat ve bahçeciliğin yayıldığı kültür sahaları meydana gelmesini mümkün kılmıştır. (...) Burada binlerce yıllık gelişme sonucunda, kendine mahsus otohton (yerli) bir sulama tekniği meydana gelmiştir. Bu teknik, basit gözükmesine rağmen, bu şekil basit tesislerle erişilebilen en yüksek dereceye ulaşmıştır.» (1)

Sulama tekniğinde bilhassa Tarım Nehri'nden ve kollarından istifade edilmektedir. Ülkenin güney

---

(1) Prof. Dr. İbrahim Yarkın; **«Türkistan'ın Sulama Ziraati Hakkında»**, **Türk Kültürü**, C. I, No. 12, Ankara, s. 50.

bölgesinde geniş bir araziyi kaplayan Tarım Nehri, daha önce, de zikrettiğimiz gibi, buranın en mühim arakarsuyudur. Kuzeyde ise Kara İrtiş, Ürüngür, ili ve Manas Irmakları, ziraî sulamada önemli yer tutar.

Bütün Türkistan'daki ziraattan ve ziraî ürünlerden İslâm Ansiklopedisi'nde şöyle bahsedilmektedir:

«Vahalardaki ziraat, sulama ile yapılmakta idi. Zerefşan'daki sulama tertibatı ve burada istihsal edilen hububat (buğday ve pirinç) pamuk, şarap, ipek, üzüm, elma, kavun, soğan vb. Müslüman coğrafyacıları tarafından tasvir edilmiştir. Tuz istihsali, kuyumculuk ve bilhassa silâh, inkişaf halinde bulunuyor. Ve hayvan yetiştirme (at, deve, öküz ve koyun) mühim bir mevki işgal ediyordu.» (2)

Yukarıdaki cümlelere ilâve olarak kaydedelim ki, Doğu Türkistan'da narenciyeden başka, Anadolu'da yetişmekte olan mahsullerin hepsi yetişmektedir. Bu cümleden olarak 10 çeşit hububat, 25 çeşit sebze, 30 çeşit ilâç otları, 20 çeşit meyve, 35 çeşit çiçek yetişmektedir. Adları, cinsleri, şekilleri, iç ve dış kısımlarının renkleri ve tadları ayrı ayrı olmak üzere 22 çeşit kavun, 34 çeşit elma, 13 çeşit üzüm, 11 çeşit şeftali, 9 çeşit kayısı, 5 çeşit armut yetişmektedir.

Bütün bunlardan başka, pamuk ziraati Türkistan'da önemli bir yer tutmaktadır. İlk defa pamuğun Hindistan'da görüldüğü bilinmekteyse de, bu ürünün Doğu'ya ve Batı'ya tanıtılmasını, pa-

---

(2) İslâm Ansiklopedisi, C. VI, s. 275.

muktan mamul eşya sanayiinin dünyaya öğretilmesini Türkler temin etmişlerdir. **«Kuzey Çin'e pamuğun, 4. yüzyılda Doğu Türkistan'dan girdiğini Rus âlimi A. G. Grumm Arzimailo kaydediyor.»** (3)

Doğu Türkistan'da pamuk daha ziyade Cungarya Havzası'nda, Kaşgar ve Turfan vahalarında yetişmektedir. Pamuk üretiminin bilhassa sulama ile olması, pamuk ziraatinde çok makbuldür. Çünkü pamuğun, ihtiyacı kadar su alması gerekir. Ve kozalarının zedelenmemesi icabeder. Bunun için Türkistanda pamuğun verimi çok fazladır. Aynı zamanda, lifleri ince olduğu için, üstün kalitelidir. Doğu Türkistan ve Batı Türkistan pamuğu, bugün, dünya istihsalinde başta gelir. Aşağıdaki rakamlar, bunu göstermektedir.

1959 yılı istatistiklerine göre, dünya pamuk üretiminde başta gelen ülkeler şunlardır: (4)

A.B.D.	....	3.170.000 ton.
Çin	....	2.410.000 ton.
Rusya	....	1.590.000 ton

Ancak şunu kaydedelim ki; Çin ve Rusya'nın pamuk tarlaları, Doğu Türkistan'la Batı Türkistan'dır. İki komünist güç tarafından paylaşılan ve kendilerine bu pamuk ürünlerinin kullanılması yasaklanan Türkistan, müstakil olarak istatistiğe dahil edilirse, ilk sırayı teşkil edecek olan bir ülkedir. Buna müsaade edilmemesinin asıl sbeeplerini, daha sonraki bahislerde göreceğiz.

---

(3) As. Yusuf Dönmez, **«Türk Ülkelerinde Pamuk», Türk Kültürü**, C. I, No. 4, Ankara, s. 42.

(4) A. g. e.

II. H A Y V A N C I L I K

Doğu Türkistan'da hayvan ve hayvan ürünlerinden azamî derecede istifade edilir. Bilhassa Tanrı Dağları'nın eteklerinde geniş ve çok müsait otlaklar olduğu için, buralar hayvancılığa çok elverişlidir. Kızıl Çin istilâsına kadar, bütün Doğu Türkistan'daki hayvanların umumî sayısı 15.000.000 baş idi. Bunların taksimatı ise şöyleydi:

Cinsi	Adet
Koyun	11.500.000
Sığır	1.600.000
At	780.000
Deve	20.000
Merkep	68.000

Hayvancılıkla uğraşanların takribî nüfusu ise, 600.000'dir. (5)

(5) Cung Yang Zibao (Merkezi Gazete), 6.11.1965, Formoza.

III. T İ C A R E T

İlk Çağlar Ortaasya ticaretinde, Doğu Türkistan'ın yeri büyüktür. O zamanlarda en uzak ülke olarak Çin ülkesini, Avrupa, hususiyle Bizans ülkelerine bağlayan en büyük karayolu, Doğu Türkistan'dan başlıyarak bütün Türk ülkelerini katediyor ve Bizans'a varıyordu. Bu yolun tarihî adı **«İpek Yolu»** olarak geçer. Şu satırlar, İpek Yolu'na Türklerin ilk çağlardaki hâkimiyetini gösterir:

«Hirth ve Hermann gibi büyük Sinoloğlar Türk İmparatorluğu'nun geniş bir Asya Devleti halinde mevcudiyetinin, Asya'ya büyük bir ticarî ve iktisadî canlılık, refah ve zenginlik getirdiğini ortaya koymuşlardır. (...) İpek Yolu denen ve dünya ticaretinin şahdamarını teşkil eden Çin ile Bizans arasındaki büyük ticaret yolu Türklerin elinde idi.» (6)

Bu ticaret yolu'nun Türklerin elinde olması Çinlilerin hiç işine gelmiyordu. İşte Çin tecavüzlerinin Doğu Türkistan'a başladığı yıllar olarak, bu devreleri tesbit edebilmekteyiz.

Yavaş yavaş Doğu Türkistan'ın şehirlerine sızmaya başlayan Çin Tüccar ve memurları Bizans-Çin ticaret yoluna hâkim olmak istiyorlar. Bunu bir tarihçi şöyle anlatır:

«M.Ö. 140-130 seneleri arasında Türkistan, ticarî sahada bir mevki sahibi idi. (...) Bu ticaretten yalnız tüccarlar değil, fakat içlerinden geçtikleri

---

(6) Yılmaz Öztuna, **Türkiye Tarihi**, C. I, s. 213.

il ve bucaklardaki memurlar da kazanıyordu. Ve bu ticarete mâni olunmamasında büyük menfaatleri vardı. (...) Böylece, Batı Çin'deki memurların, kervanların muntazam vasıl olmaları ve yağma edilmemeleri için ticaret yollarını doğrudan doğruya kendi kontrolleri altına almakta, büyük menfaatleri vardı.» (7)

İşte, Ortaasya ticaret yolunu elde edebilme endişeleri, Türkistan'da kuvvetli bir Türk hâkimiyetini de istemiyordu. Çünkü bu takdirde, Çin için son derece kazançlı bir saha kapanmış olacaktı.

«Bu sebeplerden dolayı M.S. 73 yılında Tou Ku (Okunuşu Dov Gu) komutası altında büyük bir sefere çıkıldı. Kısa bir zamanda bütün Türkistan zaptedildi.» (8)

Çin'in Türkistan'ı zaptı devam etmemiş, bir müddet sonra Türkler tekrar bu ticarete hâkim olmuşlardır.

«Takriben 600 senesine kadar ticaret yolu üzerindeki hâkimiyet muhtelif Türk kavimlerinin elinde kalmış ve bundan hasıl olan bütün varidattan (gelir) onlar istifade etmişlerdir.» (9)

Doğu Türkistan'ın tarihteki ticarî yerini gördükten sonra, Çin iktidarlarının neden Türk ülkelerine saldırdıklarını, daha iyi anlıyoruz. Bugün için de önemini kaybetmeyen husus şudur ki; Kıta Çin'i Sibirya'ya, Rusya'ya ve Önasya ülkelerine

---

(7) Dr. Wolfram Eberhard **Çin Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu yayınları, 1947, s. 93-95.

(8) A.g.e., s. 108.

(9) **İslâm Ansiklopedisi**, C. III, s. 400.

bağlayan tarihî yollar, Doğu Türkistan ve Orta Asya üzerinden geçer. Rusya'nın da Çin ve Hindistan'a inmesi meselesinde aynı şeyi söyliyebiliriz. İşte bunun içindir ki, Doğu ve Batı Türkistan iki komünist ülke arasında paylaşılamıyor. Yeri geldikçe diğer sebepler üzerinde de duracağız.

Yukarıdaki tarihî bilgilerden sonra, bugünkü Türkistan'ın durumuna geçebiliriz.

Doğu Türkistan hiç bir vakit, tarihî ticaret fonksiyonunu kaybetmez. Bugün, bunun ehemmiyetini anlayan Kızıl Çin, Doğu Türkistan ulaşımını daha da genişletmiş ve Pakistan, Hindistan, Rusya gibi komşu ülkelerle ticareti geliştirmiştir. Doğu Türkistan'ın ticarî ürünlerini, fazla zaman kaybetmeksizin, bulunduğu yerden diğer ülkelere nakletmektedir.

1942 yılına kadar Doğu Türkistan'ın ticaret yaptığı ülkelerin başında Rusya, Hindistan, Çin, Almanya, İngiltere gibi memleketler gelmekteydi. Hindistan'a ipek, halı ve kilim ihraç ediliyor, boya, baharat vs. ithal ediliyordu.

Rusya'ya ise; yün, ipek, deri, pamuk, ehlileştirilmiş hayvan, bağırsak, kuru meyve vb. ihraç ediliyor; oradan da kumaş, kâğıt, şeker, cam, çay, sigara gibi sanayi eşyaları ithal ediliyordu.

Ancak 1949 yılından sonra, Doğu Türkistan'ı işgal eden Kızıl Çin bütün ticaret yollarını kapatmış ve ithalât ve ihracatı kendi inhisarı altına almıştır. Fakat bu, tarihî bir kavga olduğuna göre Doğu Türkistan'ın ticaretini Türkler tekrar ellerine alacaklar ve kendi kaynaklarına sahip çıkacaklardır.

IV. MADENLER

Doğu Türkistan, yeraltı ve yerüstü servetleri itibariyle, diğer ülkelerle kabili kıyas olmayacak derecede, zengin bir ülkedir. Birçok yazarlara konu olan bu mevzu hakkında, bir makalede şu malumat vardır:

«İkinci Dünya harbinden evvel, bazı araştırmalar Cungarya'nın kuzeybatısındaki dağların altın madeni, kömür, demir, bakır ve petrol ihtiva ettiğini ortaya çıkarmıştır...

«... 1956'dan beri bölgede yapılan petrol araştırmaları neticesi Cungarya'nın birçok yerlerinde, yine aynı havzanın güneyinde Vusu, daha güneyinde Korla civarında ve Tarım Havzası'nın batı kenarında yüksek kalitede petrol bulunmuştur.» (10)

Daha önce, 1934 - 1943 yılları arasında, Sovyet Rusya'nın Doğu Türkistan'daki hâkimiyeti devresinde, Rus araştırıcılarının tetkikleri sonunda; 5 yerde uranyum, 5 yerde volfram, 13 yerde kalay, 32 yerde kurşun, 50 yerde altın, 46 yerde demir, 70 yerde kömür, 2 yerde civa, 6 yerde amonyak bulunduğu bildirilmişti. Doğu Türkistan'daki petrol rezervi 120.000.000 ton idi. Altın rezervi ise takriben 18.500 ton idi.

Kızıl Çin'in istilâsından sonra ise Pekin'de, Çin Fenler Akademisi'nin mütehassısıarından 300

---

(10) Ord. Prof. Dr. Ahmed Ardel, **«Doğu Türkistan»**, **Türk Kültürü**, C. I, No. 8, Ankara, s. 32.

kişilik bir heyet teşkil edilerek Doğu Türkistan'a gönderildiler. Burada kendilerine, «Sinkiang Askerî Bölge İstihsal ve İmar - İnşa Kuvvetleri» nezdindeki tetkik grubu da dahil oldu. Yeniden, Doğu Türkistan karış karış araştırıldı. Bu hususta **27 Şubat 1953** tarihinde, **Urumçi Radyosu**, o yıl içinde 26.000 km.²'lik bir sahada tetkik yapıldığını söylemiştir. (11)

Bu araştırmalar, daha önceki Rus araştırmalarını teyit etmiş ve petrol sahasının, bütün Doğu Türkistan'a nisbetle, dörtte bir olduğu tesbit edilmiştir. «**1964 yılında yapılan istatistiklere göre 160.000.000 ton petrol rezervi vardır. Doğu Türkistan'daki petrol rezervleri, İran ve Irak'taki rezervlerin on misli büyüklüktedir.**» (12)

Urumçi Radyosu'nun yayınına göre, yapılan tetkikler neticesinde 88 çeşit maden rezervi keşfedilmiştir. Manganez, kurşun, alüminyum, kömür, fosfor gibi madenlerin rezervi o kadar çoktur ki, kazıp bitirmek mümkün değildir.

Yine Urumçi Radyosu, 1959 yılı sonlarında, Urumçi şehrinin güneyinde bulunan dağların eteklerinde 600.000.000 ton kömür rezervi olduğunu, her sene 1.000.000 ton kazılsa dahi, aşağı yukarı 600 sene işletmeye kâfi geleceğini, açıklamıştır.

Uranyum rezervinin ise 12 tirilyonun üstünde olduğunu, Fransızlar açıklamışlardır.

---

(11) O tarihlerde Keşmir'de bulunduğumuz zaman dinlemiştik. (İ. Y. A.)

(12) **The Muslim World**, 28 october 1972, (**Yeniden Millî Mücadele**, No. 149, 5 aralık 1972, İstanbul, s. 2'den naklen.)

Kısaca belirtmeye çalıştığımız Doğu Türkistan'ın maden zenginlikleri, bugün komünist ideoloji uğruna kullanılmakta ve Müslüman Türklerin mezarı kazılmaktadır. Bu servetlerin Türklerin eline geçmesini arzu etmeyen emperyalist güçler, Doğu Türkistan'da en âdi işkencelere girişmektedirler.

V. SANAYİ

Doğu Türkistan'da sanayi, eskiden daha ziyade el sanatlarından (tezgâhlardan) ibaretti. İpekli ve pamuklu kumaşlar dokunuyordu. Yine halı, kilim gibi eşyalar imal ediliyordu. Kızıl Çin'in istilâsından evvel, iptidaî ve yeni olmak üzere, 302 adet tezgâh, atelye, fabrika ve işletme bulunmakta idi. Bunlar halı, deri, demir, bakır ve bez sanayiine ait, küçük işyerleriydi.

Kızıl Çin'in işgalinden sonra ise Doğu Türkistan'da, Çin menfaatine birçok yeni tesisler kurulmuştur. Orta ve ufak çapta olmak üzere 38.500 adet işyeri (fabrika, atelye vb.) bulunmaktadır. Bunlar atom, silâh, petrol, demir-çelik, tekstil, kimya, çimento, deri, altın, kömür, konserve, kundura, elbise vs. müesseleridir.

Kızıl Çin'in Doğu Türkistan'da sanayii bu kadar genişletmesi ve geliştirmesi sebepsiz değildir.

Doğu Türkistan, daha önce belirttiğimiz gibi, maden yönünden zengin bir ülke olduğu için işletilmesi gerekir. Ancak sanayi merkezlerinin Türkistandan uzak yerlerde olması, birçok madenlerin işletilmesini imkânsız kılacağı gibi, birçoklarının da taşınıp işlenmesi hayli masraflı olacaktır. Bunun için maden kaynaklarının bulunduğu yerlerde sanayi merkezleri kurmak ve böylece masraftan kurtulmak cihetine gidilmiştir.

Ayrıca, bu merkezlerde Çin kolonileri meydana getirmek suretiyle, Türklerin yaşayışlarında büyük değişikliklerin meydana getirilmesi ve onların azınlığa düşürülmesi gibi bir hedef güdülmüştür.

Ancak, Doğu Türkistan halkı birgün bu sanayi merkezlerine sahip olabileceği inancıyla yaşamakta ve Türklüklerinden bir şey kaybetmemektedirler.

VI. U L A Ş I M

Doğu Türkistan'daki yolların tarihteki rolleri büyüktür. Daha önce bahsettiğimiz Çin - Bizans münasebetleri, bu yollar vasıtasıyla temin ediliyordu. Bilhassa deniz yolunun açılmasından evvel, Doğu Türkistan yollarının ehemmiyeti inkâr edilemiyecek derecede büyüktü. Tarihî İpek Yolu, Çin'den Akdeniz ve Bizans'a giden tek karayolu idi. Çin'in iç kısımlarından gelen bu yol; Doğu Türkistan'ın Kansu ile olan sınırları üzerinde ikiye ayrılarak Kuzey ve Güney Yolu adıyle Doğu Türkistan'ı kateder, Batı Türkistan, Afganistan ve İran üzerinden Anadolu'ya ulaşırdı. Bugünkü Doğu Türkistan'ın büyük şehirleri olan Urumçi, Barköl, Kumul, Hoten, Yarkent ve Kaşgar şehirleri bu yollar üzerinde kurulmuştur.

Bugün Kızıl Çin, bütün Asya'ya hâkim olabilmek endişesiyle, Doğu Türkistan'a çok ehemmiyet vermekte ve bu ülkenin ulaşımını, istilâya elverişli bir hale getirmektedir. Bu maksatla, birçok yeni yollar açılmış ve eski yollar onarılmıştır.

Doğu Türkistan'ın ulaşımını iki kısımda inceleyebiliriz.

I. Komşu Ülkelerle Bağlantı Kuran Yollar,

II. Ülkedeki Dahilî Yollar.

I. — Komşu Ülkelerle Bağlantı Kuran Yollar:

a — Doğu Türkistan'ı Batı Türkistan'a bağlayan yollar;

1 — İli Şehri'nden, Batı Türkistan - Sibirya demiryolunun Sarıözek İstasyonu'na kadar uzanan 410 km.'lik şose yolu.

2 — Tarabagatay Vilâyeti'nin merkezi Çöğçek Şehri'nden, aynı demiryolunun Aygöz İstasyonu'na kadar uzanan 288 km.'lik şose yolu.

3 — Altay Vilâyeti'nin Buran (Burçin) Kazası'ndan, Batı Türkistan'daki Zeysan Şehri'ne kadar 150 km'lik şose yolu.

4 — Aksu Vilâyeti'nin Üçturfan Kazası'ndan, Batı Türkistan'daki Karakol Şehri'ne kadar 260 km.'lik şose yolu.

5 — Kaşgar'dan, Narin Şehri'ne kadar 510 km.'lik şose yolu.

6 — Kaşgar'dan Andican Şehri'ne kadar 685 km.lik şose yolu.

Bu şose yollarından ayrı olarak: İli Nehri'nden Balkaş Gölü'ne ve İrtiş Nehri'nden Zeysan Gölü'ne varan iki nehir yolu bulunmaktadır.

b — Doğu Türkistan'ı Çin'e bağlayan Yollar;

1 — Urumçi'den çıkıp, Guçıng - Kumul üzerinden geçen,

2 — Urumçi'den çıkıp, Toksun - Turfan ve Piçan üzerinden geçen,

3 — Çarkılık Şehri'nden çıkıp Tung - Huan'dan geçen,

4 — Çarkılık'dan çıkıp Saydam Yaylası'ndan geçen dört şose yolu vardır.

Bunlardan ayrı olarak Çin'li Doğu Türkistan'a bağlayan ve oradan Rusya'ya geçecek olan tek demir yolu Urumçi'ye kadar ikmal edilmiş ve bir

ara Rus - Çin anlaşmazlığı yüzünden inşası durdurulmuştur.

c — Doğu Türkistan'ı Dış Moğolistan'a Bağlayan yollar;

1 — Kumul'dan, Ulastay Şehri'ne kadar 710 km'lik kara yol.

2 — Guçıng'dan, Kobdu Şehri'ne kadar 550 km.'lik yol.

3 — Altay'ın merkezi Sarsumba'dan Kobdu'ya kadar 480 km.'lik yol.

4 — Barköl'den Ulastay'a kadar 580 km'lik yol.

ç — Doğu Türkistan'ı Tibet'e Bağlayan Yollar;

1 — Hoten Vilâyeti'nin Çerçen Kazası'ndan Lhasa (Lasa; Tibet'in merkezi)ya kadar uzanan 1230 km.'lik yol.

2 — Hoten Vilâyeti'nin Keriye Kazası'ndan Lhasa'ya kadar uzanan 1.502 km.'lik yol.

3 — Hoten Vilâyeti'nin Tagnak Köyü'nden Lhasa'ya kadar uzanan 1.730 km.'lik yol.

d — Doğu Türkistan'ı Keşmir Üzerinden Hindistan ve Pakistan'a Bağlayan Yollar

1 — Hoten Vilâyeti'nin Guma Kaza'sından çıkıp; Yarkent Vilâyeti'nin Kargılık Kaza'sından çıkan diğer bir yol ile, Melikşah denen mevkide birleşerek Keşmir'in Ladak Şehrine ve oradan Hindistan'a geçen yol.

2 — Kaşgar'a bağlı Yenihisar Kazası'ndan çıkarak, Yarkent Vilâyeti'nden gelen yolla Taşgorgan Kazası'nda birleşip Pakistan ve Afganistan hudutlarına varan yol.

Şunu ilâve edelim ki bu yollar umumiyetle eski kara yollarıdır. Kızıl Çin bugün, ya bunları onarmış veya aynı ülkelere ulaşan şose yolları inşa ettirmiştir.

II. — Ülkedeki Dahilî Yollar:

Doğu Türkistan'ın dahili yolları; şehirleri birbirlerine bağlıyan yollardır. Urumçi Doğu Türkistan'ın merkezi olduğu için hemen her vilâyetin Urumçi ile bağlantıları mevcuttur. Urumçi'nin Kumul, Barköl, Altay, Tarabagatay ve Gulça vs. şehirleri ile doğrudan bağlantıları mevcuttur.

Kızıl Çin işgalden sonra, millî direniş hareketlerini anında bastırmak ve Doğu Türkistan'a tam hâkim olabilme arzusuyla asker sevketmek için, ana yollardan ayrı olarak kestirme ve kısa yollar inşa ettirmiştir. Ayrıca, ülkenin tek demiryolu olan Çin - Urumçi Demiryolu'nu da diğer şehirlerle bağlama çabasındadır. Bütün bu çabalar, Türkistan'a bir lütuf mahiyetinde olmayıp, orayı daha iyi sömürmenin ve ezmenin hazırlıklarıdır.

Yukarıda anlattığımız bu kara yollarının yanında, Urumçi'den Pekin'e ve Batı Türkistan'ın Alma - Ata Şehri'ne sefer yapan hava yolları mevcuttur. Ayrıca, Doğu Türkistan'ın mühim şehirlerini dolaşan, iç seferler de yapılmaktadır.

III. BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN'IN NÜFUSU VE KÜLTÜREL HAYATI

«Bugün bile, Türkçe konuşan bir insan, at sırtında Bulgaristan'dan Çin'deki Sinkiang Eyaleti'ne gitse, yol boyunca derdini anlatabilir».

I — NÜFUSUN DAĞILIŞI

Doğu Türkistan hakkında karanlık kalan mevzuların başında, **nüfus meselesi** gelir. Bu mevzuda, birbirini tutmayan rakamlar verilmektedir. Ülkenin resmî sayımını bildirmesi gereken Kızıl Çin ise, hakikatlere uymayan ve Türklerin sayısını oldukça az gösteren rakamlar ilân etmektedir. Bu mevzuda, oldukça tarafsız ve ilim zihniyeti ile hareket etmiş olan, tarihçi **Yılmaz Öztuna** dahi, şikâyetçidir. Onun bu mevzudaki şikâyeti şöyledir.

«Listemize aldığımız Türklerin büyük kısmı, Türkiye dışında yaşamaktadır. Bunlar hakkında sarih ve şimdiki durumunu gösteren istatistik malumat yoktur. Alâkalı devletler, bilhassa Türkiye'den sonra en büyük Türk nüfusunu içine alan devlet olan Sovyetler Birliği, bu malumatı vermemekte ve neşretmemektedir (...) Bazı tahminlerde fazlasıyla ihtiyata riayet edilmiş, hatta o devletlerin kasten az gösterdikleri vazıhan belliyken, büyük tahminlerden kaçılmıştır. Meselâ, Sven Hedin gibi son derece salâhiyetli bir bilgin, Çin'e ait olan Doğu Türkistan'ın nüfusunu daha 1930 da 6.400.000 hesapladığı halde, biz burada, nüfusun pek çok arttığı muhakkak olmakla beraber, daha küçük bir rakamla yetindik.» (1)

---

(1) Yılmaz Öztuna, a.g.e., C. I, s. 101.

Önce, Doğu Türkistan'ın nüfusu hakkında şimdiye kadar neşre konu olan rakamları görelim:

1 — **Zeki Velîdî Bey** şu malumatı veriyor: **«Çinlilerin 1945 resmî kayıtlarına göre; Turfan, Piçan ve Kumul vilâyetleri de dahil olmak üzere, Şarki Türkistan'ın nüfusu, 2.094.344'dür. (Strom Vostoka, Moskova, 1929, s. 628 - 83) Bütün Sinkiang'ın yani Şarkî Türkistan ile beraber İli Vilâyeti, Cungarya, Tarabagatay ve Çin Altayı'nın nüfusu, 4 milyon (Novy Vostok, XXXVI. Moskova, 1929, s. 106) ile 6 milyon (China Year book, 1935) tahmin ediliyor.» (2)**

2 — Türk Kültürü'nün 5. sayısında şu malumat veriliyor. **«Gréogrephie Universelle'de 700 milyon Çinli içinde Uygurlar için 3.500.000 nisbeti gösteri irken, The Europa Year Book (1961), II, 393'te 725 milyon Çinli içinde Uygurlar için, 3.840.000 sayısı verilmektedir. Çin'de Uygurlar'dan başka Türk kavimlerinden Kazak, Kırgız ve Özbekler bulunmaktadır ki, bunların sayısı en az tahminlerde 13 - 15 milyonu bulmaktadır.» (3)**

3 — Yine Türk Kültürü'nün 79. sayısında, çeşitli kaynakların istatistikleri verilmektedir:

a — Kızıl Çin'den önceki Çin iktidarları devrinde, Dahiliye Nezaretleri'nin, mahalî Çin idarelerinin verdikleri rakam 2 ilâ 3 milyon arasındadır. 1934 ilâ 1944 yılları arasındaki hükûmet raporla-

---

(2) Zeki Velidî Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, s. 2 (dip. 4)

(3) Dr. R.A.K. **«Türklerin Yaşadıkları Yerler ve Sayıları»**, **Türk Kültürü**, C. I, No. 5, Ankara, s. 6.

rında ve Doğu Türkistan Eyalet Hükûmeti bildiriminde ise 4.873. 608 olduğu zikredilmiştir. 1946 da M. Çin'in işgali zamanında ise 3.680.322 olarak gösterilmiştir.

b — Kızıl Çin'in işgalinden sonra gösterilen rakamlar ise daha gülünçtür. 1949'dan sonra Çin'den getirilen Çinli göçmenlerle birlikte 30 temmuz 1953 yılında Doğu Türkistan'ın genel nüfusu 4.875.000 olarak gösterilmiştir. 1959 yılında, 5.810.800'dür. 1.10.1965 tarihinde mahailî Çin hükümetinin başkanı Seyfettin Azizî tarafından okunan resmî raporda ise, Çinli muhacirler dahil, 7.200.000 gösterilmiştir. (4)

4 — Kaşgar Tarihi'ni yazan **Mehmet Atıf Bey**, Türkiye'den Doğu Türkistan'a vazifeli olarak gidip gelen kolağası İsmail Hakkı ve Kazım Beyler'in tahminlerine göre Doğu Türkistan'ın nüfusunu 1876'da 4.799.700 olarak zikreder. (5)

5 — Bir yazara göre, «bilhassa Tarım Nehri Havzası'nın 783.000 metre karelık alanında, 8.000.000 Türk yaşamaktadır.» (6)

6 — **Mehmet Emin Buğra Bey**, Doğu Türkistanlı bir idareci olarak, nüfusun 10.000.000 civarında olduğunu; fakat bu sayının modern sayım usulü

---

(4) a) Av. İlhami Musabay, **«Doğu Türkistan'ın Nüfusu»**, **Türk Kültürü**, C. VII, No. 79, Ankara, s. 499.
b) **Doğu Türkistan'ın Tarihi ve Coğrafyası**, 1935, Nankin, s. 61-65.
c) **Cung Yang Zibao**, 5.11.1965, Formoza.

(5) Mehmet Atıf, **Kaşgar Tarihi**, İstanbul, 1300, s. 11.

(6) Abdullah Baysun, **Türkistan Millî Hareketleri**, İstanbul, 1943.

ile olmayıp daha ziyade tahminlere dayandığını, çünkü, hem Çinlilerin sağlam bir sayıma mâni olduklarını ve hem de Doğu Türkistan Türklerinin bir kısmının göçebe hayatı yaşamasının sayıma mâni olduğunu anlatır. (7)

7 — Godfrey Lias 1956'da Doğu Türkistan'ın nüfusunu, takriben 8.000.000 olarak gösteriyor. (8)

Yukarıdan beri sıraladığımız kaynakların çeşitli oluşu, bize bir hakikati ifade etmektedir. Yılmaz Öztuna Bey'in de belirttiği gibi, Kızıl Çin idarecileri, Doğu Türkistan'ın nüfusunu dünya kamuoyuna doğru bir şekilde duyurmamaktadır. Çünkü, bu kadar kalabalık bir nüfusa sahip bir milletin esaret içerisinde yaşaması, kendisinin dünya kamuoyunda «emperyalist» bir politika takip ettiğini isbatlayacaktır. Onun için, Türklerin nüfusu ne kadar az gösterilirse, orada müstakil bir Türk Devleti'nin kurulması imkânsız olur, düşüncesiyle hareket etmektedir.

Verilen rakamlara dikkat edilirse, 1911'den 1965 yılına kadar, yani aşağı yukarı 50 yıldır tekrarlanan rakamlar, 2.000.000 ile 5.000.000 arasında dolaşmış durmuştur. Doğrusu, bu rakamlara inanmak güçtür. Çünkü, Türkiyemiz'de 1920'lerde 17.000.000 olan nüfus, bugün 36.000.000 civarındadır. Normal sayıma tâbi bütün hür ülkelerde nüfus, 50 yıldır 2-9 misli arttığı halde, Doğu Türkistan'da hep aynı kalmıştır. Bu da, Doğu Türkistan'a hâkim

---

(7) M. Emin Buğra, «Doğu Türkistan'a Dair», Türk Kültürü C. II, No. 21, Ankara, s. 95.

(8) Muslim İn China, s. 127.

Çin iktidarlarının Doğu Türkistan üzerindeki ısrarlı sömürgeci niyetini göstermektedir.

1943 yıllarında 450.000.000 olarak ilân edilen Çin'in nüufusu, bugün 800.000.000 civarındadır. Kendi nüfus artışına oranla Doğu Türkistan'ın 1943'lerden beri 15 - 20 milyon olması gerekmez mi?

Ama biz, bu kadar olduğunu yinc iddia etmiyoruz. Çünkü istilâcı Çin politikası, her yıl binlerce Doğu Türkistanlı istiklâlciyi katletmiş, binlercesini sürmüş ve birçoğunu da Doğu Türkistan'ı terke mecbur bırakmıştır. Bunları göz önünde bulundurarak ve devamlı nüfus artışını hesaplayarak; 1948'lerde 8.000.000 tahmin edilen Doğu Türkistan'ın nüfusunun bugün 10 - 12 milyon arasında olduğunu katiyetle söyliyebiliriz.

Zeki Vllidi Bey, Türkistan ahalisinin tarihî seyir içerisinde devamlı artış kaydettiğini şöyle belirtir: «Bugün tevazzuh eden diğer bir keyfiyet de **yalnız Batı Türkistan'ın değil, Doğu Türkistan'ın ahalisinin dahi son ikibin sene zarfında, yani bu ülke hayatının tarihî devrinde, eksilmeyip mütemadiyen artmış olması (...) hususudur»** (9)

Bir memleketin sosyolojik tekâmülü ve nüfus artışı, bir **«kanuniyet»** olduğuna göre; eğer Doğu Türkistan, millî iktidarların idaresine verilecek olsaydı, bugün bu ülkenin nüfusunun hayli kabarık olduğunu, sözgelişi 20.000.000'un üstünde olduğunu görürdük.

Doğu Türkistan'ın nüfusu hakkında yukarıda-

---

(9) Zeki Velidî Toğan, a.g.e., s. 135.

ki rivayetleri nakletikten ve bu husustaki işgalci Çin iktidarlarının tutumunu belirttikten sonra, nüfusun, ülkenin nerelerinde toplandığını görelim:

a — Bölge ve Şehir Olarak :

Doğu Türkistan, sert kara iklimine tâbi bir ülke olarak, Tibet'in kurak yaylalarına ve bilhassa Sibirya'nın sert kutup bölgelerine nazaran Ortaasya'da insanların yerleşmesi ve ulaşım yollarının bulunması bakımından, daha müsait bir bölgedir.

Nüfus; daha ziyade akarsuların kenarında ve sulama vahaları ile dağ eteklerinde toplanmıştır. Şehirlerde toplu olan nüfus, kırlarda dağınık bir durum arzeder. Gerek köy ve gerekse şehir halkı, kerpiçten yapılmış ve çatıları kavak ve söğüt ağaçlarıyla örtülmüş evlerde otururlar.

Belli başlı yerleşme vahaları; Kaşgar, Yarkent, Hoten, Aksu, vb. vahalardır. Tarım Nehri'nin kolları üzerinde bulunan bu yerler, aynı zamanda belli başlı şehirlerdir. Bu vahalarda **«kilometrekareye 100 kişi düşmektedir.»** (10)

Zeki Velîdî Bey 1946 yılında yazdığı **«Umumî Türk Tarihine Giriş»** isimli eserinde, Kaşgar ve Yarkent'in nüfuslarının 1.000.000'dan fazla olduğunu, Kuça şehrinin ise 266 - 395 bin olduğunu ve bunların Milât'tan önceki sayılarını vermektedir. (11)

Ahmed Ardel ise; Yarkent'in 60 bin, Kaşgar'ın

---

(10) Ord. Prof. Dr. Ahmed Ardel, a.g.e., s. 27.
(11) Zeki Velîdî Togan, a.g.e., s. 136.

35 bin, ve Hoten ile Aksu'nun ise 25 binden fazla olduğunu yazar. (12)

Bugün, Doğu Türkistan'ın merkezi olan Urumçi Şehri'nin nüfusu ise, 100 binin üzerindedir. Doğu Türkistan'ın şehirleri, nüfusun toplamasına elverişli yerler olduğu için, tarihin ilk yıllarından beri gözükmektedirler. Bunların içinde bilhassa şunları sıralayabiliriz. Urumçi (bugünkü başşehir), Kaşgar (Karahanlılar devrinin başşehri), Hoten, Yarkent, Turfan, Kumul, Gulça (İli), Küça, Aksu, Çerçen, Karabalgasun, Karaşehir Karahoca, Barköl, Tarabagatay vs.

b — Kabile Olarak :

Doğu Türkistan'daki Türk nüfusu çeşitli kabilelere bölünmüştür. Ekseriyetini Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler ve Tatarlar teşkil eder. Ne var ki, Çin idarecileri Doğu Türkistan'a tam hâkim olabilmek için, bu kabileleri birbirlerinden ayrı millet olarak göstermiş ve uzun tarih devresi içinde bu kabilelerin bir otorite, bir devlet idaresi altında ahenkli bir millet olmalarına mâni olmuştur. Düşman politikası Doğu Türkistan'daki kabile farklarını **«düşmanlık»** haline getirmiş ve birine karşı diğerini tutmak, vaatlerle kandırmak suretiyle, hâkimiyetini devam ettirmek istemiştir.

Aynı milletin kardeş kabilelerini şöylece sıralayabiliriz:

1) Uygurlar: Ülkenin en kalabalık olan kabilesidir. Yerleşik hayata en erken geçen ve kültü-

(12) Ord. Prof. Dr. Ahmed Ardel, a.g.e., s. 27.

rel seviyesi, ilk devirlerde gelişen, bu kavimdir. Ziraat, sanat ve hayvancılıkla geçinirler ve Türklerin memur olan zümresi, umumiyetle bunlardandır. Çeşitli kaynaklarda nüfusu 7.000.000'a yakın gösterilir. (13)

2) **Kazaklar** : Uygurlardan sonra, sayıca en kalabalık olanlardır. Başlıca geçim kaynakları hayvancılıktır. Çok az miktarda ziraatla uğraşırlar. Daha ziyade, göçebe hayatı yaşarlar. Dolaştıkları yaylalar, Altay, İli, Kumul, Urumçi ve Çöğçek vilâyetlerine bağlı olan yaylalardır.

Çok cesur, misafirperver ve fedakâr bir topluluk olan kazakların nüfusları 1.000.000'a yaklaşmıştır. Mehmed Emin Bey, «**Kazak - Kırgız Kültür Dernekleri**»nin Urumçi'deki merkezinde, kazakların sayısının 930.000 olarak zikredildiği bir listeyi gördüğünü nakleder ki, bizim yukarıda verdiğimiz rakama yaklaşmaktadır. (14)

3) **Kırgızlar ve Özbekler:** Nüfusları 75. 000 civarındadır. Bu nüfusun 65.000'ini Kırgızlar 10.000'ini ise Özbekler teşkîl eder.

4) **Tatarlar** : Nüfusları kalabalık değildir. 6-7 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.

5) **Tacikler** : Yarı göçebe hayatı yaşayan bir kabiledir. Ziraat ve hayvancılıkla geçinirler. Dilleri diğer Türk kabilelerinden farklıdır. Mehmed Emin Bey bunları, Pamir derelerindeki «**Vahan**» isimli bir milletin bakiyesi olarak gösterir ve nü-

(13) **The New York Times**, 8 temmuz 1973.
(14) M. Emin Buğra, **a.g.e.**, s. 98.

fuslarını 8.000 olarak kaydeder. (15) Bunlar, mezhep itibariyle Sünnî Türklerden ayrı olup, İsmailî Mezhebi'ne mensupturlar.

6) Dolan Türkleri: «Dokuz Uygur Tolun» ismiyle anılan Uygur sülâleleriyle irtibatları vardır. Sarı Uygur'lar'ın torunları olmaları kuvvetle muhtemeldir. Geçimlerini hayvancılık, balıkçılık ve ziraatle temin ederler. Yarı göçebe hayatı yaşarlar. Tarım Nehri'nin delta kısımlarında yaşarlar. Sayılarının 12.500 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Bu arada şunu kaydedelim ki, **«Solon»** isimli bir Türk kabilesinden bahsedilmekte ve M. Emin Bey de bu kanaate varmakla beraber; bunların yaşayışları, Doğu Türkistan'da tanınışları ve hâlâ İslâm dinine girememeleri, bunların Türk ırkıyla olan bağlarını zayıflatmaktadır. Doğu Türkistanlılar bunlara **«kâfir»** lakabını takmışlardır. Bizim kanaatimiz odur ki, bunlar, **«Mançu»** soyundan olup Şamanist inançlı bir millettir.

Yukarıda saydıklarımızın dışında, Doğu Türkistan nüfusu içinde, azınlıkları da zikretmeliyiz. Bunlar; çeşitli devrelerde, Türklerin sayısını azaltmak ve bir baskı unsuru kurmak kastıyla, Doğu Türkistan'a getirilen Çinli göçmenlerdir. Ayrıca, Çin idareleri, sürgün cezası verdikleri mahkûm kitleleri de, yukardaki kast-ı mahsusla Doğu Türkistan'a yerleştirmişlerdir. Bunlardan:

a) Zaman zaman Çin iktidarlarına başkaldıran ve bilhassa on-dokuzuncu asrın başlarında di-

---

(15) A.g.e., s. 101.

nî hürriyet isteyen Müslüman Çinliler ki bunlara **«Tungalar»** veya **«Döngenler»** denmektedir. Bunların nüfusu 100.000 olarak geçmektedir.

b) Çin- Mançu iktidarı devrinde memur ve asker olarak Doğu Türkistan'a yerleştirilen **«Mançurlar»**ın nüfusu ise 7.000 civarında olup çok azdırlar.

c) Çinliler: Bilhassa 1958'den beri göze batacak derecede Doğu Türkistan'a iskân edildikleri söylenmektedir. Bizim zamanımızdaki Çinlilerin nüfusları bazı kaynaklarda 200.000 olarak kaydedilmektedir. (16) Daha sonraki yıllarda, Çinli göçmenlerin sayısı bir hayli artmıştır.

ç) Moğollar : Bunlar da sonradan yerleşmiş bir grup olup sayıları, yukarda geçen kaynakta, 100.000 gösterilmektedir.

Şunu belirtelim ki, bugün Çinlilerin dışındaki azınlıkların sayısı, gittikçe azalmakta ve Doğu Türkistan'da Çinli hâkimiyeti temin edilmeye çalışılmaktadır.

---

(16) Sun Fu Ku, Sovyetlerin Sinkiang'daki Gasb ve Yağmaları, 1952, Formoza.

II — DİL VE KÜLTÜR

Doğu Türkistan Türkleri, ekseriyet itibariyle, Kaşgarlı Mahmud tarafından **«Divan-ı Lügat-it-Türk»**de **«Hâkâniye»** lehçesi olarak adlandırılan temiz bir Türk lehçesi ile konuşur. Eski devirlerde, yalnız konuşma dili olarak kullanılan bu lehçe, Doğu Türkistan'da kurulan **«Karahanlılar İmparatorluğu»** devrinde işlene, işlene resmî ve edebî bir yazı dili haline de gelmiştir. Doğu Türkistan'da Kaşgar, **«X-XII. yüzyıl geçici İslâmî Devir Türk Dili Edebiyatı ve umumiyetle Türk Kültür merkezciliğini üzerine almış, ilk Türk Lügati ve grameri burada yazılmış, ilk edebî şiir ve nesir burada kurulmuştur.»** (17)

Bugün, millî kültürümüzün kaynaklarını teşkil eden ve Türkiye maarifinde ehemmiyetli bir yer işgal eden büyük eserler, aynı zamanda Doğu Türkistan'ın kültürünü meydana getirirler. **Kaşgarlı Mahmud,** adı üstünde, Doğu Türkistan'ın Kaşgar; **Yusuf Has Hacip,** Balasagun şehirlerinde doğup büyümüş, Türk edebiyatçılarıdır.

Bu hatırlatmadan sonra ifade edelim ki; Doğu Türkistanlı bir Türk'le, Türkiyeli bir Türk'ün dili,

---

(17) Ahmed Caferoğlu, **«Doğu Türkistan Türklüğü», Türk Kültürü,** C. III, No. 30, s. 374.

değişik lehçe farkları bir tarafa, aynıdır ve bu iki bölgenin insanı, bir aracıya ihtiyaç olmaksızın, anlaşabilirler. Ve bu durum, düşman milletler tarafından iyi bilindiği için; hem Doğu Türkistan ve Batı Türkistan gibi Ortaasya Türklerinin dili ve hem de Türkiye Türklerinin dili; anlaşmaya imkân vermeyecek tarzda uydurukça kelimelerle bozulmaktadır. Tâ Urumçi'den Orta-Avrupa ülkelerine kadar uzanan dil, din, kültür ve hayat bütünlüğünü ve bir de bu bütünlüğün siyasî üstünlüğünü düşünün. O zaman dünya politikası hangi milletin emrinde olacak, kestirilebilir. Elbette Türk Milletinin.. İşte bu vakadan ve Türk varlığından korktukları içindir ki, beynelmilel politik güçler (siyonizm, komünizm) Türk toplum ve coğrafyasını bölük-pörçük etmişlerdir.

1960'lardan sonra dünya kamuoyunu, Kızıl Çin tehdit etmeye başlayınca; bu ülke, birçok diplomatlar tarafından tüm Asya kıtasını, dolayısıyla dünya milletlerini tehlikeye sokan bir kuvvet olarak vasıflandırılmıştı. Buna karşı siyonist kalemler harekete geçmişler; Çin'in bir tehlike olamayacağını, böyle bir tehlike varsa, bunun Asya ve Avrupa'yı beraber tehdit eden Türklük dünyasının olacağını yazmışlardı. Bunlardan aşağıda nakledeceğimiz satırlar, hem Doğu Türkistan dilinin Türkiye ile olan irtibatını ve hem de Türklük camiası için beslenen düşünceyi aksettireceği için önemlidir.

«... Bugün bile Türkçe konuşan bir insan; atla, Bulgaristan'dan Çin'deki Sinkiang (Doğu Türkistan) eyaletine gitse, yol boyunca derdini anlatabilir. Bugün bir Çin eyalet merkezi olan Urumçi

halkı, Türkiye'nin Avrupa topraklarında bulunan Edirne ahalisiyle, Pekinlilerle anlaşabildiğinden daha kolay anlaşabilir» (18)

Bay **Sulzberger'e** göre, böyle bir bütünlük arzeden Türk dünyası, dünyanın istikbali için tehlikeliymiş (!) Bu satırların devamındaki cümleleri, sözümona, bu tehlikeyi anlatıyor. Üç kıtada asırlarca beynelmilel haçlı ve sion canavarlığına mâni olmak, herhalde bay yazarı ürkütmüş.

Türk Dili ve Kültürü'nün düşmanları ne kadar ürkerse ürksün, Türk dünyasının bir bölgesinde zuhur eden bir kültür hareketi, bütün Türk ülkelerinin ortak malı olmuştur ve olmaktadır. En basitinden Anadolu Türk'ünün **Nasreddin Hoca'sı**; Doğu Türkistan'da **Nesriddin Epcndi** olmuş **Azerbaycan'da Molla Nasreddin** adını almıştır. Bugün Anadolu'da dinlediğimiz **Nasreddin Hoca** hikâyelerinin çoğunu, Doğu Türkistan'da dinledik ve anlattık.

Yine bugün Andaolu'da halkın öz malı olan atasözlerinin çoğunu biz, Doğu Türkistan'da iken çocukluğumuzda öğrenmiştik:

«Putunnı yotkanga karap uzat (Ayağını yorganına göre uzat)», «Taşnı, mivelik yagaçka atarlar (Meyveli ağacı taşlarlar)», «Kaşlık kılımen depköz çıkartma (Kaş yapayım derken gözü çıkartma)», «Topdan ayrılgan koynı böri yer (Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar)», «Bir gün tuz içgen

---

(18) Sulzberger, **The Newyork Times**, 26. 11. 1965; **«Dış Politika: Rusya, Çin ve Türkler»**, (Türk Kültürü, C. IV, No. 39, Ankara, s. 229 - 230'dan naklen)

yerge kırk gün selâm (Bir kahvenin kırk yıl hatırı olur)».

Doğu Türkistan, Anadolu'yla işte bu kadar irtibatlıdır ve Anadolu, üç kıtadaki dağınık vaziyette bulunan Türklerin kalbidir.

Doğu Türkistan'ın kültür özelliklerinden birisi de; bugün İstanbul şivesi Türkiye Edebiyatı için neyi ifade ediyorsa. Doğu Türkistan için de Kaşgar şivesi odur. Onun için Kaşgar, Karahanlılar devrinden beri bir hayli hareketli geçmiş ve büyük simalar yetiştirmiştir. 1913 yılında Doğu Türkistan'a eğitim faaliyetleriyle ilgili olarak Türkiye'den gönderilen **Ahmet Kemal İlkul** Kaşgar'da o zamanlarda 115 medresenin ve 114 mahallenin varlığından bahseder. Ve medreselerin her birinde 200'den fazla talebenin okuduğunu anlatır. (19)

Fakat, Kızıl Çin, Doğu Türkistan'da millî ve İslâmî kültürün yaşamasına dahi müsaade etmemektedir. Türkiye ile, diğer Türk bölgeleri ile olan dil, kültür, âdet ve örf bağlarını tamamen koparma; millî ad, millî kültür ve müşterek dil gibi özellikleri değiştirme faaliyeti içindedir. Ama, Çin'in bu zulmü ne zamana kadar devam edecektir, bilinemez. Elbet Doğu Türkistanlının feryadı, bir gün mâkes bulacak ve komünizmin sultası, dünya milletlerinin nefretiyle yıkılacaktır. İşte o an, Türk kültürünün eski haşmetine doğru yükseldiğini göreceğiz.

---

(19) Ahmet Kemal İlkul, **«Doğu Türkistan'da Gördüklerim»**, **Türk Kültürü**, C. VI, No. 71, Ankara, s. 854.

III — DİN

Ortaasya ve Doğu Türkistan Türklerinin İslâmiyet'i kabul edişlerine kadar esaslı ve toplu olarak her hangi bir dine bağlandıklarını görmüyoruz. Ancak, bazı tarihçilerin kaydettiklerine göre, Türkler Şamanizm'e mensuptular. Fakat Şamanizm'in ne dereceye kadar Türklerin hayatına tesir ettiği ve ne dereceye kadar millî bir din olduğu münakaşa mevzuudur. Yalnız, umumiyetle göçebe hayatı yaşayan, harpçi bir millet oluşu dolayısıyla çeşitli milletlerle karşılaşan ve bazen de ticaret yoluyla çeşitli ülke insanlarıyla temasa geçen Türklerin, hemen bütün dinlerden haberdar olduğu bir gerçektir. Hatta; Budist, Hıristiyan ve Şamanist misyonerlerin Türkler arasında gayretli bir propaganda faaliyeti içinde olduklarını biliyoruz. (20) İşte bu faaliyetler esnasında Şamanizm'in, diğerlerine nazaran tutunduğu söylenmekte ve İslâmiyet'in gelişinden sonra, onun da tesirsiz hale geldiği kabul edilmektedir.

Türklerin İslâmı kabul edinceye kadar, diğer batıl dinlerden birisine toplu olarak intisap etmemeleri, ve ilk yazılı kitabeler olarak bilinen Orhun Kitabeleri'nde **«Allah'ın iradesi ve dileme-**

(20) Barthold, **Ortaasya Türk Tarihi**, İstanbul, 1927, s. 115.

si», «**Varlıkların yaratıcısı**», «**Kaza ve Kader**» gibi cümle ve kelimelerin bulunması bize, Türklerin İslâm'a çok yakın bir hayat yaşadıklarını işaretlemektedir. Ancak burası, arkeolojik araştırmaların da genişlemesiyle, derin bir tarih mevzuu olduğundan biz, kısaca Türklerin İslâm'dan sonraki durumlarına temas edeceğiz.

86 Hicrî senesinde, **Halife Abdülmelik** devrinde, **Kuteybe**'nin Batı Türkistan'a girmesiyle, İslâmiyet ferdî halde Doğu Türkistan'a girmeye başladı. «**Türklerin İslâm Dini'ne kitle halinde girmeleri (ise) X. asırda vukubulmuş ve göçebelerin İslâmlaşması, en büyük tarihî hadiseyi teşkil etmiştir. (...) Türkler kendi irade ve arzuları ile yeni dini benimsemişlerdir.**» (21)

Mîladî 934 (H. 323) yılında Karahan İmparatorluğu'nun meşhur Hakanlarından **Sultan Satuk Buğra Han**'ın İslâmiyet'i kabul etmesiyle Türkler, devlet ve halk olarak İslâm'a girmişlerdir. Karahanlıların Müslüman olmasıyla, İslâm dini, bütün Doğu Türkistan'a yayılmıştır. Bugün Doğu Türkistan'da, İsmailî Mezhebi'ne mensup Tacikler müstesna, diğer bütün Türk Kabıleleri Müslümandır. Doğu Türkistan'da mezhep ihtilâfları ve kavgaları yoktur. Halk, Türkiye Türkleri gibi, fevkalâde mütedeyyindir. İleride görüleceği gibi, Doğu Türkistanlıların komünist idareye karşı Kurban ve Ramazan bayramlarında başkaldırmaları, bunun

---

(21) Prof. Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1969, s. 150.

en açık delilidir. Çin idareleri, Türklerin İslâm'dan uzaklaşmalarını sağlamak için, bütün imkânlarını kullanmışlardır. Hatta, çeşitli yayınlarla İslâmiyet'i küçültüp, yerine Çin kültürünü yerleştirmek hedefini gütmüşlerdir. Bu hususta Sinoloji mütehassıslarından Eberhard şunları nakleder:

«Tso Tsung-t'ang, 1869'da Türkistan'a gönderilen ve orada yayınlanan «Li Kitabı»nı yazdırmıştır. Bu «Li Kitabı», Çin ve Türk dillerinde yazılmış, batı Müslümanları için en mühim konuları ihtiva etmektedir. Bunlar okunduğu zaman Çinlilerin; Müslümanların dinî tasavvurlarına ne kadar az ehemmiyet verdikleri ve kendi morallerini (manevî unsurlarını) Türkistan'da kuvvetle yaymak istedikleri görülmektedir.» (22)

Eberhard'ın 1869 için tesbit etiği hadise, bu tarihten yüz sene sonra daha da şiddetlenmiş, bugün **Kızıl** Çin idaresinde son haddine varmıştır. İleride bu hususta da bilgi verilecektir.

(22) Dr. Wolfram Eberhard. a.g.e., s. 326.

VI — EĞİTİM FAALİYETLERİ

Yukarıda bahsettiğimiz dil ve kültür düşmanlığının alabildiğine ilerlediği bir yerde, eğitim faaliyetleri, ne dereceye kadar yükselebilir acaba?.. Şimdi elimizdeki imkânlarla bunu izah edelim:

Bir devirler Türk Dünyası'nın kültür ve eğitim merkezi olan Doğu Türkistan'da, okuma yazma seviyesi oldukça yüksekti.

Son devir gençlerinin ve halkın eğitimi bakımından takip edilen eğitim usulünü aşağıdaki satırlar şöyle nakletmektedir. Bu usulün, bilhassa Çin iktidarlarının idarî baskısı altında uygulandığını nazarı dikkate alırsak, Doğu Türkistanlıların ne gibi zorluklar içinde bulunduğunu anlarız:

«Millî Edebiyata karşı ilgi ve toplum hayat gelenekleri hiç de ihmal edilmemiştir. Nitekim Doğu Türkistan'ın sosyal hayat unsurlarından biri sayılan «maşrap» toplantısında, genç kuşağın kültürlü yetişmesi için tertibat alınmıştır. «Maşrap» aslında uzun kış gecelerinde genç otuz kişiden kendi diyemleriyle «otuz oğul» dan ibaret olup, meclis halinde; tanınmış Rabgüzî, Camî, Firdevsî gibi İran, Arap ve Ortaasya Türk yazar ve şairlerinin eserlerini okumakla manevî konularda ve kültür sahasındaki eksikliklerini bertaraf etmeye çalışmışlardır. Bilhassa Ahmet yesevî'nin manevî tesiri

çok büyük idi. Basit halk tabakası ise, maziyi ballandıra, ballandıra hikâye eden meddah (meddan)-lar tarafından terbiye edilmekte idi. Bu suretle Doğu Türkistan halkının milli olgunluğunda ve yetişmesinde «maşrap» ve «meddah» mekteplerinin unutulmaz rolleri olmuştur.» (23)

Şunu ifade edelim ki, bu anlatılan, Doğu Türkistan halkının eğitilmesi idi. Ve bu, Anadolu'daki Köy Odaları'nın, bir nevi, yaptığını yapıyordu. Köy Odaları'nda nasıl ki, Siyer-i Nebîler, menkıbeler, harp hatıraları okunuyor, dinleniyor ve böylece bir halk eğitimi meydana geliyor idiyse. Türkistan'daki bu Maşrap ve Meddah mektepleri de o vazifeyi görüyordu. Ayrıca bunun dışında, mektep ve medrese eğitimi de yapılıyordu.

Mehmet Emin Buğra Bey, Doğu Türkistan'daki klasik eğitimden şöyle bahseder:

«Doğu Türkistan'da klasik eğitim, son derece yaygındı. Ta Karahanlılar devrinden kalanları başta olmak üzere okul ve medrese evkafı, bütün ülkedeki ziraat sahalarının yüzde yirmisini teşkil ediyordu. (...) Bu cihetledir ki, Doğu Türkistan'daki okuma yazma bilenlerin sayısı, birçok Asya memleketlerine nisbetle yüksek idi.» (24)

Bu medreselerin yanında Çinliler, 1876 yılından 1933 yılına kadar Çin diliyle öğretim yapan 1 Ortaokul, 1 öğretmen Okulu, 1 Hukuk Mektebi, 148 adet de ilkokul açmışlardı. Ortaokulda okuyan ta-

---

(23) Ahmet Caferoğlu, a.g.e., s. 375.

(24) M. Emin Buğra, «**Doğu Türkistan'da Eğitim**, **Türk Kültürü**, C. II, No. 18, Ankara, s. 146.

lebelerin yekûnu 150, Öğretmen Okulunda ise 22 idi. Ortaokul için sarfedilen para 24.943 Gümüş Yuan'dan (Çin Rublesinden) ibaretti. İlkokul talebelerinin sayısı 6.825, öğretmenlerinin ise sayısı 251 idi. Fakat bu mekteplerin gayesi halkı Çinlileştirmek, tercüman ve uşak yetiştirmek olduğundan, yerli Müslüman Türkler bu mekteplerden vebadan kacar gibi kaçıyorlardı. Hiç kimse çocuklarını bu mektebe vermiyordu. Ancak, çocukları okula yazdırmak mecburiyeti konunca ve yazdırmayanlar çok ağır cezalara çarptırılınca halk; kimsesiz, fakir çocukları buluyor ve onları kiralamak suretiyle cezadan kurtuluyor ve kendi çocuğunu da bu düşman okulunda bir uşak olmaktan kurtarmış oluyordu. Bu yıllar arasında Çin idaresinin zayıflamasından istifade ile bazı, modern eğitim tarzını takip eden okullar açıldıysa da, bir müddet sonra kapattılar. Müteşebbislerini cezalandırdılar. Bu devrede (1912 - 1918) bilhassa Türkiye'den gönderilen **Konyalı İsmail Hakkı Efendi, Ahmed Kemal İlkul** gibi zatların ve Birinci Cihan Harbi'nde Ruslara esir düşüp de Doğu Türkistan'a kaçmış olan Türk subaylarının gayretleri zikredilebilir. Fakat dediğimiz gibi, bir müddet sonra Çin idaresi bu hareketi, cezalandırmak suretiyle engellemiştir.

Fakat Doğu Türkistan halkı yılmamış ve fırsatını bulduğu anda, yeni yeni hareketlere girişmiştir. 1931 yılında Kumul Vilâyeti'nde başlayıp, bütün Doğu Türkistan'a yayılan ve 1933'te kurulan **«Millî İktidar»** devresinde,bir hayli eğitim müessesesi açılmıştır. Ancak bu sefer, Rusların Millî Hükûmet'i dağıtmasıyla, millî müesseseler **«Kültür**

Dernekleri» haline getirilmiştir. Bunlar, gizlice faaliyetlerine devam ederken Doğu Türkistan'da Askerî Direktör olan ve Rus emrine tâbi bulunan General **Sheng Shih-ts'ai** (Şıng-şı Say) da bazı okullar açtırdı. Bunlar arasında 580 ilkokul (öğrenci sayısı: 90.333), 4 adet ortaokul (öğrenci sayısı: 3.200), 2 lise (öğrenci sayısı 1.200), 3 Öğretmen Okulu (öğrenci sayısı: 2.400) yer alıyordu. Ayrıca 1.600 talebesi olan 2 Yüksek Okul ve yine 15.950 mevcudu olan ve okuma-yazma öğreten Gece Kursları açıldı.

Bu faaliyetlerin yanında Askerî Direktör, Rusların bir direktifi ile ve Batı Türkistan'da olduğu gibi, Doğu Türkistan'daki Müslüman- Türkleri sekiz millete parçaladı. Bu, sözde milletlerin her birine kültür dernekleri kurmaları emredildi. Merkezi Urumçi'de bulunan ve bütün Doğu Türkistan'a şamil olan Uygur Akartış Cemiyeti (Uygur Aydınlatma Cemiyeti) 1935-1944 seneleri arasında 1883 İlkokul ve 22 Sanat Okulu açtı. Bu mekteplerin masrafını karşılamada Müslüman halkın zekât'ından ve evkafından istifade etti.

Rus ve Çin patentli olan bu okullar, sadece komünizmi öğretmek ve Müslüman halkın başına kukla, uşak ruhlu insanları yetiştirmek gayesiyle açılmıştı. Bunun için halkın rağbeti oldukça azdı. Bu bakımdan son seneler, Doğu Türkistanlıların, eğitim yönünden hayli mahrumiyet çektikleri yıllar olmuştur.

1949 yılında Doğu Türkistan'daki tedrisat

hakkında merhum **Mehmed Emin Buğra**, Türk Kültürü'nde bilgi vermektedir. (25)

1949'dan sonra Doğu Türkistan'ı işgal eden Kızıl Çin; 1963'te 210.000'den fazla talebenin yüksek, orta ve ilk okullarda kaydı bulunduğunu 4.100 yüksek orta ve ilk okulun olduğunu ilân etmiştir. 1965'ten sonra ise,üniversite sayısının dokuz'a çıktığını bildirmiştir. Doğu Türkistan askerî ve sınaî bir bölge olduğu için, Kızıl Çin buraya çok önem vermiş ve buradaki okulları sırf Çin'in menfaatlerine uygun olarak genişletmiştir. Bu okullarda hiç bir millî düşünceye yer vermemektedir. Bir ara, üniversite içerisinde Türk talebe sayısı 700'e yükselmişken, 1957 ayaklanmasında, bunların tümü sürgüne gönderilmiş ve üniversitede yalnız Çinli öğrenciler derse devam etmiştir. Bu kadar ağır baskılar altında, mevcut Doğu Türkistan okullarından, Çinliler kendilerine, ajan ruhlu insanlar yetiştirmek istiyorlar.

Bu okullarda Doğu Türkistan'ın tarihi, Türk büyükleri, Türk medeniyeti hakkında hiç bir bilgi verilmemekte ve bu konular tamamen Çin tarihi ve medeniyeti ile süslenmektedir. Ders dili, kasten Çince kelimelerle doldurulmakta ve fonetik bakımdan Türkçeye asla uymayan uydurma harflerle tedrisat yapılmaktadır.

---

(25) A.g.e., s. 146.

V — BASIN VE YAYIN

Doğu Türkistan'da basın ve yayına, son senelerde, Kızıl Çinliler tarafından bir hayli önem verilmiştir. «**Sinkiang**» adlı bir gazete çıkmaktadır. Bu gazete, Doğu Türkistan'da sekiz yerde Uygur lehçesiyle, dört yerde Kazak lehçesiyle, iki yerde Çince, bir yerde Moğolca neşriyat yapmaktadır. Bundan başka Doğu Türkistan'da yedi adet de mecmua çıkmaktadır. Adları şöyledir: **1 — Uygur, 2 — Sinkiang Gençleri, 3 — Alğa, 4 — Sinkiang Resimli Jurnali, 5 — Sinkiang Edebiyatı, 6 — Sinkiang Pedagojisi, 7 — Ziraat.**

Ayrıca Pekin'de birçok dilde basılmakta olan «**Halk**» adlı, büyük ebetta, temiz ve güzel baskılı bir mecmuanın da, Uygurca nüshası neşredilmektedir.

Bunların yanında şunu da ilâve edelim ki, Sovyet Rusya, Doğu Türkistan Türklerine propaganda yapmak maksadıyla, Batı Türkistan'da Uygur Lehçesi ve Arap Harfleriyle «**Şark Hakikati**» adında bir mecmua neşrederek, Doğu Türkistan'a gizlice sokmaktaydı. Ayrıca bazı kitaplar da hazırlatıp Doğu Türkistan'a sokmuştur.

Bunlardan bizim de elimize geçen dört tanesinin isimlerini aşağıya yazıyorum:

a — Abdullah Kadirî Culkunbay, **Ötken Künler,** Taşkent, 1926, Uygurca Baskısı, 1960.

b — A. K. Culkunbay, **Mihrabdan Çayan,** Taşkent, 1928, Uyg. Bask. 1960.

c — Ay Bek, **Ali Şir Nevaî,** Taşkent, (?), Uyg. Bsk. 1954.

d — Ay Bek, Cengiz Han, (?)

Ruslar tarafından basılıp Doğu Türkistan'a gizlice sokulan bu eserlerin gayesi, Doğu Türkistan'ı Rusya'nın sömürgesi yapabilmektir. Bunun için Çinliler tarafından takip edilmekte ve okuyanlar, dağıtanlar ve saklayanlar ağır cezalara çarptırılmaktadır.

VI — DOĞU TÜRKİSTAN'DA İDARÎ TAKSİMAT

Doğu Türkistan'da **Yakup Bey**'in son Türk Hakanlığı yıkıldıktan sonra, uzun ömürlü devlet kurulamamış ve Kızıl Çin idaresine kadar ülke, **«Umumî Valiler»** tarafından idare edilmiştir. Ancak, bu arada meydana gelen Millî Kurtuluş Hareketleri'ne ve kısa vade ile kurulan Doğu Türkistan Hükûmetleri'ne ileride temas edeceğiz.

Kızıl Çin 30.9.1955 tarihinde, Doğu Türkistan'ın idarî statüsüne bir şekil verebilmek maksadıyla, bölgeye, **«Sinkiang Uygur Muhtar Bölgesi»** adını vermiştir. Bu sözde muhtar bölgeyi, onbir **«vilâyet»**e ve yüz **«kaza»**ya taksim etmiştir. Bu vilâyetlerin içinden de, bazılarını yine **«Muhtar Vilâyet»** ve **Muhtar Kaza»** diye göstermiştir.

Vilâyetler şunlardır: (26)

1 — Urumçu Vilâyeti: Doğu Türkistan'ın merkezi olup kendisine iki belediye ve dört kaza bağlıdır.

2 — Sancı Tungan Muhtar Vilâyeti: 27 kaza bağlıdır.

3 — İli Kazak Muhtar Vilâyeti: 9 kaza bağlıdır.

---

(26) **Cung Yang Zibao**, 5.11.1965, **Formoza**, s. 3.

4 — Böritala Moğol Muhtar Vilâyeti: 3 kazadan müteşekkildir.
5 — Tarabagatay Vilâyeti: 7 kaza bağlıdır.
6 — Altay Vilâyeti: 7 kaza bağlıdır.
7 — Kızılsu Kırgız Muhtar Vilâyeti: 4 kazadan müteşekkildir.
8 — Aksu Vilâyeti: 9 kaza bağlıdır.
9 — Hoten Vilâyeti: 14 kazası vardır.
10 — Kumul Vilâyeti: 3 kazası vardır.
11 — Kaşgar Vilâyeti: 11 kazası vardır.

Böylece Doğu Türkistan'da bir komünist dikta kurmuş olan Kızıl Çin, bu sözde bağımsız **«Sinkiang Uygur Muhtar Bölgesi»**nin başına Rusya'da tahsil görmüş **Seyfeddin Azîzî** adında birini getirmiştir. Fakat, adam komünist olmasına rağmen, bütün salâhiyet, bir Çinli olan muavinin elindedir. Ondan müsaadesiz, sözümona başkan **Seyfeddin,** arabasını kullanmak hakkına bile sahip değildir.

IV. BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN'IN SİYASÎ TARİHİ

«... Tanrı yardım etti, Türk Kağanı oldum. Dağılmış milletimi bir araya topladım. Fakir milletimi zengin ettim. Azalmış milletimi çoğalttım. Atalarım Bumin Kağan'a İstemi Kağan'a lâyık bir evlât olmaya çalıştım...»

(Bilge Kağan, Orhun Âbideleri)

BİRİNCİ KISIM

Çeşitli Devrelerde Türkistan'ın Durumu

I — TÜRKLER VE TÜRKİSTAN HAKKINDA BİLGİ

a) **Ortaasya ve Türkistan:** Batı ve Doğu Türkistan'dan ibaret olan Ortaasya'nın dünya Türklerinin anayurdu olduğu, tarihî kaynakların zikrettiği bir gerçektir. Ortaasya'da bazı bölgelerde yapılan arkeolojik incelemeler, Ortaasya'nın tarihini 9.000 yıl öncesine kadar indirmektedir. Yine bu kazılardan elde edilen bilgilere göre, Ortaasya'da 9.000 yıl önce yüksek bir medeniyetin varolduğu ve buranın oldukça medenî insanlarla meskûn bulunduğu bilinmektedir. **Zeki Velidî Bey,** çeşitli arkeolojik araştırmalardan bahsettikten sonra şöyle demektedir:

«Türkmenistan'da Aşkabat yanındaki Anau harabelerinde yapılan arkeolojik incelemeler, burada milâttan önce 4.500, diğer bir tahmine göre 9.000 yıllarında yaşanmış olan bir medeniyeti ortaya çıkarmıştır.» (1)

Aynı konuda diğer bir yazar şöyle demektedir:

«Türkistan'ın güneyinde Aşkabat yakınlarında Amerikalı bilgin Pompelli tarafından yapılan kazılar, buradaki medeniyet kalıntılarının milâttan 8.250 yıl öncesine kadar gittiğini göstermiştir.» (2)

Burada şunu belirtelim ki, yukarıda zikredilen

(1) Zeki Velidî Togan, a.g.e., s. 10.
(2) Prof. Dr. İbrahim Yarkın, a.g.e., s. 48.

kazılar; daha hususî bir mânâya alınacak olunursa, kazıların Doğu Türkistan'dan ziyade Batı Türkistan'da yapıldığı kabul edilebilir. Ancak, gerek, tabiat şartları bakımından ve gerekse siyasî iktisadî ve beşerî tarihi bakımından aynı statüye tâbi tutulan Doğu Türkistan da, aynı medeniyetin bakiyelerini saklamaktadır. Bu hususta **Von Le Gog, Swen Hedin, Owr Kastein** gibi araştırıcıların Doğu Türkistan'dan elde etmiş oldukları arkeolojik eserler, ancak son iki bin yıla ait olup (3), daha öteleri için, ümit verici çalışmalardır. Bu ümidi bize veren husus, yukarıda zikredilen araştırıcıların Stockholm, Berlin ve Yeni Delhi gibi merkezlerde özel müzelerde sergiledikleri buluntuların genellikle yer üstünden veya pek derin olmayan toprak altından elde edilmiş olmalarıdır. Ayrıca bildirelim ki, çöllerin iç kısımlarında hiç araştırma işlemi yapılmamıştır.

Sathî de olsa, yukarıda kısaca bahsettiğimiz kazılarda ayrıca zikre değer **Jackuas de Morgan, Prof. Ablery, Prof. André Barthold ve Rafeel Pompelli** gibi şahısları da, zikretmeden geçmeyelim.

Bu kısa malumattan sonra, akla şöyle bir sual gelmektedir: Bugün Ortaasya (Türkistan) medeniyeti, niçin Mısır ve Mezopotamya medeniyetleri kadar veya Eti - Sümer medeniyetleri kadar aydınlığa kavuşmamıştır?.. Ortaasya medeniyetinin aydınlanması ne kadar zor ise, bu sual de öyle bir zorluk arzetmektedir. Fakat...

---

(3) Nejat Diyarbekirli, **Hun Sanatı**, Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, İst., 1972, s. 1-8,

Bizim kanaatimiz odur ki, her ne kadar ufak çapta arkeolojik araştırmalar yapılabilmişse de, bugün Rus ve Çin komünist baskıları ve dışarıya kapalı politikaları, beynelmilel ilim adamlarının Ortaasya bölgesindeki çalışmalarını engellemektedir. Bu bölgelerdeki komünist istilâsından önce ortaya çıkarılmış Türk kültür ve medeniyeti de, tahrif edilmek istenmiştir. Bugün şuna kesinlikle şahit olduk ki, Rus ve Çin politikası, Doğu Türkistan'daki millî ve tarihî faaliyetlerimize mâni olmuş, millî müessеselerimizin, tarihî eserlerimizin ve ecdat yadigârı san'at âbidelerimizin temellerini yıkıp yok etmek istemiştir. Bizzat şahidi olduğum bu hadiselerden, bütün dünya ve Doğu Türkistan hakkında yazılar neşretmiş olan diğer Türkler, ibretle ve dehşetle bahsetmişlerdir.

Doğu Türkistan'dan kaçırılan ve bizden önceki devreye ait faaliyetler arasında geçen bazı hırsızlık olaylarından, aşağıdaki satırlar şöyle bahseder:

«1902 yılında Japon Kontu Otani, Kuça civarında araştırmalarda bulunmuş ve sonraları Şarkî Türkistan'ın diğer kısımlarını da gezerek Tung-Huan'daki kütüphanenin mühim bir kısmını memleketine nakletmiştir.

«1906 - 1909 yılında Fransız Sinologlarından P. Elliot Çin'e yaptığı seyahat esnasında, Şarkî Türkistan'ı da ziyaret etmiş ve Tung-Huan'daki kütüphane malzemesinin bir kısmını Paris'e götürmüştür.» (4)

---

(4) İsmet Binark, **«Vakıflar ve Uygur Türklerinde Vakıf»**, **Türk Kültürü**, C. VII, No. 78, s. 425.

Kaçırma olaylarının bir kısmını anlatan bu satırlardan sonra, Doğu Türkistan'daki canlı yapılarımızın tahrip edildiğini tesbit eden başka biri de şöyle demektedir:

«... Sıddık Buğra Han gibi namlı bir gazinin, Türk tarihine şeref veren bir kahramanın türbe direkleri yabancılar tarafından yıkılmış, kapı pencereleri kırılmış, tahrip edilerek bir enkaz haline getirilmiştir. Bu elim manzarayı gözlerimle gördüm ve müteessir oldum.» (5)

Yazarın 1915'lerde şahit olduğu hadise, bizim görüp müteessir olduğumuz hadiselerin yanında, çok hafif kalır.

Şimdi, aynı mevzuya başka bir gözle bakalım ve burda da **Mehmed Emin Buğra Bey**'in dediklerini görelim:

«1920'den bu yana kaynağını ilmî araştırmalardan almayıp, politik düzenlerden alan bir sürü yayınlar (kitap, broşür, makale, ilmi inceleme, vs.) (6) **ortalığı kaplamış bulunmaktadır. O derecede ki, öteden beri çok iyi bilinen ve modern ilim muhitinde yer alan bilgi ve görüşleri de unutturmak tehlikesi belirmiş bulunmaktadır. Meselâ, Rus ve Çin resmî organları tarafından Doğu Türkistan Türklerinin millî ad, millî kültür, dil gibi özellikleri değişikliğe uğratılmaktadır.»** (7)

Şimdi, azıcık insaf sahibi olanlar, yukarıdaki kanaatimizin ne kadar haklı ve isabetli bir kanaat olduğunu idrak edeceklerdir. Evet! Ortaasya ve Do-

---

(5) A. Kemal İlkul, a.g.e., s. 855.

(6) Parantez içindeki açıklama bize aittir. (İ.Y.A.)

(7) M. E. Buğra, **«Doğu Türkistan'a Dair»**, a.g.e., s. 95.

ğu Türkistan'daki arkeolojik incelemelere ya mâni olunmakta, ya da Çin ve Rus politikalarına uygun tarzda yürütülmektedir. Türk varlığını ve Türk eserlerini ortadan kaldırmak isteyen bir zihniyet, nasıl olur da Türklerin anayurdunun Ortaasya olduğunu açıklayacak olan arkeolojik incelemelere müsaade edebilir.. Ve nasıl olur da, Ortaasya medeniyetinin bir Türk medeniyeti olduğuna tahammül edebilir?... Edemez ve bunun için de bugün Ortaasya medeniyeti, Mısır ve Mezopotamya medeniyetleri kadar aydınlığa kavuşturulamamıştır. Doğu Türkistan'daki bu insanlık düşmanı zihniyetin ve Çin - Rus emperyalistlerinin, tarihî Türk düşmanlığının neticesi olarak; **«Doğu Türkistan'da maalesef sistemli bir şekilde yapılmış tetkikler çok azdır. Araştırmalar, yalnızca birkaç münferit seyahete ve Swen Hedin'in sefer heyetlerinin topladığı malzemeye inhisar etmektedir.»** (8)

b) İlk Türklerin Çeşitli Kaynaklarda Zikredilişi: Yukarıda, Ortaasya'da varlığından bahsettiğimiz medeniyet ve kalıntıları, bize aynı zamanda bu bölgede bir devletin mevcudiyetini gösterir. Ve bu bölgenin ilk sakinlerinin Türkler olduğunu bildiğimize göre, dünyanın en eski devletleri arasında **Türk Devleti**'nin de olduğunu (**M.Ö.** 5.000 - 2.000) söylemek, doğruluk kazanır.

Bilindiği gibi, **Herodot** ve diğer Batı kaynaklarında **«İskit»**, İran kaynaklarında **«Turan»**, Hindistan kaynaklarında **«Saka»** ve diğer bazılarında

---

(8) Bahaeddin Ögel, **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1962, s. 13.

«Turuşka» adları altında ilk Türklerden ve devletlerinden bahsedilmektedir. Milâttan önce iki bin yıllarından önceki devrelerden itibaren Türk Devleti'nin mevcut olduğuna dair **«Avesta»**da seri kayıtlara rastlanmaktadır. (9)

Bazıları, ilk devrelerde görülen **«Turan»** ve **«Turuşka»** kelimelerinin **«Türkler»** mânâsına gelmediklerini söylerler. Halbuki, Turan kelimesinin Türk'ün cemi siğası olduğunu (10), **«Turuşka»** kelimesinin de yine Türk kelimesinin **«Sanskritçe»** imlâ şekli olduğunu (11) kabul etmek, ilme daha yakın bir davranıştır.

Bu izahımıza şunu da ilâve edelim ki, Çin kaynakları Doğu Türkistan'daki yerli halka **Hsiung-nu (Şüng-nü) adını vermektedirler ki, bunların «Doğu** Hunları» olduğunu biliyoruz. (12) H. **Namık Orkun** vesikalara dayanan Türk Tarihi'nin, «Doğu Hunları» ile **(Hsiung-nularla)** başladığını kaydetmekte ve Çin tarihlerinin efsanevî kayıtlarında **Hsiung-nu**lardan, ilk Çin sülâlesi **Hia**lar zamanında (M.Ö. 2205 - 1766) bahsedildiğini belirtmektedir. (13)

Yine aynı Çin kayıtlarında **Hsiung-nu**lardan

---

(9) **Avesta**, Zerdüşt dinine ait metinlerin tümüne verilen isimdir.

(10) Hüseyin Namık Orkun'un izahlarına bakınız.

(11) a) Zeki Velidî Togan, a.g.e., s. 37.
b) H. N. Orkun'un izahlarına bakınız.

(12) Hüseyin Namık Orkun'un izahlarına bakınız.

(12) Hüseyin Namık Orkun **Türk Tarihi**, İstanbul, 1946, C. I, s. 21 .

(13) Çinliler, tanıştıkları ve sevmedikleri kabile ve milletlere ad takarken, Çince'deki kötü mânâya kullanılan kelimeleri seçerlerdi. Bu bakımdan ilk Hun toplulu-

ayrı olarak ve fakat onların oturmuş olduğu yerlerde, yani Çin'in kuzeyinde yerleşmiş olan **Yung** ve **Tik** adlı kabilelerin varlığından bahsedilmektedir ki, «**Türk Tarihi**»nin yazarı Orhun; **Tik** adının, Türk sözünün Çincedeki telaffuz şekli olduğunu söyler. (14)

Görülüyor ki, bugünkü Doğu Türkistan, yani Çin'in kuzeyindeki topraklar (Tiyanşan «Tanrı» Dağları'nın çevreleri) ilk Türklerin yerleştikleri yerlerdir. Ve burada varlığından bahsedilen hâkim, muktedir kabîlenin de **Hsiung-nu** (şüng-nu) kabîlesi olduğu ve Çinlilerle devamlı muharebelerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bu ilk izahları yaptıktan sonra, Doğu Türkistan'da kurulan veya Doğu Türkistan'a hâkim olan Türk devletlerinden kısaca bahsedelim. Böylece Doğu Türkistan'ın bugüne kadar gelen millî tarihimizdeki yerini, iyice öğrenmiş oluruz.

Bazı diplomatları ziyaretlerimde, maalesef, Doğu Türkistan'da müstakil bir Türk Devleti'nin kurulup kurulmadığı sorulmakta ve Çin millî menfaatlerine uygun izahlar yapılmaktadır. Önümüzdeki sahifeler bize, Doğu Türkistan Devletleri'ni kısaca anlatacaktır. Yalnız, devlet isminin hususen, «**Doğu Türkistan Devleti**» şeklinde olmaması, burada bir Türk devletinin kurulmadığını işaret etmez. Bu hususa dikkat edilmesi, bizi, yanlış izah ve anlayış tarzlarından kurtaracaktır.

ğuna, kötü mânâda düşündükleri için **Hsiung-nu** demişlerdir. Hsiung-nu «**Haşin Köle**» mânâsına gelir. (İ. Y. A.)

(14) H. Namık Orkun, a.g.e., C. I, s. 22.

II — HUN İMPARATORLUĞU DEVRİNDE DOĞU TÜRKİSTAN

(M.Ö. 220 - M.S. 216)

Doğu Türkistan'ın, Çin kaynaklarında **Hsiung-nu** olarak geçen **Hunlar**la meskûn olduğunu görmüştük. Şimdi bu bahiste bir imparatorluk içinde Doğu Türkistan'ı göreceğiz.

Yalnız, asıl mevzua girmeden önce şunları zikredelim: «**Hun**» kelimesi **Hüseyin Namık Orkun**'un ve diğer ilim adamlarının tahkiklerine göre, Avrupalılara has bir telaffuz şeklidir. Türkçe telaffuzu «Kun»dur. Ve «**adam**» mânâsına gelir. Hakikaten, Doğu Türkistan'da «**ilkün**» sözü vardır. Ve «**halk, memleket, yurt**» mânâlarına kullanılmaktadır. Moğolca'da insana «**kün**» derler. Bunların, «**Kun**» kelimesinin incelmiş bir şekli olduğu ihtimali de mevcuttur.

Hun (Kun) Devleti'nin kesin kuruluş tarihi tesbit edilememekle beraber, (M.Ö. 2205 - 1766 yıllarında Hunlardan Çin kaynaklarında bahsedildiğini hatırlayalım.) Teoman Yabgu tarafından M.Ö. 220 yılında kurulduğu ve M.S. 216 yılında iktidarı kaybettiği bazı tarih kitaplarında geçmektedir. (15)

---

(15) Yılmaz Öztuna, a.g.e., C. I, s. 121. Barthold, a.g.e., s. 19.

Bu süre içerisinde, Hun İmparatorluğu'nun Türkistan'daki kesin hâkimiyeti M.Ö. 206 tarihinde başlamıştır. O tarihten itibaren Türkistan'daki 36 mahallî hükümdar Hun Hakanı'nın buyruğu altına girmiştir (16). Bu suretle, Büyük Hun Türk Hakanlığı Çin Denizi'nden, Karadeniz kıyılarına kadar genişlemiştir. Bu büyük hakanlığın en meşhur ve güçlü hakanı **Mete Han** olup, Çinliler bu isimi **Mao-tun** olarak telaffuz etmişlerdir. Bu kelimenin asıl Türkçe telaffuzunun ise, «Bahatur» olduğu söylenmektedir. (17)

Bu devrede Türk Hunların, Çinlilerle ilk çarpışmalarının 238 yıllarında olduğu kaydedilmektedir. Bu sırada Çin hükümdarı olan **Shih-Yuang-Ti** (Çin si Huang Di) nin, Hun akınlarına karşı meşhur «**Çin Seddi**»ni inşa ettirdiğini görüyoruz.

Fakat **Mete**'nin ölümünden sonra, imparatorluk zayıflamış ve M.Ö. 108 senesinde Doğu Türkistan'a Çinliler aktif olarak saldırmaya başlamışlardır. Neticede, «**101 senesinden itibaren Türkistan'da ilk Çin hâkimiyeti başlamıştı**» (18) 22 yıl devam eden kanlı muharebelerden sonra M.Ö. 86 yılında Doğu Türkistan Çin hâkimiyetinden kurtarılarak tekrar Hun Hakanlığı'nın bayrağına kavuştu.

Fakat bu hal uzun sürmedi. Hun Hakanlığı'nın ikiye ayrılışı neticesinde çıkmış olan iç harplerden istifade eden Çinliler, M.Ö. 60 yılında Doğu Türkis-

---

(16) Hüseyin Namık Orkun'a göre 26 hükümdarlık. (A.g.e., C. I, s. 28)

(17) Hüseyin Namık Orkun, **Hunlar**, C. I, s. 18.

(18) A.g.e., C. I, s. 28.

tan'ı istilâ ettiler. Bu istilâ devri M.Ö. 10 senesine kadar 49 yıl sürmüş, bir ara Hun Hakanlığı tekrar ülkeye sahip olmuştur. Ancak bu seneler devamlı muharebelerle geçtiği ve Hunlar da eski kudretini kaybettiği için Doğu Türkistan sık sık el değiştirmiş ve M.S. 74 yılında meydana gelen **Barköl Meydan Muharebesi**'nde Hun kuvvetlerinin yenilmesi üzerine ülkenin güney ve doğu kısımları tekrar Çin istilâsına maruz kalmıştır. 30 senelik bir istilâdan sonra, milâdî 103 senesinde mahallî hükümdarlar Çin kuvvetlerini koğarak bölgeye yeniden sahip olmuşlardır.

Yukarıda görüldüğü gibi, 308 sene içinde; Doğu Türkistan'ın **Hun Birliği** içinde yaşadığı senelerin tamamı 207 yıl olup, Çin istilâsında kaldığı yılların tamamı da 101 yıldan ibarettir. Bu üç asır boyunca devamlı münasebet halinde bulundukları Çinlilerden; Türkistanlılar, ipek ve kağıt işlerini öğrendiler ve bunu geliştirdiler. Çinliler ise Türkistanlılardan pamuk, üzüm, yonca ve diğer mahsullerin ziraatini öğrendiler.

Bu arada, **Göktürkler** devrine geçmeden önce, Doğu Türkistan'ın kısa süreli ve çeşitli hanedanların elinde kaldığını görüyoruz.

M.S. 150 senesinde; Batı Türkistan'daki «**Kuşhan Türk Hakanlığı**»nın idaresine geçen Doğu Türkistan'ın «**altı şehir kısmı**» 220 yılında bu hakanlıktan ayrılıp mahallî hükümdarların idaresinde kalmıştır. Bu tarihten itibaren 140 yıl, bir istilâya maruz kalmayan Doğu Türkistan, 360'ta **Si-Yen-Pi'**lerin tecavüzüne uğramış, bu süre de 390 yılına kadar devam etmiştir. Tekrar mahallî hükümdarların

idaresinde 57 yıl süren bir istiklâl devri yaşayan Doğu Türkistan'ın doğu kısmı, 448 yılında Çin'deki **Topa Türk Hakanlığı**'na (**Topalar** bu sırada Çin Hükümdarlığı'na oturan bir Türk hanedanıdır), 460 yılında da kuzey Asya'daki Avar **Türk Hükümdarlığı'**na katıldı.

M.S. 103 senesinden itibaren tamamen zayıflayan Hun İmparatorluğu, 436 yılında yıkılmasına rağmen, bu tarihe kadar bölgede pek varlık gösterememiş ve bu devre ile, 436 yılından 552 yılına kadarki olan devrelerde Doğu Türkistan mahallî hükümdarların ve küçük çaptaki devletlerinin idaresinde kalmıştır.

III — GÖKTÜRK İMPARATORLUĞU DEVRİNDE DOĞU TÜRKİSTAN

(552 — 745)

Bugün telâffuz ettiğimiz «**Türk**» kelimesinin ilk defa **Göktürkler** zamanında kullanılmaya başladığını, tarih kitapları kaydeder. «**Altıncı asırda tarihte ilk defa olarak Türk adıyla bir kavmin meydana çıktığını görmekteyiz. Bu kavim kendi kendine Kök-Türk adını vermiştir.**» (19)

Göktürkler, ilk senelerde yukarıda zikrettiğimiz **Avar Hakanlığı** içerisinde yaşıyorlardı. «**545 senelerinde Cu-Cen (Avar)lara isyan ederek âlî hâkimiyeti elde ettiler. Ve az vakit içinde Avar Hükümdarı Onabay Kağanı mağlup ederek, şarkta Mançurya hudutlarından, garpta Karadeniz sahillerine, cenupta da Hindistan hududuna kadar uzanan yerlere malik oldular ve tarihte malum en büyük Türk Devleti'ni kurdular.**» (20)

Zeki Velidî Bey'in, isyanın başlangıcı olarak gösterdiği 545 yılından sonra, 552 yılında devletin asıl kurucusu **Bumin Kağan** olmuştur. Bu tarihte Avar Devleti'ni tamamen yıktıktan sonra 555 senesinde bütün Türkistan'daki hükümdarları, kendi ita-

(19) A.g.e., C. I. s. 91; Barthold, a.g.e., s. 2.
(20) Zeki Velidî Togan, ag.e., s. 42.

ati altına almıştır. Böylece 89 yıl devam eden **Birinci Göktürk Devleti** zamanında Doğu Türkistan, **Çin** tesirinden uzak ve mahallî hükümdarların rekabetinden kurtulmuş olarak, gerçek Türk Devleti'ne kavuşmuştur. Hun İmparatorluğu devrinden sonra, ikinci defa olarak senelerce sulh ve sükûn içinde yaşamıştır.

Öteden beri Türklerin, devamlı savaş halinde oldukları Çinlilerle bu defa 640 senesinde karşılıklı muharebeler başlamış, **«İpi Tulu adlı hakan zamanında (653) bu memlekete Çinliler girerek musallat olmuşlardır,»** (21) 660 senesinde Doğu Türkistan tamamen Çin istilâsına uğramıştır. Fakat on yıl sonra Çinlileri mağlup eden Tibetliler Hoten, Kaşgar ve Yarkent vilâyetlerini işgal etmişlerdir. Öte yandan Doğu Türkistan'ın kuzeyi, kuzeyde kurulmuş olan **Türkeş Devleti**'nin gayretleriyle 690 senesinde Çin istilâsından kurtarılmıştır. Küçar, Karaşehir, Turfan ve Kumul bölgeleri ise 699 senesinde **İkinci Göktürk Devleti**'nin hakanı **Kapağan Han** tarafından Çinliler'den geri alınmıştır.

Ancak, bundan sonra Göktürklerin Doğu Türkistan üzerindeki hâkimiyeti 17 yıl sürmüş, Türkeş Türklerinin başkanı **Sulu Kağan'**ın 716 yılında istiklâlini ilân etmesiyle Doğu Türkistan, **Türkeş**-Devleti'nin idaresi altına girmiştir.

Bu yıllardan sonra ülkede tekrar çeşitli idareler hakim olmuş 738 senesinde Türkeş devletindeki karışıklıklardan istifade eden Çinliler Doğu Türkistan'a saldırmaya başlamışlar, 744 de Türkeş

---

(21) A.g.e., s. 43.

Devleti'nin yıkılmasıyla Doğu Türkistan'ı istilâ etmişlerdir. Bu istilâden sonra, Arap - İslâm kuvvetlerinden yardım alan Türkler, meşhur **Talas Meydan Muharebesi'**nde Çin kuvvetlerini yenerek 751 yılında tekrar vatanlarını kurtarmışlardır.

Bu zaferden sonra Doğu Türkistan, 1008 yıl müddetle Çin tehlikesi ve istilâsı görmeden yaşamıştır. Ancak, ülkede çeşitli Türk Devletleri kurulmuş veya buraya gelip yerleşmiş ve Doğu Türkistan bu devletlerin idaresinde müstakil bir Türk ülkesi olarak asırlarca yaşamıştır.

Kudretli bir Türk Hakanlığı olan **Karahanlılar'**ın zuhuruna kadar Doğu Türkistan'da **Karluk Devleti** ve çeşitli mahallî Türk devletleri görülmektedir. Bu arada Karahanlılar'ın kuruluş yıllarına isabet eden yıllarda (840) Moğolistan'da **Kırgız Türkleri'**nin hücumlarıyla devletlerini kaybeden **Uygur Türkleri,** Doğu Türkistan'ın iç kısımlarına göç etmişler ve Kumul, Beşbalık, Turfan ve İli bölgelerini içine alan yerlerde bir devlet kurmuşlardır.

IV — UYGURLAR DEVRİNDE DOĞU TÜRKİSTAN

Uygur Türklerinin doğuda iki Türk Devleti kurduğunu görmekteyiz. Bunların ilki, milâdî sekizinci asırda (740 seneleri) Türkistan'la beraber Moğolistan'da ve Çin'in Kansu Eyaleti'nde tam bir hâkimiyet kurmuş olan Uygur Devlet'idir.

Fuat Köprülü, zayıflayan Göktürk Devleti'nin Uygurların kudret kesbetmesiyle yıkıldığını ve Doğu Türkistan'da Uygurların ehemmiyetli bir mevkiye sahip olduklarını anlatır. Onun, Uygurlar hakkındaki yazısı şöyledir: **«Tuk-Yu (Gök-Türk) Devleti, Uygur namı altındaki Türklerin muhacemetiyle yıkıldıktan sonra Türk İstiklâli başlıca «Uygur Devleti» tarafından muhafaza ve Türk harsı onlar tarafından îlâ edildi... Milâdî sekizinci asırda lâyıkıyle kuvvetlenerek asıl «Türkistan»dan başka Moğolistan'ın bir kısmıyla Çin'in Kansu Eyaleti'ni dahi ihtiva eden kuvvetli bir devlet kurdular...»** (22)

Uygur Türkleri bu devrede, Çin İmparatorluğu'nu hayli yıldırmışlar, Çin sınırları içindeki Türklerin rahat ticaret edebilmelerini sağlamışlardır. Uygurların Çin İmparatorluğu'nu tehdit altında tutmalarının sebepleri de, zaten buydu. Yani Çin'e yerleş-

---

(22) Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Millî Matbaa, İstanbul, 1926, s. 19-20.

miş olan veya Çin'in muhtelif eyaletlerinde ticaretle meşgul bulunan Türklerin, her hangi bir tehlikeye maruz kalmaması ve Çinli memurların kötü niyetlerine kurban olmamları, gibi hususlardı.

Ancak, bu ilk Uygur Devleti, yüz sene yaşayabilmiş ve ondan sonra dağılmak zorunda kalmıştır. Zira Kırgızlar Moğolistan'a hücum etmişler ve burada Uygur Türkleri'ni epey sıkıştırmışlardır. İşte Kırgızların bu hücumlarına karşı koyamayan Uygurlar 840 senelerinde Moğolistan'dan batıya doğru göç etmişlerdir. **«Uygur Devleti yüz sene kadar bir müddet devam etmiş ve (840) senesi garptan Kırgızların istilâsına maruz kalarak, münkariz olmuştur.»** (23)

Fuat Köprülü de bu hususta şu malumatı verir: **Milâdî dokuzuncu asır ortalarında Uygurların şevket ve kuvveti Kırgızların (yani, yine diğer bir Türk şubesinin) hücumu ile mahvolarak takriben 843'te «Karahoço» şehri de tahrip edildi.»** (24)

Kırgız hücumundan sonra Uygurlar, batıya; Turfan, Beşbalık (Urumçi) ve hatta daha batıda İli bölgelerine gelip yerleştiler. Bu göç esnasında Beşbalik ve Turfan bölgelerine yerleşen Uygurlar, bir **«Beylik»** teşkil ettiler. (25)

İşte Uygur Türkleri, 840-860 yıllarında Doğu Türkistan'ın iç bölgelerinde İkinci Uygur Devleti (Beyliği)'ni meydana getirerek varlıklarını devam ettirmişlerdir. Hatta bu devrede de sekizinci asırda olduğu gibi, Çinlileri tehdit altında bulundurmağa

---

(23) Barthold, a.g.e., s. 41.
(24) Fuat Köprülü, a.g.e., s. 19-20.
(25) Barthold, a.g.e., s. 42.

devam etmişlerdir. Aşağıdaki satırlar bu hususta bizi aydınlatmaktadır. «**Gerçi Uuygurlar Şarkî Türkistan'a yerleştikten sonra da Çin Hükümeti'ni yine tehdide başlamışlar ise de, bu tehditleri Moğolistan'daki hükûmetlerinin kuvvetli zamanlardaki tehditleri kadar müessir olmamıştır. Bununla beraber Mes'udî ve En-Nedîm'in naklettikleri şu malumattan anlaşılıyor ki, 'Uygurlar şarkî Türkistan'a geldikten sonra da ecnebî memleketlerde kalan dindaşlarını (icabı halinde) silâh kuvvetiyle müdafaa ve himaye ediyorlardı.'**» (26)

Şu noktayı belirtelim ki, Uygurlar Beşbalık ve Turfan bölgelerine gelip yeni bir devlet kurdukları sırada Doğu Türkistan'da ayrıca mahallî beylikler mevcuttu. Bunların içinde «**Karahanlılar**» 840 yıllarından itibaren temayüz etmeye başlamışlar ve daha sonra 880 senelerinde **Buka Han** birçok beylikleri itaati altına almıştı. 932 senesinden sonra ise Karluk ve Türkeş Türkleriyle beraber Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri de Karahanlılar İmparatorluğu'nun kuvvetli idaresinde millî birlik ve beraberliğin unsurları olmuşlardır.

Ancak Karahanlıların da devrini doldurması ve bir müddet sonra 1218 yılında **Cengiz**'in ülkeye hâkim olmasıyla Uygurlar, Moğol İmparatorluğuna karışmıştır. (27)

Uygurların Doğu Türkistan'daki siyasî devirlerini böylece özetlerken onların buradaki kültür ve medeniyetleri hakkında da kısaca malumat verelim.

---

(26) A.g.e., s. 48.
(27) Fuat Köprülü, a.g.e., s. 19-20.

Uygurlar'ın Doğu Türkistan'daki kuvvetli devirleri esnasında bölgede İslâmiyet henüz intişar etmemişti. Bu bakımdan Uygurlar'da İslâmî - Türk Medeniyeti'nden ziyade kendilerine has bir medeniyet görmekteyiz. Bu arada Hıristiyan, Budist ve Maniheist misyonerlerin propagandalarına maruz kalan Uygurların tek-tük bu dinler hakkında yazdıkları eserler ve yaptıkları mabetler ortaya çıkarılmıştır. Uygur Türklerinin el sanatlarına, minyatür ve duvar resimlerine dair, oldukça kıymetli eserler meydana getirdikleri anlaşılmaktadır. (28)

Doğu Türkistan, tarihin her devresinde Türk varlığının (İslâmdan önce de, İslâm'dan sonra da) yurdu, faaliyet merkezi ve kültür ve medeniyet muhiti olmuştur. Bugün Çin idarelerinin Doğu Türkistan'ı bir Çin toprağı olarak göstermelerine karşı burada kurulan Hun, Göktürk, Uygur, Karahan vs. gibi Türk İmparatorlukları tarih sayfalarında gün geçtikce kökleşen temeller olacaktır. Bu bakımdan Çin'in Doğu Türkistan'daki İslâm-Türk Medeniyeti'ni imha politikasına karşı, bu Türk Devletlerinin daha da geniş bir tarzda araştırılması Türk aydınının millî vazifesi olmalıdır.

---

(28) A.g.e., s. 46.

V — KARAHANLILAR DEVRİNDE DOĞU TÜRKİSTAN (840 - 1212)

Karahanlılar devri Arap kaynaklarında, **«Hakanlılar Devri»** olarak geçer. İslâm Ansiklopedisi'nde Karahanlılardan, **ilk İslâm - Türk sülâlesi** olarak bahsedilerek şöyle denmektedir. **«Karahanlılar tabiri, Şarkî ve Garbî Türkistan'da hüküm süren ilk İslâm - Türk sülâlesine (840 - 1212) verilen sun'i bir addır.»** (29)

Karahanlılar Devri, Türk dünyasında bir dönüm noktası teşkil eder. Bu devrede Türkler, bir taraftan, öteden beri arayış içinde oldukları bir dini (İslâm'ı) kabul ederlerken, bir taraftan da Türkistan'ı tamamen Türk yurdu olarak perçinlemişlerdir. Bu devrede, bilhassa Batı Türkistan bölgelerinde bulunan İran azınlıkları, tamamen güneybatıya sürülmüştür.

Karahanlılar Devri, asıl olarak Buka Han adındaki Kaşgar hükümdarının, milâdî 880 yılında, diğer hanları itaat etmeye mecbur bırakarak merkezî bir devlete bağlamasıyla başlar. Karluk, Oğuz, Çiğil ve Uygur kabileleri ve beylikleri Karahanlıların hük-

---

(29) **İslâm Ansiklopedisi**, C. VI, s. 251.

mü altına girer. Geniş bir Türk İmparatorluğu meydana getirilir. «**Karahanlılar, Doğu ve Batı Türkistan'ı birleştirmek suretiyle, büyük Türk Hakanlığına Göktürkler'den beri en büyük sınırları ve zengin ülkeleri kazandırdıkları gibi, Doğu Türkistan'ın batısından, Kaşgar'dan daha batıya, Semerkand'a kaymışlardır.**» (30) Bu hükümranlık, uzun müddet devam etmiş ve Türk ülkeleri «**Doğu ve Batı Türkistan ve Yedisu 1123 senesine kadar bunların (Karahanlıların) elinde kalmıştır.**» (31)

Biz burada Krahanlılar Devri'ni uzun uzadıya anlatmıyacağız. Çünkü bu mevzu birkaç cilt meydana getirecek kadar geniştir. Ancak şunu belirtelim ki, Doğu Türkistan, Çin politikacılarının iddia ettiği gibi, tarih boyunca Çin idaresi altında yaşamış bir Çin toprağı değil, bağrından birçok Türk devleti çıkarmış bir Türk yurdudur. Bu devletlerin içinde Karahanlılar Devleti ve devri ise, müstesna bir yer tutar. Bu bakımdan, bu devletin tarihimizdeki ululuğunu, kuvvet ve medeniyetini gösteren mühim vakalardan üçünü zikretmekle yetineceğiz.

1 — Bilindiği gibi 320 hicrî, 932 milâdî senesinde Karahanlılar Devleti'nin genç hakanı **Satuk (Sıddık) Buğra Han** kendi arzusu ile İslâm Dini'ni kabul etmiştir. Onun daveti ve savaşları sayesinde doğudaki Türklerin ekseriyeti; Şamanizm, Budizm ve Maniheizm gibi putperest dinlerden uzaklaşıp Müslüman olmuşlardır. Bu zamana kadar tek-tük Müslüman olan Türkler arasında İslâm, artık bir

---

(30) Yılmaz Öztuna, a.g.e., C. I, s. 207.
(31) Zeki Velidî Velidî Togan, a.g.e., s. 57.

devlet ve millet dini olarak tanınmaya başlanmıştır.

2 — **Satuk Buğra Han**'ın torunu **Harun Buğra Han** 384 hicrî, 994 milâdî yılında Sâmânîler Devleti'ni yıkarak, Batı Türkistan'ı da Büyük İslâm-Türk Hakanlığı'na ilhak etmiştir.

3 — Millî kültürümüzün, Türk Dili ve Medeniyeti'nin şaheserleri olan, **«Divan-i Lügati't - Türk»** ve **«Kutadgu Bilig»** gibi eserler bu devrede yazılmış, ayrıca sayısız hadis, tefsir ve fıkıh kitapları meydana getirilmiştir.

Karahanlılar devleti, 1048 milâdî'de ikiye ayrılarak, biri asıl payitaht Kaşgar şehrini, diğeri de Semerkant şehrini merkez ittihaz edip, iki devlet haline gelmişler ve fakat aralarında her hangi düşmanca bir muharebe yapmamışlardır. Hatta Türk töresine uygun olarak, Kaşgar'daki Karahan resmen üstün kabul edilmiştir.

Bu hakanlık devrinde Doğu Türkistan'da ilk asırlarda görülen Çin tehlikesi ve istilâsı görülmemiş, Türkler asırlarca sulh ve sükûn içinde yaşamışlardır.

VI — KARAHİTAYLAR DEVRİNDE DOĞU TÜRKİSTAN (1124 - 1211)

Bunlara **«Karakıtaylar»** da denir. Doğu Türkistan'a kuzey Çin'den gelip yerleşmişlerdir. Doğu Moğolistan'da yaşayan Hıtay sülâlesi, 915 yılında kuzey Çin de iki asır kadar devam eden bir hâkimiyet kurmuşlardır. Sonraları bu devletin içinde çıkan bir iç harp neticesinde mağlup olan kabileler 1120 senelerinde batıya doğru hareket ederek, Doğu Türkistan'a (Cungarya ve sonra Balasagun'a) yerleşmişler ve **«Karahıtaylar»** yahut **«Batıhıtayları»** adını almışlardır. Bunlar, 1123 yılında **Karahan'a** karşı isyan ederek «Karahıtaylar» diye bilinen devleti kurmuşlardır. Fakat, **Karahan'ı** tahtından indirmeyerek hükmü olmayan bir han olarak bırakmışlar; bir müddet sonra Batı Türkistan'ı da alarak Semerkant Hakanı'nı da aynı duruma getirmişler; Karahıtay hükümdarları kendilerine **«Gürhan»** ünvanını vermişlerdir. Tarihçi **Barthold** bunlar hakkında şöyle yazar:

«Gürhanlar (Karahıtaylar) Hükûmetine ait Müslüman menbalarından edinebildiğimiz pek az malumatta, bunların garpta da (Çinden Çıkıp Türkistan'a geldikten sonra da) resmî lisan olarak Çin

lisanını istimal ettiklerini ve Çin idare esaslarını da kendileriyle beraber getirdiklerini farzetmeye sevkediyor. (...) Karahıtaylar, yalnız Balasagun'da hükûmet süren Karahani Hanı'nın hâkimiyetini lağvettiler ise de burasını Gürhan bizzat idare etti. Ve bu şehir, ahalisi cihetiyle, bundan sonra da Müslüman şehri olarak kaldı. Fetholunan diğer vilâyetlerinin her birinde meselâ, Kaşgar ve Mâverâünnehir'de Karahan sülâlesine mensup olan Hanlar, eskisi gibi hükûmet sürdüler. Garpta Harezmlileri, Şarkta Uygurları da yine eski sülâleler idare etti. Gürhan'a itaat, vergi vermekten ibaretti.» (32)

«Karahıtaylar Mani dininde idiler, Çin Medeniyeti'ni benimsemişlerdi.» (33) Fakat, «Türkistan'da kurulmuş iktisadî bir nizam bulmuşlar ve bunu değiştirmemişlerdir» (34)

Karahıtaylar Şarkî ve Garbî Karahan Hükümdarları'nı pasif hale getirmiş olmalarına rağmen, burada yüksek bir medeniyet ve kuvvetli bir kültür ortamına girdikleri için, Doğu Türkistan'da pek müsbet bir faaliyetleri olmamış ve ancak bir asır yaşayarak, 1211 yılında münkariz olmuşlardır. (35)

---

(32) Barthold, a.g.e., s. 112.
(33) a) Zeki Velidî Togan, a.g.e., s. 60,
b) Barthold, a.g.e., s. 109.
(34) İslâm Ansiklopedisi, C. VI, s. 275.
(35) 25 ve 26 nolu kaynaklar.

VII — MOĞOLLAR DEVRİNDE DOĞU TÜRKİSTAN (1219 - 1699)

1202 yılında kendisini «**hakan**» ilan eden **Cengiz Han,** 1211'de Çin'in kuzey taraflarını almış, 1218'de Doğu Türkistan ve bir yıl sonra da Batı Türkistan'ı ele geçirerek, buralardaki **Karahanlılar** ile **Harezmşahlar** hâkimiyetine tamemen son vermiştir.

Cengiz Han, ölümünden önce geniş memleketini dört oğlu arasında taksim etmiştir. Bu taksimatta, Orta Tiyanşan ve Doğu Türkistan'ı ikinci oğlu **Çağatay Han**'a; Cungarya'yı üçüncü oğlu **Ögeday Han'a** vermişti. (36) 625 hicrî, 1228 milâdî tarihinde başlayan **Çağatay Hanedanı Devleti,** 1369 mîlâdî tarihe kadar her iki Türkistan'ı bir merkezden idare etmiştir. Bu tarihte meşhur **Aksak Timur** Batı Türkistan'da **Timur Devleti**'ni kurduktan sonra. Çağataylar'ın elinde yalnız Doğu Türkistan kaldı. **Timur,** Doğu Türkistan'ı ele geçirmek için 10 yıl süren bir harbe girişerek güneyde bazı yerleri işgal ettiyse de, Doğu Türkistan'daki Çağatay Hanlığı'nı yıkamadı. Neticede 1389 senesinde iki devlet arasın-

---

(36) Zeki Velidî Togan, a.g.e., s. 60.

da sulh yapılarak harp durduruldu. Bu sulhten sonra Doğu Türkistan'da aşağıdaki facia meydana gelmiştir.

Doğu Türkistan hükümdarı **Hızır Hoca Han ile Aksak Timur** arasındaki harp yıllarında, Uygurlar **Timur'**a meyletmişler ve **Hızır Hoca Han'**a karşı devamlı surette tecavüz hareketlerinde bulunmuşlardır. **Han** ile **Timur** arasındaki anlaşmadan sonra ise Uygurlar, Çin Hükûmeti ile münasebet kurma cihetine gitmişlerdir. Bir miktar Çin askerinin Kumul'a gelip yerleşmesine sebep olmuşlardır. Bu yüzden **Hızır Hoca Han,** 1397 senesinde bütün kuvvetleriyle Uygurlar'a karşı hücum edip çoğunu öldürmüştür. Kalanlarını memleketin her tarafına dağıtmıştır. O tarihten beri, Doğu Türkistanda Uygur kabilesi kalmadığı gibi, «**Uygur**» adı da ortadan kaybolmuştur. (37)

Doğu Türkistan'daki **Çağatay Hanedanı** ile hizmetlerindeki bütün Moğol Beyleri ve askerleri 1357'de Müslüman olduktan sonra tedricî surette Türkleştiler ve yerli Türklerle birlikte 300 yıldan fazla bir **Türk Devleti** olarak müstakil ve mesut bir hayat sürdüler. (38)

1699 yılında **Hidayetullah Hoca** adlı bir tari-

---

(37) 1934-1943 Rus işgali devrinde, Doğu Türkistan'daki Türklerin yerleşik olanlarına Ruslar tarafından sun'î olarak «Uygur» adı takılmıştır.

(38) Doğu Türkistanın siyasî tarihi ile ilgili olan bu kısımlar Doğu Türkistan'ın Sabık Genel Vali Muavini ve mücadele arkadaşım **Mehmed Emin Buğra Beğ'in «Doğu Türkistan'da Hürriyet Mücadeleleri»** konulu konferansından alınmıştır. (İ.Y.A.).

kat şeyhi, Çağatay Hanedanı'na karşı isyan ederek idareyi ele geçirmiş, ancak bu kargaşalıktan istifade eden ve **Kalmuk** adı ile bilinen bazı Moğol kabileleri Doğu Türkistan'ın kuzey bölgesini istilâ etmişlerdir. Kalmuklar burada, merkezi «İli» olmak üzere bir devlet kurmuşlardır. Daha sonra **Hidayetullah Hoca** ve yakınları Kalmuklar'ın idaresine girmeye mecbur kalmışlardır. Kalmuklar, Batı Türkistan'ı ve Çin işgali altındaki Moğolistan'ı da ele geçirerek, Mançurlar'ın merkezi olan Pekin şehrini tehdit etmeye başlamışlardır. Öyle ki, Mançur İmparatorluğu ile Kalmuklar arasında cereyan eden bazı muharebelerde, kumandayı bizzat Mançur İmparatorları ele almak zorunda kalmışlardır.

1753'de Kalmuk Devleti'nin içinde dahilî harpler, ihtilâller zuhur etmiş ve böylece **«Cungar»** adı ile de anılan bu devlet, 1760'a kadar yaşayabilmiştir. (39)

---

(39) Fazla bir varlıkları olmamakla beraber, Doğu Türkistanda hayat sahasına çıkan **«Saidler»** ve **«Hocalar»** adlı devletleri de, bu arada zikretmiş olalım. (İ.Y.A.)

İ K İ N C İ   K I S I M

Doğu Türkistan'da İlk Mançur İstilâsı

(1 7 6 0 - 1 8 6 3)

I. MANÇURLARIN DOĞU TÜRKİSTAN'A GİRİŞLERİ

1644 yılında Çin İmparatorluğu'nu bir isyanla ele geçiren ve 1911 yılına kadar bu mevkii bırakmayan «**Mançu**» sülâlesi, ilk yıllarda bugünkü Mançurya'da, Çinlilere tâbi olarak yaşıyorlardı. Onların Çin İmparatorluğu'na isyan etmelerinin sebebi «**Çin memurlarının baskıları ve tecavüzleri**» idi. (1)

Ne gariptir ki, Çin memurlarının kendilerine yaptıkları baskı ve tecavüzlere dayanamayıp isyan ederek Çin İmparatorluğu'na oturan **Mançu Hanedanı**; bu sefer kendisi, Doğu Türkistan ve diğer bölgelerde görülmedik zulümlere girişmişlerdir. Şimdi Mançurlar'ın Doğu Türkistan'a girişlerini ve yaptıkları zulümleri göreceğiz.

Bir önceki bahiste belirttiğimiz **Kalmuk Devleti**'nin içinde zuhur eden karışıklıklar sırasında mağlup olan «**Konta**» kabilesi reisi **Amursena**, Mançur İmparatoru **Ch'ien Lung** (Çen Lung) dan yardım istemişti. Kalmuklar ise devamlı Çin'e hücum ederek Mançur İmparatorluğu'nu ağır zayiata uğrattığı için imparator **Ch'ien Lung, Amursena**'nın talebini iyi bir fırsat sayarak, Doğu Türkistan'ı istilâ etmek üzere **Ben Di** adındaki bir generali «**Kuzey Hat Komutanı**», **Yung Cang** adındaki bir generali de «**Batı Hat Komutanı**» tayin etti. **Amursena'**-

---

(1) Dr. Wolfram Eberhard, **a.g.e.**, s. 287.

yı **Ben Di**'e, **Sanar** adlı birini de **Yung Cang'a** muavin yaptı. General **Ben Di** Dış Moğolistan yolunu, **Yung Cang** da Kumul yolunu takip etmek üzere harekete geçerek mayıs ayında **«Böğrütala»** adındaki yerde 25 biner kişilik ordularıyla birleştiler ve Kalmuklar'ın merkezi İli'ye hücum ettiler. Kalmuklar'ın son hükümdarı olan **Davaç**, Çin kuvvetlerine mağlup olarak, **Hocalar'ın** elinde bulunan **Üçturfan** kazasına iltica etti. **Amursena** da **Davaç**'ın yerine Kalmuklar'ın başına geçirildi. Fakat Mançurlar'ın askerlerini İli'den çekmemesi ve kendi içişlerine karışmaları üzerine, **Amursena**, Mançur kuvvetlerini İli'den koğdu. Bundan oldukça müteessir olan **General Ben Di** intihar etti. 1756 senesi ocak ayında Mançur imparatoru **Ch'ien Lung** yeniden **Chao Hui** (Cav Huiy) adında bir general ile **Ching Goung Tsa** adında bir generalin komutasında Çin kuvvetlerini batıdan ve kuzeyden İli üzerine gönderdi. 1756 ocak ayında yapılan kanlı muharebelerden sonra, **Amursena** yenilerek Rusya'ya kaçtı. Bu defa İli vilâyetinde bulunan «**Çoraz**» ve **Konta**» adlarındaki Moğol kabileleri Çin kuvvetlerine karşı geldi. **Amursena** bunlara katılarak kendisini «**Han**» ilân etti. Böylece 1757 senesi mart ayında Mançurlar İli'den tekrar atıldılar.

Yalnız Çin kuvvetleri 1758'de geriden birçok takviye kuvvet alarak İli'ye yeniden hücum ettiler. Amursena mağlup olarak ikinci defa Rusya'ya kaçtı. Neticede 1760 senesinde İli vilâyeti ve Doğu Türkistan'ın kuzey kısmı, general **Chao Hui** (Cav Huiy) tarafından tamamen istilâ edildi.

1758'de Çin imparatoru kuzeyden ve batıdan

Doğu Türkistan'ın İli bölgesine askerlerini sevkederken, yine aynı yılda güney bölgelerini de istilâ etmek için **Yarhaşen** adlı bir komutanı vazifelendirmiştir. Bu sırada Doğu Türkistan'ın güneyi **Burhanettin Hoca'nın** idaresi altında bulunuyordu. Çin kuvvetlerine karşı Küçar şehrini müdafaa eden **Abdu'ya** yardım etmek üzere, **Burhanettin Hoca** ve kardeşi **Hoca Cihan** Küçar'a gelerek şehrin müdafaasına iştirak ettiler. Bu müdafaa üç ay sürdü. Neticede **Burhanettin Hoca** ve kardeşi **Hoca Cihan,** kuvvetleriyle muhasarayı yarıp önce Kaşgar'a sonra da Yarkent şehrine geçtiler. Bu muhasarada bir yararlık gösteremediği ve **Burhanettin Hoca'yı** ele geçiremediği iddiasıyla, imparator **Çen Lung, Yarhaşen'in** yerine general **Chao Hui'i** komutan tayin etti.

Yeni komutan **Chao Hui** ile **Burhanettin Hoca** (2) Yarkent şehrinde şiddetli muharebeye tutuştular. Bir ara **Burhanettin Hoca, Chao Hui'in «Karasu»** denilen yerdeki kışlasını muhasara etti. **Hui,** gizlice Kansu'ya bir adam göndererek, imparatordan yardım istedi. 1759 ocağında Yarkent'e büyük miktarda takviye olarak Mançur kuvvetleri geldi. **Hui** bu yardımcı kuvvetlerin de muharebeye katılması üzerine, üç aylık muhasaradan kurtuldu. İki taraf arasında çok kuvvetli çarpışmalar oldu. Neticede

---

(2) Burada **«Hoca»** kelimesi **«Din adamı, âlim»,** mânâsına gelen kelime değil, bir lakab, bir sıfattır. Doğu Türkistan'da **«Evlâdı Resûl»**den bilinen zatlara «Hoca» lakabı verilmektedir. Yukarıda adı geçen Burhanettin Hoca, hem **«Evlâdı Resûl»**den bilindiği, hem de idareci durumunda olduğu için kendisine ve sülâlesine **«Hoca»** lakabı verilmiştir. (İ.Y.A.)

Burhanettin Hoca ve kardeşi, mağlup olarak aile efradı ve bir kısım askerleri ile bungünkü Afganistan'ın kuzey kısmını teşkil eden **Bedahşan'a** iltica-ya mecbur kaldılar. Bu arada **Chao Hui** ile **Burhanettin Hoca** arasında yer yer çarpışmalar devam etti. **Burhanettin Hoca** Bedahşan'a iltica edince, General **Chao Hui,** Bedahşan emiri **Sultan Şah**'dan bunların iadesini istedi. **Sultan Şah** bu iki kardeşi diri olarak vermekten kaçınarak, onları öldürdü ve başlarını iade etti. General **Chao Hui** bu kesik başları bir demir kafese koyarak Doğu Türkistan'da bir müddet teşhir ettikten sonra Çin'e gönderdi. Bu kesik başlar, bir müddet Pekin'de de teşhir edildi.

Chao Hui bunlarla kalmayarak **Hoca Cihan'**ın Bedahşan'da kalan hanımı **Dilşad Sultan**'ın Doğu Türkistan'a hücuma hazırlandığı iddiasıyla onun da iadesini, aksi takdirde Bedahşan'ı istilâ edeceğini söyledi. Bunun üzerine **Sultan Şah, Dilşad Sultan'**ı **Hui'**ye teslim etti. **Chao Hui,** imparator **Çen Lung'**-un emriyle **Dilşad Sultan'**ı zorla Pekin'e yolladı. Gayesi hem **Dilşad Sultan**'ın Doğu Türkistan'da yapacağı isyanları önlemek, hem de onu Çin'de rehine olarak tutmaktı. **Dilşad Sultan Pekin'**e gelince, imparator onunla evlenmek istedi. Fakat **Dilşad Sultan** buna şiddetle karşı koydu. Bir müddet sonra da, Ana Kraliçe tarafından boğulmak suretiyle öldürüldü.

Dilşad Sultan, Çin'de ve Doğu Türkistan'da bir iffet ve namus sembolü olarak tanınmıştır. Kendisi, kocası **Hoca Cihan'**la birlikte muharebelere bilfiil katılmış, büyük yararlıklar göstermiştir. Hak-

kında gerek Çinliler ve gerekse Avrupalılar, romanlar yazmışlardır.

Yukarıda anlatıldığı gibi, bir taraftan Doğu Türkistan'ın güney kısımları Çinlilerin işgaline maruz kalırken, diğer taraftan da kuzey ve batı tarafları istilâ ediliyordu. Bu ilk Mançur istilâsı, 1863 senesinde Doğu Türkistan kurtulup istiklâlini ilân edinceye kadar, 103 sene devam etmiştir.

II. MANÇURLAR'IN BU DEVREDE DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ İDARE VE TATBİKATI

Mançurlar **«parçala, idare et»** prensibine uygun olarak, Doğu Türkistan'ı birkaç bölgeye ayırdılar. Ayrıca bri kısmını Çin'e ilhak ettiler, bir kısmına da Çinli askerleri yerleştirip, bunların idaresine teslim ettiler. Kumul vilâyetinden, Karaşehir vilâyetine kadar uzanan bir saha içerisinde, büyüklü - küçüklü dört **«muhtar bölge»** meydana getirdiler. Karaşehir vilâyetinden Hoten vilâyetine kadar olan sahayı da Müslüman - Türk vali, mutasarrıf ve kaymakamlar tarafından idare edilecek şekilde, özel bir bölge olarak ayırdılar. Bu hususta aşağıda birkaç madde halinde, kısaca malumat verelim.

a) **Urumçi ve Barköl'deki İdare :** Mançurlar, Urumçi vilâyeti ile Barköl kazasından müteşekkil ve adını **«Çhin Di-Dao»** (Cin-di-dav) olarak değiştirdikleri bir vilâyet ihdas ederek burayı, Çin'in Kansu eyaletine ilhak ettiler. Bu vilâyete bağlı mutasarrıflık ve kazalara ve vilâyetin başına; mutasarrıf, kaymakam ve vali olarak tamamen Çinlileri tayin ettiler. Bu vilâyetin askerî ve mülkî işlerinin sevk ve idaresi ise **«Shen Shin - Khan Su»** (Şensi - Kansu) umumî valiliğine bağlandı. Bu umumî valiliğin vazifesi; vilâyet hudutları dahilinde bulunan

Çin askerlerinin ihtiyaçlarını temin etmekten ibaretti. Bu bölgelerin Çin'e ilhak edilmesinin sebebi ise şu saiklere dayanıyordu.

1 — Zamanında **«Beşbalık»** adıyla maruf Urumçi şehri; tarihte birçok hadiselere sahne olan, ve doğudan batıya, kuzeyden güneye doğru birçok akınlara geçitlik eden, aynı zamanda bazı kuvvet ve devletlere de merkezlik ve karargâhlık yapan önemli bir şehirdi. Stratejik bir ehemmiyeti haizdi. Meselâ **Cengiz Han,** Urumçi'den bir müddet merkez ve karargâh olarak istifade etmişti. Urumçi şehri; Batı Türkistan, İran ve Anadolu vasıtasıyla Avrupa'ya kadar uzanan meşhur iki **«İpek Yolu»**ndan **«Kuzey Yolu-Baylu»** adındaki yolun merkezini teşkil etmekteydi. Bunun için Urumçi, bir ticaret merkeziydi de. Bu sebepledir ki, tarihte, Hunlar ve Göktürkler ile Çinliler arasında bu bölgeye hâkim olmak için çok çetin ve şiddetli muharebeler meydana gelmişti. İşte, Mançurlar da bu sebeple Urumçi ve çevresini doğrudan doğruya Çin'e ilhak etmeyi düşünmüş ve idaresini tamamen Çinlilere vermiştir.

2 — Barköl kazası ise mevkii itibariyle Moğolistan'a çok yakın ve askerî bakımdan büyük bir ehemmiyeti haizdi. Burası da, Türk ve Moğol akınları için geçitlik yapan ve Çinlilerin Doğu Türkistan'a olan istilâ hareketleri için de karargâhlık vazifesi gören bir yerdi. Hatta Çinliler Doğu Türkistan'dan koğuldukları vakit, Barköl'den bir tutanak noktası olarak istifade etişlerdir.

Kısacası: Çinliler, ilk çağlardan beri kuzeyde Urumçi ve Barköl, güneyde ise Kumul ve Turfan gibi merkezî şehirleri ellerinde bulundurmayı, hatta

Çinlileştirmeyi hayatî bir mesele olarak telâkki etmişlerdir.

b) **İli ve Tarabagatay'daki İdare** : Bu iki vilâyetin idaresi, buralara yerleştirilen askerlere verilmişti. Yani bu vilâyetlerde askerî, mülkî ve iktisadî bütün işlerin sevk ve idaresi, çeşitli ünvanlar taşıyan dokuz Mançur Çinli komutanın eline verilmişti.

Mançur idaresinin, bu bölgeyi kendi askerî komutanlarının emrine vermesinin sebepleri; İli ve Tarabagatay'ın Batı Türkistan'a sınır olup oranın şehir ve kasabalarına yakın olması ve yollarının kolayca aşılması, gibi hususlardır. Zaten, Doğu Türkistan üzerinden, Batı'ya yapılan akınlar ve istilâların ekserisi, bu iki vilâyet vasıtasıyla olmaktaydı. Aynı zamanda İli vilâyeti; toprakları münbit olan ve hayvan ve hububat ürünlerinin bol olduğu, ayrıca maden bakımından da hayli zengin olan bir şehir olup bir zamanlar Usun, Batı Göktürkler, Çağatay vs. gibi devlet ve imparatorluklara merkezlik yapmıştır. Böyle tarihî bir geçmişi olan bölgeyi, sıkıca kontrol altında bulundurmak isteyen Mançur iktidarı, burayı Çinli ve Mançur komutanlar vasıtasıyla idare etmeyi, daha uygun bulmuştu.

Şunu belirtmeden geçmiyelim ki; Mançurlar, İli bölgesine verdikleri öneme bir delil olarak- kısa bir müddet içinde Mançur, Şi ve Solon, Dahur, Çahar, Oyrat, Sabinar adlarındaki Tonguz ve Moğol ırkına mensup kabilelerden, Çinlilerden ve Çinli Müslümanlardan (Tunganlar)dan 100.000 kadar muhaciri bu vilâyete yerleştirmişlerdir. Böylece, yerli halkın istilâcı idare'ye karşı protestolarını daha

çabuk kontrol etmek ve bastırmak hedefini gütmüşlerdir.

c) **Kumul ve Turfan'daki İdare:** Çağatay idaresi zamanında hükümdar **Abdullah Han,** kardeşlerinden **Babey Han'ı** Kumul; **Sultan Han'ı** da Turfan'a **«vali»** olarak tayin etmişti. O zamandan, Mançur istilâsına gelinceye kadar bu vilâyetleri, yukarıda adı geçen valilerin soyundan gelenler idare etmişlerdi.

Mançurlar Doğu Türkistan'ı istilâ edince Kumul'da **Babey Han'ın** torunlarından **Yusuf; Turfan'da** ise **Sultan Han'ın** torunlarından **Emin Hoca** adındaki zatlar idareci durumundaydılar. Mançurlar, istilâdan sonra bu iki bölgeye **«Casak»** adıyla dahilî muhtariyet tanıdılar. **Yusuf** ile **Emin Hoca'yı** taltif ederek **«Cünvang»** (kral) ünvanıyla bu iki bölgenin başına geçirdiler.

Bundan başka, Yulduz (yıldız) nehrinin kıyılarındaki, Karaşehir vilâyetine bağlı **Turgut ve Hoşut** adlarındaki Moğol kabileleri ile meskûn bölgelere de muhtariyet hakkı tanınmış oldu. Bu bölgelerin başlarında da kabile büyüklerinden bazıları, **«hükümdar»** olarak getirildi.

Casak muhtar bölgelerinin hudutları içinde kalan halk ve topraklar **«Vang»** rütbesindeki hükümdarlar tarafından idare edilirdi. Ve bunlar irsî bir usulle hükümdar oluyorlardı. Bu bölge içindeki halk, bütün vergilerini kendi hükümdarlarına verirlerdi. Kendi bölgelerinde bulunan Çinli asker ve memurlara vergi vermekle mükellef değillerdi. Bu bölgede bulunan askerlerin başlıca vazifesi, bölgenin muhtar hükümdarlarını kontrol altında tutmaktı.

ç) Karaşehir'den Hoten'e Uzanan Bölgenin İdaresi : Mançur idaresi Karaşehir'den Hoten'e kadar uzanan sahada bulunan Karaşehir, Küçar, Bay, Aksu, Üçturfan. Kaşgar, Yenihisar, Yarkent ve Hoten gibi şehir, mutasarrıflık ve kazalara **«hâkim beğ»** unvanı altında Müslüman Türklerden vali, mutasarrıf ve kaymakamlar tayin etti. Bu valilere bağlı olarak, yine Müslüman Türklerden birtakım memurlar tayin ettiler. Bu memurluklar, bilhassa şu rütbeler (isimler) adı altında ihdas edilmişti.

Işik Ağabey	:	Vali Muavini (Hâkim Beğin Yardımcısı)
Divan Beği	:	Dîvan Reisi
Hazineci Beğ	:	Maliye Müdürü
Kadı Beğ	:	Adliye Müdürü
Muhtesib Beğ	:	Teftiş ve Kontrol Müdürü
Mir'ab Beğ	:	Su İşleri Müdürü
Mütevellî Beğ	:	Evkaf Müdürü
Nakib Beğ	:	Sanayi ve Ticaret Müdürü
Bacgır Beğ	:	Vergi İşleri Müdürü
Erbab Beğ	:	Levâzım Müdürü
Padişahı		
Şeb Beğ	:	Asayiş İşleri Müdürü
Düb Beğ	:	Protokol (Teşrifat) Müdürü
Sang Beği	:	Toprak Vergi Müdürü
Bin Beği	:	Bin Hanelik Mahallenin Müdürü
Yüz Beği	:	Yüz Hanelik Mahallenin Müdürü
Karakol Beği	:	Hudut Muhafaza Müdürü.

Aslında bu tarz bir sistem Doğu Türkistan'ın Istiklâl devrinden kalma bir idare sistemi idi. Bu

müdürlükler istiklâl devrinde, **«Bakanlık»** karşılığı kullanılmıştı. Mançurlar bu idarî müdürlüklerde pek değişiklik yapmamış fakat istilâcı bir kontrol kurmuştur. Hatta yukarıda adı geçen müdürlüklere yerleştirilen Müslüman Türklerin bazıları; Çağatay ve Hocalar hanedanına mensup prenslerden, bazıları da istilâdan önceki yüksek dereceli memurlardandı. Bir kısmı ise Mançurlara yakınlık ve sadakat gösteren hain adamlarla, onların çocuklarından ibaretti.

Mançurların, Doğu Türkistan'da tayin etmiş oldukları bu **«Hâkim Beğ»**lerin geniş yetkileri vardı. Âdeta küçük birer **«hükümdar»** idiler. Fakat bu sözde **«Hâkim Beğ»**lerin başlıca vazifeleri, kendi mıntıkalarındaki istilâcı Mançur askerlerine bakmak ve onları beslemekti. Çünkü Karaşehir'den Hoten'e kadar uzanan her **«Hâkim Beğ»**likte Mançur, Çinli, Moğol ve Çinli Müslümanlardan müteşekkil kâfi miktarda asker bulunduruluyordu. **«Hâkim Beğ»**ler, doğrudan doğruya Çin-Mançur imparatoru tarafından tayin edilirler ve bölgede bulunan askerlerin murakabesi altında bulundurulurlardı.

d) **Doğu Türkistan Umumî Valiliği:** Mançur İmparatorluğu, istilâ ettiği ve yukarıda anlattığımız tarzda bölgelere ayırdığı Doğu Türkistan'ın tümüne şamil olan ve **«Chiang Chün»** denilen bir **umumi valilik** ihdas etti. İmparator, Doğu Türkistan'ı istilâ eden askerlerin komutanı **Chao Hui'i, umumî vali** tayin etti. Bunun vazifesi. bütün Doğu Türkistan'daki askerleri ve sivil memurları idare etmekti. Ayrıca Mançur İmparatorluğu'nun hima-

yesine giren (!) Kazak Sultanlığı ile Kokan Hanlığı'nı da, kontrol altında bulunduracaktı.

Mançur İmparatorluğu, Kansu'ya ilhak ettiği Urumçi ve Barköl bölgesi hariç, diğer bölgeleri Çin'e ilhak etmemiş fakat bir müstemleke halinde Doğu Türkistan'ı en feci zulüm ve işkencelerle idare etmiştir. Şimdi, bu idare tarzının zulüm ve haksızlıklarını görelim.

III. İLK MANÇUR İSTİLÂSINDAKİ ZULÜM VE HAKSIZLIKLAR

a — **Katliam :** 1760 yılında Doğu Türkistan'a giren Mançur işgal kuvvetleri —büyük kısmı İli vilâyetinde olmak üzere— büyük - küçük, kadın - erkek, genç - ihtiyar demeksizin 1.000.000'dan fazla insan öldürmüşlerdir. Ayrıca Türkler ve Moğollardan olmak üzere yüzbinlerce kişiyi, sürgüne göndermişlerdir. Bunun yanında, halkın mal ve mülklerini müsadere etmişler, bazı şehirleri ateşe vererek tahrip etmişlerdir.

Bu katliamlardan, bazı yazarlar çeşitli vesilelerle bahsetmişlerdir. Bunlardan bir kısmını aşağıya alıyoruz :

«Çin ordularının bu kerre, zükur ve ünes (kadın ve erkek) olarak telef ettikleri nüfus bir milyonu mütecavizdir. Çinlilerin takarrur ve tesis-i hükûmetleri için katliama kalkışmaları, hunharlığın en büyüğüdür. Çinliler memalik-i müstevliye ahalisi (istilâ edilen memleketlerin ahalisi) hakkında hiç bir vakit icra-ı levazım, merhamet ve şefkat etmemiş, taht-ı idarelerine (idareleri altına) aldıkları ahaliyi ekseri hapis, katliam, te'dip ve tecrim cezaları ile ezmişlerdir. Zaten Çinlilerin en âdilâne olan efâli icraatı (icraatları) hiç bir vakit adâlet ve hakkaniyet dairesine girmeyip, olsa olsa «itidalkârâne» ta-

biriyle tavsif olunur. Çinlilerce, bir mahal ahalisine ne kadar tazyik olunur ise, o kadar tahtı itaatte (itaat altında) bulunur. Ve anın için itaatı matlup olan (istenen) ahaliyi, mezalim-i müthişe (müthiş mezalim) icrasıyle yıldırmak lâzım gelir.

«Çinlilerin icra-ı katliamı ve mezalim-i müthişesi üzerine mecburen terk-i diyar ederek halkın bir haylisi, Kırgız memalikine (ülkelerine) firar eylemiştir.» (3)

Aynı eserin başka bir sahifesinde şöyle denilmektedir: «Çinliler Kaşgar kıtasını (Doğu Türkistan'ı) kâmilen zir-i idarelerine (idareleri altına) geçirdikten sonra kıtayı mezkûrenin her bir şehrinden adam toplıyarak, Kalmukistan'da vaki Kulca (İli Şehrinin merkezi Kulca) ya göndermişlerdir. Çünkü Kalmukistan'ı (İli vilâyetini) zaptettikleri vakit, ekser cihetlerini tahrip ve ahalisini katl ve istiâl (zorbalık) eylemiş olduklarından ahalinin bir miktarı telef olmuş, bir miktarı firar eylemiş idi. Kaşgar'dan Kulça'ya nakl-i hane ettirilenler (evleri naklettirilenler), Çin Hükûmeti aleyhinde ileride kendilerinden fesat me'mul olunanlar (fesat beklenenler) ve ellerinden iş gelenlerdi.

«Kaşgar'dan İli'ye nefyolunanlar (sürülenler), hükûmet arazisinde çalışmaya ve semere-i mesaîlerinden (çalışmalarının neticlerinden) yalnız kendi yiyeceklerini alıkoyabilip, küsurunu (çoğunluğunu) Çin memurlarına ita etmeğe (vermeye) mecbur olmuşlardı. Çinliler, Kalmukistan ve bilhassa Kulca

---

(3) Mehmet Atıf, a.g.e., s. 209 - 210..

şehrinin mamuriyeti (onarılması) için yalnız Kaşgar'dan adam toplamayıp, kendilerinden dahi bir hayli adamı Çin memalikinden (ülkelerinden) getirerek Kalmukistan'a iskân ettirmişlerdir. Ve müebbeden tavattun etmelerini (yurt edinmelerini) tahtı mecburiyete (mecburiyet altına) almışlardır.» (4)

Yine aynı kitabın diğer bir sahifesinden; «Kaşgar kıtası artık Çinliler tarafından kâmilen zapt ve teshir (emre âmade) olunmuş olduğundan, gerek Hocaların icra-ı hükûmetleri ve son muharebeleri zamanında, gerek Çinlilerin zapt ve teshirinden sonra Çin hükûmeti aleyhinde bilfiil veya bilvasıta çalışmış olanlar, kemal-i keremiyle taharri olunarak (araştırılarak) derdest ile (tevkif edilerek) nefy ve tazip (sürgün ve işkence) olunmuş ve bunların bilcümle emlâk, emval ve eşyası Çin hükûmeti tarafından zapt ve müsadere edilmiştir. Çinlilerin Kaşgar'ı zaptından evvel onların aleyhinde bulundukları için nefy edilmiş olanların miktarını, Kaşgar'ın zaptından sonra İli valisi ve Kaşgar kumandanı olan mumaileyh (adıgeçen) Chao Hui'un Çin imparatoruna gönderdiği 1759 senei milâdiye eylülünün üçüncü, 1173 senei hicriyesi mah-ı seferi'nin ikinci gününde tahrir eylediği takririnde 12.500 olmak üzere zikr ve beyan eylemiştir.» (5)

Batılı bir müellif ise bu devredeki katliamdan şöyle bahseder: «On-sekizinci yüzyılın son yarısında 1.000.000'u aşkın ahalinin katliamı, Çin hâkimi-

---

(4) A.g.e., s. 225.
(5) A.g.e., s. 224.

yetinin bir dereceye kadar kat'i bir şekilde yerleşmesine âmil olmuştur.» (6)

Bir Çinli müellif ise Şu itirafta bulunmaktadır: **«Başta Chao Hui olmak üzere Çin'li komutanların, düşmanları (Türkleri) öldürmeye başlamaları üzerine mukabele edemeyen asi Amursena, Kazak ülkesine kaçtı. Bundan sonra Chao Hui, İli'de kalan asilerin (Doğu Türkistanlı halkın) temizlik işlerine girişti. Evvelce nüfusları 60.000'den fazla olan Kalmukların onda üçü Çin askerleri tarafından öldürüldü. Onda ikisi Kazakistan'a kaçtı. Onda dördü çiçek hastalığından helâk oldu. Onda biri de hayatta kaldı.»** (7)

Mutaassıp bir Çinli olan yukarıdaki satırların yazarı, birçok yerlerde Çin zulmünü saklamak istemişse de, âdice girişilen katliam ve sürgün hadiselerini itiraf etmekten kendini alamamış, daha sonraki sahifelerde şunları anlatmıştır: **«Tahrip edilen şehirleri tekrar imar etmek, kanallar açmak, ziraat işleriyle uğraşmak maksadiyle Hoten, Kumul ve Turfan gibi yerlerden ilk merhalede 6383 haneden ibaret olan Müslümanları İli'ye iskân ettiler. Bunlar ektikleri hububattan 14 Den** (8) **kadarını kendileri için alıkoyarak diğer kısmını hükûmete teslim ederlerdi. Hulâsa, bunlar tarafından her se-**

---

(6) Peter Fleming, **News From Tartary** (Tataristan'dan Haberler) Conathan Cape, Thirty Bedford Square, London, 1936 s. 247.

(7) Tsêng Wêng-Wu, **Chung-Gho Chéng Yin Shih Yhit-Shi** (Çin'in batı memleketlerini -Doğu Türkistan'ı- İstilâ hareketleri), Şanghay, s. 255.

(8) 1 Den, 72 kilo olduğuna göre 1008 kilo demektir.

ne hükûmete teslim edilen hububatın miktarı 100 Den'den fazla idi. (9) Bunlar ziraî işlerle meşgul olduktan maada, inşaat ve imar işlerinde de çalıştırıldı.» (10)

Burada, yazarın gizlemeye çalıştığı bir hususu aydınlatmak icap ediyor. Çinli yazar, dikkat edilirse, başka şehirlerden getirilen göçmenlerin yanında Müslüman olmayan grupların da bulunduğunu ve bunların şehirlerinden, ev ve tarlalarından zorla alınarak İli'ye yerleştirilip cebrî çalışmaya tabi tutulduğunu gizlemekte ve elde edilen mahsulün günlük ihtiyaç için çok az miktarını aldıktan sonra gerisinin Çinli memurlara verilmesinin mecburî olduğunu, yanlış aktarmaktadır.

Halbuki, daha önceki sahifelerde naklettiğimiz **Muhammed Atıf Bey**'in satırları, bu mevzularda, hakikata daha yakın bilgiler vermektedir.

b — **Çinli Göçmenlerin İskân Edilişi:** Bir Müslüman Türk toprağı olan Doğu Türkistan, Çin toprağı haline getirilebilmek için, Çinli göçmenlerle iskân edilmiştir. Bu Çinlilerle, aynı zamanda Doğu Türkistanlı Müslümanları kontrol etmek gibi bir gaye güdülmüştür. Ayrıca Doğu Türkistanlılar «azınlık» hale getirilerek haklarından mahrum edilmek istenmiştir. Bütün bu maksatlarla Çin'in muhtelif bölgelerinden getirilen Çinli, Mançur, Şive, Solan, Dahur vs. milletlere mensup göçmenlerin sayısı 100.000'i aşkındır. Bunlara, ayrıca hapishanelerde-

---

(9) 7200 kilo.
(10) Tsêng Weng-Wu, a.g.e, s. 275.

ki mahpusların sayısını da ekliyebiliriz. Bu göçmenlerin yerleştirildiği başlıca bölgeler ise; Kumul, İli, Urumçi ve Tarabagatay gibi vilâyetler olmuştur.

Bu iskân meselesini cazip hale getirmek ve zorla getirilen göçmenlerin huzursuzluk çıkarmamaları için, onları istediği kadar toprak işgal etmekte serbest bırakmışlar ve onları buna teşvik etmişlerdir. Katliam esnasında şehit edilen Doğu Türkistanlı Müslüman Türklerin bütün ev eşyaları, âlet ve edevatı, hayvanları vs. bu muhacirler arasında taksim edilmiştir. Ayrıca, bu göçmenleri vergilerden muaf tuttukları gibi, onlara verilen kredileri, oradaki kalan yerli halkın hesaplarına yazmışlardır. Böylece Doğu Türkistan'da bir **«Çinlileştirme»** siyaseti takip edilmiştir.

c — **Türk Mimarisinin Yok Edilişi:** Doğu Türkistan, Mançurlar tarafından istilâ edildikten sonra; Türkler'e olan düşmanlığın yanında, onların eski şanlı, şerefli, hür ve müstakil devirlerini unutturmak için devlet sarayları, hükûmet konakları ve camiler tamamen tahrip edilmiştir. Medrese, kütüphane, hamam, kervansaray vs. gibi Türk - İslâm mimarî tarzında inşa edilmiş bütün dinî - millî eserler ve âbideler yakılıp yıkılarak, ortadan kaldırılmıştır. Bunların enkazı üzerine, halkı çalıştırmak suretiyle, Çin mimarî tarzına uygun hükûmet konakları, surlar, kaleler, kışlalar puthaneler vs. inşa ettirmişlerdir. Âdeta Firavun'un **«Piramit»** yaptırma faaliyetini uygulamışlardır. Böylece, birçok Müslümanın ölmesine veya hastalanmasına sebep olmuş-

lardır. Ayrıca Türkistan'ın ekseri yerlerine ve şehirlerine Çince isim vermişlerdir. (11)

c — **Çin Kılık - Kıyafetinin Mecbur Edilişi:** Doğu Türkistan'ı istilâ eden Mançur iktidarı; halkın din, dil, örf ve âdet, seciye ve ahlâklarını bozmanın ve unutturmanın bütün yollarını arayıp buluyorlardı. İşte bunlardan biri de, Çinlilerin kılık ve kıyafetlerinin Türkistan'da mecbur edilmesidir. Bilhassa Müslüman Türk memurlarının ve Çin'ce tedrisat yapan mekteplerdeki Müslüman - Türk talebelerinin Çin tarzında giyinmeleri mecbur edilmiştir. Hatta, saçlarını dahi Çinliler gibi bırakmaya zorlanmışlardır. Mançur imparatoruna ve memurlarına, Çin putlarına secde etmeleri ve domuz eti yemeleri mecbur edilmiştir. Çinli göçmenlere meyhane, genelev ve afyonhane gibi yerler açtırılmış ve buralarda Müslüman - Türklerin ahlâkları bozulmak istenmiştir.

d — **Yüksek Vergilerin İhdas Edilişi:** Müslümanların muhtaç bir duruma gelmeleri ve sefalete düşmeleri için, —aynı zamanda halkın servetini soymak gayesiyle— akıl almıyacak isimler altında çeşitli vergiler ihdas edilmiştir. Bu sebeple, halkın büyük ekseriyetinin geliri, yıllık vergisine kâfi gelmiyordu. Vergi veremiyen halk ise, çeşitli zulüm ve işkencelere maruz kalıyordu. İşkenceden kurtulmak isteyenler, mal ve mülklerini tapularıyle birlikte hükûmete takdim ediyorlardı. Fakat Çinliler bunu da

(11) Meselâ; İli şehrine (Yi-Ning), Kumul şehrine (Hami), Urumçiye (Tihuva) vs. gibi isimler verilmiştir.

kabul etmiyorlar ve illâ halkı, vergi vermeye ve böylece yıldırmaya tabi tutuyorlardı.

e — **Müslüman - Türk Kızlarına Çinlilerin Tecavüzü:** Doğu Türkistan Türklerinin, iffet ve namus meselesini her şeyin üstünde tuttuklarını; bir Çinlinin bir Müslüman kızıyla evlenmesi halinde Müslüman - Türklerin millî gurur ve haysiyetlerinin son derece rencide olacağını, bir Çinli ile düşüp kalkmak bir yana bir Türkistan'lı kızın kendisine mahrem bir erkekle dahi düşüp kalkmasının, Türklerce bir zül ve şerefsizlik telâkki edildiğini Mançurlar iyi bildikleri halde, zor kullanmak ve öldürmek suretiyle Türk kızlarının namus ve ırzına tecavüze yeltendiler.

Bu hususta, yukarıda bahsettiğimiz Çinli müellif, buraya aktarmaktan haya ettiğimiz bir tarzda, bu tecavüzlerden bahsetmekte ve Çinlilerin mezalimini itiraf etmektedir.

f — **Halkın Çinli Memurları Şikâyet Etme Yasağı:** Mançurlar, istilâ altındaki Doğu Türkistanlı halka yapılan zulüm ve işkencelerden dolayı, Çinlilerin şikâyet edilmesini kat'iyetle yasaklamışlardı. Eğer herhangi bir Türk, bu yasağa riayet etmiyerek şikâyette bulunursa, bu takdirde, yapılan bu şikâyet, o kimsenin daha ağır zulümlere maruz kalmasına sebebiyet verirdi. Meselâ; bir Türk, Çinli bir memur veya askeri, yüksek dereceli Çin memurlarına şikâyet ederse; onun şikâyetnamesi olduğu gibi alınır ve kendisinden şikâyette bulunulan o Çinli memura gönderilir. Ve bu suretle şikâyet eden kimsenin cezalandırılması ve şikâyetlerin önlenmesi sağlanırdı.

Bu hususta, işittiğinde her insanın titriyeceği birçok vaka olmuştur. Bunlardan birisi, Aksu şehrinde cereyan etmiştir. Hadise şöyledır: Aksu vilâyetine bağlı Bay Kazası'nın ileri gelenlerinden **İsa Gümbez** ve **Muhammed Ali Buğra** adlarındaki zatlar, bir yazı ile Bay'daki Çinli askerlerin zulmünden Küçar şehrindeki Çinli komutan nezdinde şikâyette bulunurlar. Komutan bu şikâyetten Bay'daki Çin askerlerini haberdar eder. Bunun üzerine, Çinli askerler **İsa Gümbez** ve **Muhammed Ali Buğra** başta olmak üzere, bütün Bay halkını isyan teşebbüsüne geçmekle suçlarlar. Küçar'daki askerî komutan, isyanı bastırmak üzere Bay'a bir miktar asker gönderir. Bu askerler **İsa Gümbez** ve **M. Ali Buğra** ile birlikte yüzlerce Müslüman - Türk'ü tevkif ederek Küçar'a getirirler. Buradaki komutan, **İsa Gümbez** ile **M. Ali Buğra**'yı ve onyedi kişiyi asarak şehit eder. Bir kısmını inşa halindeki duvarların içine alarak üzerlerini harç, kerpiç vs. malzeme ile örerek diri diri şehit ederler. Mezarlarını halkın ziyaretgâh yapmaması için, cesetlerini yakıp kül haline getirirler.

Bütün bu olan hadiseler üzerine ikinci bir hadise daha cereyan eder: Küçar şehrinin eşrafından **Muhammed Ali Şeyh** ve **Musa Şeyh** başta olmak üzere birkaç kişi, Doğu Türkistan Umumî Valisi nezdinde Küçar'daki zulümlerden şikâyette bulunurlar. Fakat bu sefer de umumî vali aynı yolu takip eder. Ve Küçar'daki askerleri haberdar eder. Küçar'daki askerler, mezkûr şahısları isyana teşebbüs ile suçlar. Bunun üzerine umumî vali isyancıların (!) cezalandırılması hususunda Küçar'daki as-

kerlere talimat verir. Neticede burada da yüzlerce Türk tevkif edilir. **M. Ali Şeyh** ve **İbrahim Erbab** başta olmak üzere birçok Müslüman şehit edilir. Birkaç kişinin ayaklarının sinirleri kesilir. **Alim Yüzbaşı Tâlî** ve **Tohta Köpbaşı** ile beraber kırk kişiyi, el ve ayaklarından prangalayarak zindana atarlar.

Bu hadiselerle Çinli askerlerin şikâyet edilmesini önleyip, tam bir sindirme politikası takip etmişlerdir. 103 sene devam eden bu istilâ devrinden, biz sadece kısaca malûmat vererek geçtik. Bu mevzuda yapılan zulüm ve işkenceleri nakletmeye kalksak ciltler dolusu yazmak icap edecektir. Ancak şunu belirtelim ki, bu 103 sene içinde yapılan zulüm ve işkenceler, Doğu Türkistan halkını sindirememiş, aksine birçok defa millî kurtuluş hareketleri zuhur etmiştir. Şimdi, onları kısaca görelim.

IV — İLK MANÇUR İSTİLÂSINDA KURTULUŞ HAREKETLERİ VE GÖÇLER

Hiç bir devirde zulüm, isteyerek sineye çekilmemiştir. Tarih sahnesinde görüldüğünden beri hür ve müstakil yaşamış ve İslâm olduktan sonra da dünyanın en büyük ve en hür imparatorluklarını kurmuş olan Türk milleti ise, zulmün hiç bir nev'ine tahammül etmemiştir. Zulme tahammülü bir zillet ve şerefsizlik telâkki etmiş ve bunun için de esir yaşamaktansa şerefle ve şanla savaşarak ölmeyi tercih etmiştir.

Bu karakterine uygun olarak, Türkler Doğu Türkistan'daki 103 senelik Mançur istilâsı devrinde, defaatle direniş hareketlerine geçmişlerdir. Daha önce bahsetiğimiz **Burhanettin Hoca** ve **Hoca Cihan**'ın soyundan gelen Beyler ve halk bu devrede 17 defa millî kurtuluş hareketine girişmişlerdir. Bu hareketlerde **Cihangir Han Hoca, Yusuf Han Hoca, Muhammed Emin Han Hoca, Veli Han Hoca, Abdullah, Râşiddin Han Hoca, Muhammed Abdullah, Sıddık Bey, Muhammed Ali, Ebul Alâ Han Sultan, Davut Halife, Habibullah A'lem** ve **İmam Muhammed** gibi mücahitler, liderlik etmişlerdir.

Çoğu kanlı bir şekilde bastırılan bu hareketler 1863'de neticesini vermiş ve Doğu Türkistan kurtarılarak 13 sene bağımsız bir devlet olarak yaşa-

mıştır. Bu arada, düşman faaliyetleri durmuş değildir.

Biz burada, yukarıda bahsedilen millî kurtuluş hareketlerinin belli başlılarından kısaca bahsedecek ve okuyucumuza Doğu Türkistan'ın devamlı bir kaynaşma halinde olduğunu göstereceğiz.

a) **1763 Yılında Hamidullah Beğ Hareketi:** Mançurların Doğu Türkistan'ı istilâsından sonra kıpırdanışlar hemen başlamış ve 1763 yılında Üçturfan şehrinde büyük bir harekete geçilmiştir. Hareketin başında ve idarecisi olarak **Hamidullah** isimli bir zat bulunmuş ve Üçturfan şehri tamamiyle kurtarılmıştır. Bütün Doğu Türkistan'ı Mançur zulmünden kurtarmayı şiar edinen **Hamidullah Beğ** Batı Türkistan'daki Kokan, Buhara ve Hive Hanları'na ayrıca Afganistan hükümdarı **Ahmet Şah**'a elçiler göndererek askerî yardım talebinde bulundu. Bu talebi kabul eden **Ahmet Şah,** bir miktar askerle Buhara'ya geldi. Fakat bu esnada Çinliler Doğu Türkistan'a çok miktarda asker sevketmişlerdi. Yardımcı kuvvetler daha Üçturfan'a gelmeden Çinliler **Hamidullah Beğ**'in hareketini, kanlı bir şekilde bastırmıştı. Büyük bir katliam hareketine girişen Çinlilerin zulmünden kurtulan 16.000 Türk —başka bir rivayete göre 50.000 Türk— Batı Türkistan topraklarına iltica etti.

b) **1819 - 1823 - 1826 Yıllarında Cihangir Han Hareketi:** İlk Mançur istilâsı anında büyük çarpışmalardan sonra şehit edilen **Burhanettin Hoca**'nın ahfadından **Cihangir Han Hoca**'nın liderliği altında Kaşgar'da üç defa millî direniş hareketine girişilmiştir. **Cihangir Han** bir hayli mücadeleden sonra

Kaşgar, Yarkent, Hoten ve Aksu gibi vilâyetleri kurtararak yedi ay, buradaki halkın, Çin zulmünden uzak ve hür bir şekilde yaşamasını temin etmiştir. Ancak geriden çok kalabalık yardımcı kuvvet alan Mançur askerleri yeniden **Cihangir Han Hoca'**ya karşı hücuma geçmişlerdir. İki taraf arasında vukubulan çok şiddetli muharebelerden birinde **Cihangir Han** esir düşmüştür. Çinliler bu mücahidi bir demir kafese koyarak Pekin'e getirmiş ve günlerce caddelerde teşhir ettikten sonra, işkencelerle şehit etmişlerdir. **Cihangir Han Hoca'**nın kabri Pekin'de, biz oradayken, bir ziyaretgâh olarak ziyaret ediliyordu.

Çinliler, bu hareketi de bastırırken kanlı bir katliama girişmişlerdi. Katliamdan kurtulabilen 90.000 Doğu Türkistanlı ise, yine Batı Türkistan'a iltica etmek zorunda kalmışlardır.

c) **1830 Yılında Yusuf Han Hoca Hareketi: Cihangir Han'**ın Kaşgar'daki hareketlerinden dört sene sonra, aynı yerde bu sefer **Yusuf Han Hoca** liderliğinde bir harekete daha girişilmiştir. **Yusuf Han Hoca** Kaşgar'daki Çin kuvvetlerini dokuz ay muhasara altında tutmuş, fakat takviye alan Çin kuvvetlerine yenilerek, kaçmak zorunda kalmıştır.

Bu hareketin sonunda da takriben 70.000 Müslüman, Batı Türkistan'a iltica etmiştir.

ç) **1846 Yılında Muhammed Emin Hoca Hareketi:** Bu kurtuluş hareketi de Kaşgar'da başlamış ve yine **«Hocalar»** hanedanından biri olan **Muhammed Emin Hoca,** hareketi yürütmüştür. Kaşgar, ilk hamlede kurtarılmıştır. Akabinde Yenihisar'daki Çin kuvvetlerine karşı hücuma geçilmiştir. Fakat

bu hareketin âkıbeti de daha öncekiler gibi olmuş ve üstün teçhizatla yardıma gelen Çin kuvvetlerine karşı dayanılamamıştır. Bu arada «**Han**» ilân edilen **Muhammed Emin Hoca** da yenilgiden sonra kaçmak zorunda kalmıştır. Bu hareketin neticesinde de Kaşgar ve Yenihisar'dan 60.000 Türk Batı Türkistan'a göç etmiştir.

d) **1855 Yılında Veli Han Töre Hareketi:** Kaşgar senelerce Doğu Türkistan'ın merkezliğini yapmış bir şehir olarak istilâya tahammül edemiyor ve her fırsat çıktığında, bir zatın liderliğinde Kaşgar halkı harekete geçiyordu. İşte bu defa da **Veli Han Töre** adlı bir mücahidin liderliğinde millî bir kıyama geçildi. Bu sefer de Kaşgar kurtarıldıktan sonra Çin kuvvetlerine takviye gelmesi üzerine **Veli Han Töre** kaçmak zorunda kaldı. **Veli Han Töre**'nin Kaşgar'da 150 günlük bir hâkimiyeti oldu. Bu hareketten sonra da 15.000 Doğu Türkistanlı Batı Türkistan'a göçmüştür.

e) **1863 Yılındaki Hareket ve 14 Senelik İstiklâl Devri :** Yüz seneden beri Doğu Türkistan'ın muhtelif bölgelerinde, fakat umumiyetle Kaşgar şehrinde meydana gelen direniş hareketleri, 1863 yılında değişik bir durum arzeder. Bu sefer Doğu Türkistan'ın bütün bölgelerinde ve aynı yılda harekete geçiliyordu. 1863 nisanında Küçar şehrinde **Raşiddin Han,** haziran ayında Karğılık şehrinde **Abdullah,** ağustos ayında Kaşgar'da **Sıddık Beğ,** Hoten'de **Müftü Hacı Habibullah,** Yarkent'te **Muhammed Ali,** İli'de **Ebu'l-Alâ Hudaykuloğlu,** Urumçi'de **Davut Halife,** aralık ayında Çöğçek'te **İmam Muhammed** adlarındaki millî mücahitler gayretle

ve azimle direnişe geçtiler. Doğu Türkistan'daki mevcut Çin askerleri ve onlara yardıma gelen takviye birlikleri mağlûp edilerek, Doğu Türkistan tamamiyle Çin istilâsından kurtarıldı.

1865 yılında **Yakup Beğ** adındaki zat, çeşitli faaliyetlerden ve gayretlerden sonra bütün Doğu Türkistan'ı bir devlet idaresinde toplamağa muvaffak oldu.

Yakup Beğ, ilk iş olarak **Yakup Kadı** adındaki bir şahsın başkanlığında, 1870 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'na bir elçilik heyeti göndererek, **Sultan Abdülaziz**'e bîat ettiğini bildirdi. **Sultan Abdülaziz**'den himaye ve askerî yardım talebinde bulundu. Neticede **Osmanlı Sultanı Doğu** Türkistan'a **Miralay Kâzım Bey**'in başkanlığında bir askerî heyet yolladı. Heyetin içinde Piyade, Süvari ve Topçu muallimlerinden **Yusuf, Çerkes Yusuf, İsmail Hakkı,** Dağıstan beyzadelerinden **Zeman Beğ** gibi kıymetli elemanlar bulunuyordu. Ayrıca bir miktar da silâh gönderilmişti. Bunun yanında Mısır Hidivi **İsmail Paşa** da bir heyetle birlikte bir miktar top ve tüfek gönderdi. (12) **Yakup Beğ,** Türkiye'den gelen zabit ve muallimlerin yardımıyla 80.000 kişilik bir ordu teşkil eti. (13)

---

(12) Mehmet Atıf, a.g.e., s. 381-383.

(13) Dedem **Kasım Hacı Muhammed Ali Oğlu**, bu orduda talim görmüş ve muharebelere katılmış bir askerdi. Birkaç yerinde yarası olduğunu görmüştüm. Biz beş yaşlarında iken, hatıralarını anlatır ve heyecanlandığı zaman, bizi ayağa kaldırarak, «Rahat, hazırol, marş, bir-ki, bir ki..» tarzında komut verir, eski günlerini yâdederdi. Merhum 85 yaşında vefat etmişti.

Yakup Beğ, içeride ordusunu kurar ve geliştirirken, diplomatik temasları da ihmal etmiyordu. Bu arada Afganistan ile de bir antlaşma yapmıştı. Ayrıca elçi Yakup Kadı'yı tekrar İstanbul'a göndermiş ve orada Rusya, İngiltere vs. gibi ülkelerin sefirleriyle münasebet kurmasını istemişti. Aynı zamanda **Sultan Abdülaziz**'e, gönderdiği askerî muallimlerden ve teçhizattan dolayı teşekkür ifade eden bir mektupla bazı hediyeler göndermişti.

Yakup Han'ın hediye ve mektubuna sevinen padişah, İslâm'ın Doğu Türkistan'da da terakkisini arzu etmiş, yeniden birkaç muallimle bazı hediyeler gönderilmesini irade etmiştir. Gönderilen hediyeler arasında **«Sure-i Feth'in Fatihasıyla müzeyyen bir Sancak ve üzeri Tuğray-ı Hümayun'la işlenmiş bir saat ve yakası murassa ve sırma ile mamul bir Hil'at ve 500 adet Mushaf-ı Şerif»** dikkati çekiyordu. (14)

Tophaneden temin edilen silâhlarla birlikte gönderilen yeni muallimler ise şunlardı: **«Topçu Muallimi Yüzbaşı Ali, İstihkam Muallimi Yüzbaşı Kazım, Kapsül İmali Muallimi Yüzbaşı Ali.»** Bunların, Hindistan'ın Bombay şehrine kadar olan harcırahları da **«Hazine-i Celile»**den verilmişti. (15)

Yakup Beğ'in Osmanlı İmparatorluğu ile temaslara başlaması ve **Sultan Abdülaziz'**in bu meseleye ciddiyetle eğilmesi, ayrıca Osmanlı Padişahı adına Doğu Türkistan'da gümüş para bastırılıp hutbe okunması Rusya, İngiltere gibi ülkeler ta-

---

(14) Mehmet Atıf, a.g.e., s. 387.
(15) A.g.e., s. 387-388.

rafından dikkatle takip ediliyordu. Bu bakımdan bu ülkeler de, **Yakup Beğ** nezdinde harekete geçtiler.

İngiltere Hükûmeti, **Yakup Beğ**'in hükûmetini tanıyarak **Sir Douglas Forsyth** ile **Dr. Bellow**'in başkanlığında sekiz kişilik bir elçilik heyeti gönderdi. Heyet, İngiltere kraliçesinin yazdığı bir mektup ve bir miktar hediyeyi de yanında bulunduruyordu. **Yakup Beğ,** bu fırsattan istifade ederek İngiltere'den de bazı silâhlar satın almak teşebbüsünde bulundu. Ve satın aldığı silâhları, Hindistan yoluyla Doğu Türkistan'a getirtti.

Burada şunu belirtelim ki, İngiltere Hükûmeti **Yakup Beğ'i**, kendi menfaati elverdiği nisbette desteklemiş ve fakat Doğu Türkistan'ın gerçekten kuvvetli bir devlet haline gelmesini arzulamamıştır. İngiltere'nin bu gayretli desteği (!) daha ziyade Rusya'nın Hindistan'a ve oradan sıcak denizlere inmesini istemeyişinden doğuyordu. Kendisi Hindistan'da bir istismar düzeni kurmuş, oradan Türkistan'ın yeraltı ve yerüstü servetlerine de uzanmak istemişti. Fakat **Yakup Beğ**'in gitikçe kuvvet kazanması ve başta ümit edildiği gibi İngiltere'nin inisiyatifine girmeyişi, İngilizlerin **Yakup Beğ'i** desteklemesine menfî yönde tesir etti. Çin - Mançur iktidarı, Doğu Türkistan'ı tekrar istilâ hazırlıklarına başlayınca İngiltere'nin, Pekin'deki elçiliği vasıtasıyla **«Doğu Türkistan'ı istilâdan vazgeçmesi»** hususunda Mançur iktidarına başvurduğu bilinmekteyse de bu, Çin politikasına tesir edici bir hareket olmamış ve Mançurların Doğu Türkistan'ı ikinci defa istilâsına seyirci kalınmıştır. İsteseydi İngiltere, Osmanlı İmpa-

ratorluğu'nun da yardımıyla bu istilâya mâni olabilirdi. Fakat, buna teşebbüs edilmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu ise, ilk senelerde yaptığı yardımı yapamamıştır. Zira içeride ve dışarıda devletin başına çeşitli gaileler açılmıştı. **Abdülaziz'in** devrilmesi için, Avrupa'ya kaçmış ve daha ziyade masonların tesirinde kalmış bazı şahıslar, idareyi tazyik etmeye başlamışlardı.

Burada tarihçilere ışık tutacağı ümidiyle şunu belirteyim ki, **Abdülaziz** bir Avrupa seyahatine çıkmış ve epey sempati toplayarak yurda dönmüş, aynı zamanda **Mısır'ı** ziyaret ederek oranın Osmanlı Devletine olan bağlarını yeniden kuvvetlendirmiş ve bu arada Doğu Türkistan ile de münasebet kurmuştu. Bütün bu faaliyetler, dış düşmanların gözünden kaçmamış ve İmparatorluk, çeşitli yönlerden tazyike tabi tutulmuştu. **Abdülaziz'in** tahttan indirlmesi için gizli faaliyetler başlamış ve neticede padişah bir suikast neticesi şehit edilmişti.

İşte, çeşitli tazyiklerin zorladığı Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Türkistan'a yardımı böylece önlenmiş, bir tarafta Doğu Türkistan yalnız bırakılırken, diğer yanda Anadolu ve bilhassa Balkan'lar'dan Imparatorluk haince kundaklanmıştır.

Yakup Beğ'in her ne kadar Rus ve İngiliz hükûmetleri tarafından tanındığı bir vakıa ise de bunun Çin İmparatorluğu'na karşı, ve menfaat saikiyle olduğunu tarihçiler kaydetmektedirler.

Bu hususta Sinolog **Eberhard** şöyle demektedir: **«Osmanlı Devleti, sırf teknik sebeplerden ve sonra dahilî vaziyetten dolayı yardımda bulunamıyordu. Rusya ile İngiltere, vakıa Türkistan'da Çin**

hâkimiyetinin zayıfladığını görmek istedi. Fakat ne Rusya, ne de İngiltere, Yakup Beğ'i hâkimiyetleri (kontrolleri) altına alamadıklarından, yeni kuvvetli bir devletin teşekkül etmesini de istemiyorlardı. Böylece her iki büyük devlet. Türkistan'ın Çin hâkimiyeti altına girmesini tercih ediyorlardı.» (16)

Böylece 1863'te başlayıp, **Yakup Beğ'**in merkezî bir Türkistan Devleti kurmasıyla devam eden ve Osmanlı İmparatorluğu, Afganistan, Rusya ve İngiltere gibi devletlerce tanınarak beynelmilel diplomasiye dahil olan müstakil **«Doğu Türkistan Devleti»**, takriben 14 sene ayakta kaldıktan sonra, 1876 yılında tekrar Mançur istilâsına maruz kalmış ve sözde büyük devletlerin gözü önünde, yeniden esarete boyun eğdirilmiştir.

Ama, başta da belirttiğimiz gibi, Türkler bu sefer de durmamış ve yeniden istiklâl için harekete geçmişler ve milyonlarca şehit vermişlerdir. Esaret içinde zilletle yaşamaktansa çarpışarak ölmeyi tercih etmişlerdir.

Yalnız burada şunu da belirtmeden geçmeyelim. Doğu Türkistan'daki ve Çin'e bağlı diğer bölgelerdeki Müslüman direnişleri, tamamen unutturulmak istenmiş ve bunlardan mümkün olduğu kadar bahsedilmemiştir. Bu mevzuda yine **Eberhard'**ın bir paragrafını nakledelim: **«Bu devrin (Mançur istilâ devrinin) diğer isyanları hakkında oldukça fazla malûmatımız varken, Çin kaynakları, Müslüman isyanlarında susmaktadırlar. Yalnız pek az ve pek kat'î olmayan malûmat veriyorlar. Resmî**

---

(16) Dr. Wolfram Eberhard, a.g.e., s.325.

olmayan kaynaklarda, bu isyanlar bastırılırken, pek çok zulüm yapıldığı bildirilmektedir. (...) Kansu'da (17) nüfus 15 milyondan bir milyona düşmüş, Türkistan ihtilâli 10 milyon ölüye mal olmuş.» (18)

---

(17) Kansu, Çin'in bir eyaleti olup, Müslümanların fazla bulunduğu ve sık sık Çin zulüm ve işkencelerine isyan edilen bir yerdir. Çin iktidarları burada da insafsız bir asimile hareketi yürütmektedirler. (İ.Y.A.)

(18) Eberhard, a.g.e., s. 322, 324.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Doğu Türkistan'da İkinci Mançur istilâsı

(1 8 7 6 - 1 9 1 1)

I — İSTİLÂ HAZIRLIĞI VE YAKUP BEĞ'LE SAVAŞ

Bir önceki bahiste anlattığımız gibi, **Yakup Beğ'**in devamlı ve disiplinli bir ordu kurma cihetine gitmesi ve bunun için de Osmanlı İmparatorluğu'na tabi olup desteğini alması, bilhassa Ruslar tarafından endişe ile takip ediliyordu. İngiltere ise **«idare-i maslahatçı»** bir politika takip ediyordu.

Rus Çar'ı bir taraftan 1874 yıllarında Petersburg'a gelen Doğu Türkistan elçisi **Hacı Molla Turab'**ı, bizzat huzuruna davet edip şerefine yemek verirken, bir taraftan da Çin ile gizli görüşmeler halindeydi. Neticede Rusların teşvikiyle Çin İmparatorluğu'nda Doğu Türkistan'ı **«yeniden istilâ etme»** fikri uyandı. Fakat bu hususta imparatorun vezirleri arasında ihtilaflar zuhur etti. Bunları kısaca nakletmekte fayda vardır.

Ana kraliçenin (imparatoriçenin) huzuru ile tertiplenen bir devlet konseyinde büyük vezirlerden **Li-Hung-Chang** (Li-Hung-Cang) aşağıdaki fikirleri ileri sürerek, Doğu Türkistan'ın istilâsına taraftar olmadığını belirtmiştir.

«Türlü sebeplerden dolayı, Mançur İmparatorluğu zayıf bir vaziyete düşmüş bulunmaktadır. Hal

böyleyken büyük bir kuvvetimizi Hui Chang'a (1) hasretmek pek tehlikelidir. Doğu Türkistan'ı istilâya hasredilecek kuvvetlerle sahillerimizi tahkim etmemiz lâzımdır. Doğu Türkistan, bizden çok uzak ve yolları da güçlüklerle doludur. İdaresi zor bir yerdir. Bizim için faydadan ziyade zararı dokunacak bir memlekettir. Çünkü, bundan evvel iktisadi bakımdan milyonlarca zarara uğradığımız gibi, aynı zamanda milyonlarca adamımız telef olup gitmiştir. Bundan başka Doğu Türkistan'a diğer büyük devletler de göz dikmektedir. Kuzeyde Rusya, güneyde İngiltere, batısında Türkiye ve İran gibi memleketler bulunmaktadır ki, bu büyük bir tehlikeyi teşkil etmektedir. Doğu Türkistan'ı bu defa elimize geçirmiş olsak, burayı uzun müddet elimizde tutmamız güç olacaktır. Bundan maada bugün, Doğu Türkistan (yani Yakup Beğ) Türkiye Hükûmeti'ne biat etmiş ve onun himayesine girmiştir... Bu sebeplerden dolayı Türkistan'ın istilâsı, bizim için elverişli değildir.» (2)

Aynı konseyde bulunan ve Mançur devlet adamlarının içinde en şövenist bir Çinli olan **Tso Tsung-Tang** (Dzo Dzung-Tang), aşağıdaki fikirleriyle istilâyı arzu ediyordu.

«Doğu Türkistan'ı istilâ etmek suretiyle karayolu ile olan hudutlarımızı tahkim etmenin ehemmiyeti, sahillerimizi tahkim etmekten daha ehemmi-

---

(1) **Hui Chang** kelimesi, **«Uyguristan ve Müslimanistan»** mânâsına gelmekte ve Doğu Türkistan kasdedilmektedir. (İ.Y.A.)

(2) Tsêng Wêng-Wu, a.g.o., s. 331-332.

yetsiz değildir. Çünkü eski tarihlerden beri Çin'e yapılan büyük tecavüzlerin hemen hepsi kuzeyden ve batıdan gelmiştir. Bunun içindir ki, eski hükümdarlarımız Türkistan'ın kuzeyini istilâ etmekle kalmayarak, güneyini de istilâ etmişlerdir. Bunun neticesi olarak Moğolistan'ı da ele geçirmişlerdir. Eğer biz Doğu Türkistan'ı ele geçirmezsek, Moğolistan'ı da elde tutamayız. Eğer Moğolistan'ı kaybedecek olursak Shen-Shi ve Kansu gibi bazı büyük eyaletlerimiz de tehlike altına gireceklerdir. Başka memleketlerin bugün Doğu Türkistan'a olan alâkalarına gelince, bu alâkalar Doğu Türkistan'ın topraklarından ziyade, onun ticarî ve iktisadî zenginlikleri üzerindedir. Bunların Doğu Türkistan'dan temin edecekleri menfaati eğer biz temin edecek olursak, mesele halledilmiş olacaktır. Bu devletler için, bu menfaatlerin Doğu Türkistan veya bizim tarafımızdan temin edilmiş olmasının hiç bir farkı yoktur. Askerler ve masraf cihetine gelince, bu iş merkezden yapılacak masraflara o kadar ihtiyaç göstermez. Çünkü Doğu Türkistan, zengin bir memlekettir. Bir müddet sonra, Doğu Türkistan'da bulunan askerlerin masrafları oradaki ahaliden temin edilebilir.» (3)

Bu konuşmalardan sonra Ana Kraliçe **Ts'ih Hsi Tai-Hou** (Sı-Şi-Tay-Hu), **Tso Tsung-Tang**'ın fikrini kabul ederek kendisini, Doğu Türkistan'ın istilâsına memur etmiştir.

Böylece Doğu Türkistan'ın istilâsı kararlaştırılmış ve **Tso Tsung-Tang** harekete geçmiştir. İlk ola-

---

(3) A.g.e., s. 332-333.

rak, Doğu Türkistan'a en yakın olan ve Kansu Eyaleti'nin batısında bulunan **Tsu-Cho** (Su-Cu) şehrinde bir karargâh kurmuştur. 1875 senesinde Chin-Hai (Çin-Hay) eyaletinin valisi **Liu Ching-Tang** kumandasında Doğu Türkistan'a 82 tabur asker sevketmiştir. Kumul, Barköl, Gûçıng ve diğer bazı şehirleri istilâ ettikten sonra, daha geniş bir harekâta girişmiştir. Bu sefer de Urumçi ve Tarabagatay şehirlerini işgal etmişlerdir. İli vilâyeti, daha önce Ruslar tarafından işgal edildiği için, Çin askerleri oraya girmemişler ve diğer şehirlerin (Karaşehir, Kaşgar, Yarkent ve Hoten) üzerine hücuma geçmişlerdir.

Bu esnada **Yakup Beğ,** düşmanı bizzat karşılamak üzere bütün kuvvetleriyle Aksu şehrinden Korle şehrine gelmiş ve Tanrı Dağı'nın geçidi olan Davan şehrini birinci müdafaa hattı olarak seçmiş ve burayı «**Dadha**»larından (kumandalarından) birisinin komutasına, Toksun şehrini de ikinci müdafaa hattı olarak oğlu **Beğkulu Beğ**'in komutasına vermiştir. Ancak Çinliler; Urumçi, Kumul ve Gûçıng üzerinden Turfan ve Davan şehrine hücuma geçmişler, kanlı muharebelerden sonra Davan şehrini işgal etmişlerdir. Çinliler, arkasından Toksun'u işgal ederek kuvvetlerini birleştirip Turfan şehrine yeniden hücuma geçmişler ve burayı da zaptetmişlerdir. Bu sırada **Yakup Beğ** vefat etmiş (4) kara haber, **Türk** kuvetlerinin moralini sarsmış ve **Yakup Beğ**'in

---

(4) **Yakup Beğ**'in ölümü ansızın olmuş ve zehirlenme gibi bir suikast üzerinde durulmuştur.

oğulları ile hükûmet adamları arasında ihtilâflara yol açmıştır.

Çinliler bu fırsattan istifade ederek hücumlarını daha da şiddetlendirmişler ve Karaşehir'i de işgal etmişlerdir. **Yakup Beğ**'in ölümünden sonra kendisini hükümdar ilân eden **Hakkulu Beğ**, kuvvetli mukavemet göstermişse de ölüm hadisesinin doğurduğu sebepler ortadan kalkmadığı için, o da mağlûp olmuş ve böylece 1876 senesinin sonunda Doğu Türkistan bütün şehirleriyle Mançurlar tarafından ikinci defa istilâ edilmiştir.

İstilâ tamamlandıktan sonra, Çinliler halkı korkutmak ve onlara göz dağı vermek maksadıyla, onbinlerce Türk'ü ve Kaşgar'da bulunan **Yakup Beğ**'in hanımını, bazı oğullarını ve torunlarını, ayrıca askerî ve mülkî devlet adamlarından 1166 kişiyi kılınçtan geçirmişlerdir. Hattâ bazı rivayetlere göre **Yakup Beğ**'in cesedini mezarından çıkarıp yakmışlardır.

Bu fecaat devam ederken, **Yakup Beğ**'i tanıyan ve yardımda bulunan ülkelerden hiç ses çıkmamış, Rusya zaten Çinlileri gizlice desteklemiş ve Osmanlı Devleti de dahilî kargaşalıklardan dolayı bu meseleye elini uzatamamıştır.

İkinci istilâ sırasındaki katliam hadisesi bazı yazarlara konu olmuş ve bu arada bir İngiliz müellifi şunları kaleme almıştır.

«Şüphesiz ki Çinliler, kendi hükümranlığına karşı herhangi bir mukavemet emaresi görünce, hiç bir merhamet göstermeksizin, derhal kuvvete başvurmuşlardır. (...) Son iki veya üç sene zarfındaki harplerde takriben yarım milyon insanın kılıçtan

geçirildiği ve bu katliama maruz kalanların büyük ekseriyetini masum ahalinin teşkil ettiği tahmin edilmektedir. Gerçi bu rakamın fazlaca mübalâğa edilmiş olduğu zannına kapılabiliriz. Ama Çinlilerin karşısına ne zaman bir mania çıksa, derhal kılıca sarıldıklarından ve Müslümanlarla karşılaşan Çinli askerlerin dinî hislerle galeyana geldiklerinden şüphe etmemiz için hiç bir sebep yoktur.» (5)

Yine müsteşriklerden ve Ortaasya mütehassısı olan **Owen Lattimore** meşhur bir eserinde bir evvelki Mançur istilâsının gaddarlıklarından bahisle şöyle demektedir: **«Mançur politikasının noksanlığı ve gaddarlığı Cungarya'da ve Tarım Havzası'ndaki Uygur ayaklanmaları sırasında icra ettikleri en müthiş katliâmla isbat edilmiştir ki, bu, Yakup Beğ'in isyanını intaç etmiştir.» (6)**

---

(5) Dimitrius Charles Boulger, **Waterloo Place.** London W. H. Allen and Co., 1879, s. 49.

(6) Owen Lattimore, **Pivot of Asia** (Asya'nın Mihveri). Little Brown and Co., Boston, 1950, s. 46.

II — İKİNCİ İSTİLÂ DEVRİNDE DOĞU TÜRKİSTAN'DA MANÇUR İDARESİ

Mançurların ikinci istilâsında, imparatorluk, **Tso Tsung-Tang**'ın tavsiyesine uyarak, Doğu Türkistan'ı müstemleke halinden çıkararak, doğrudan doğruya Çin topraklarına ilhak etti. Bu suretle Doğu Türkistan Çin'in eyaletlerinden biri haline getirildi. Adı değiştirilerek Doğu Türkistan yerine, **«Yeni Toprak»** mânâsına gelen Çince **«Shin Chiang»** (Şin Cang) adı verildi. (7)

Doğu Türkistan Umumî Valilik Merkezi, İli şehrinden Urumçi'ye nakledildi. Kumul, Turfan ve civarları olduğu gibi bırakılarak, istiklâl devrinden kalma ve Tanrı Dağları'nın güney kısımlarında tatbik edilen idare sistemi ve **Hâkim Beğ, Divan Beğİ, İşik Ağa Beğ** gibi unvan ve rutbeler kaldırıldı. Bunların yerine **Dao, Chu, Chien** (Dav, Cu, Şen) (8) gibi Çince adlar altında vilâyet, mutasarrıflık ve kaza sistemleri ihdas edildi. Buralara Çinli adamlar yerleştirildi. Bir tek Müslüman Türk idarî mevkilere getirilmedi. Ancak «Shiang-Chiang» Şang-Cang) adını verdikleri mevkilerde istihdam edildi.

---

(7) Bu kelime, Avrupalılar tarafından **«Sinkiang»** diye telâffuz edilmektedir. (İ.Y.A.)

(8) **Dav**, vilâyet; **Cu**, mutasarrıflık; **Şen**, kaza demektir. (İ. Y. A.)

Bu mevkie, Doğu Türkistanlılar daha önce «Binbeği» diyorlardı. Bu hususta isminden daha önce bahsettiğimiz **Owen Laittimore** şunları yazmıştır: **«Tso Tsung-Tang, kendi idaresinde öz akrabalarını ve Honnanlı taraftarlarını çalıştırmıştır ki, böylelikle on-dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Sinkiang'a (Doğu Türkistan'a) hemen hemen tamamiyle Honnanlı memurlar hâkim olmuşlardır.» (9)**

---

(9) Owen Lattimore, a.g.e., s. 50.

III — İKİNCİ İSTİLÂ DEVRİNDE DOĞU TÜRKİSTAN'DA ÇİN MEZALİMİ

1876 yılında başlayan **«İkinci Mançur İstilâsı»** devrinde de Doğu Türkistan'da çeşitli zulüm ve işkence usulleri uygulanmıştır. Daha önceki yıldırma, yoketme ve işkence şekillerine yenileri eklenmiştir. Bunları maddeler halinde kısaca aşağıya çıkarıyoruz.

a — Her istilâ devrinde olduğu ve daha önceki sahifelerde bahsettiğimiz gibi, halkı yıldırmak ve ilerdeki direniş hareketlerine mâni olabilmek için, büyük bir katliam hareketine girişilmiştir.

b — **Yakup Beğ** zamanında inşa edilmiş olan Türk - İslâm mimarisine uygun bütün devlet ve hükûmet binaları, okullar ve kışlalar yıktırılmıştır. Bunların yerine Çin mimarisine uygun binalar yaptırılmıştır. Hatta şehirlerin yanına etrafı yüksek surlarla çevrili ve tamamen Çin mimari üslubuna uygun tarzda, özel şehirler inşa ettirilmiştir.

c — 1881 senesinde Doğu Türkistan'ın müstemleke statüsü değiştirilmiş ve burası bir **«Çin eyaleti»** kabul edilmiştir. Bunu perçinlemek için de, Doğu Türkistan adını değiştirerek **«Sinkiang»** demişlerdir. Buna uygun olarak diğer bütün şehirlerin isimlerini de, değiştirmişlerdir. Değiştirilen şehir isimlerinden birkaçı şöyledir:

Türkçe Adı	Çince Adı	Okunuşu
Kura	Chao-Su	Cav-Su
Çerçen	Chieh-Mo	Çe-Mo
Çingil	Ching-Ho	Cing-Ho
Kumul	Ha-Mi	Hami
Kulca	İ-Ning	Yi-Ning
Karaşehir	Yen-Chi	Yen-Çi
Yarkent	So-Che	Sa-Çe
Aksu	Wen-Su	Vın-Su
Urumçi	Ti-Huva	Di- Hua
Kaşgar (Eskişehir) .	Shu-Fu	Su-Fu
Kaşgar (Yenişehir) .	Shu-Le	Su-Le

ç — Bir önceki devrede olduğu gibi, bu devrede de Doğu Türkistan Türklerini Çince okumağa ve Çinlilerle evlenmeğe zorlamışlardır.

d — Bir taraftan halkın ahlâkını bozmak, bir taraftan da parasını çekmek için genelev, meyhane, kumarhane vs. gibi yerler açmışlardır.

e — Doğu Türkistanlıların millî gururlarını, haysiyet ve izzeti nefislerini kırmak maksadıyla, bütün halkı, bir Çinli memura rastgeldikleri vakit ayağa kalkmak veya atlarından inmek suretiyle saygı göstermeğe mecbur tutmuşlardır. Rütbesi ve mevkii ne olursa olsun, bir Müslüman - Türk'ü, bir Çinli memurun yanında oturmak hakkından mahrum etmişlerdir.

f — Halkın karşı koyma ruhunu öldürmek, kölelik ve esarete alıştırmak için, Çinli memurlara çok geniş yetkiler verilmiş; bir Müslüman - Türk'ü istedikleri zaman tevkif etmeleri, cezalandırmaları, ge-

rekirse öldürmeleri gibi salâhiyetler tanınmıştır. Sorgu esnasında, sorguya çekilen Müslüman - Türk'-ün (kim olursa olsun) kaymakamın kürsüsü önünde diz çökerek oturması ve kaymakamın bütün kararlarını itirazsız kabul etmesi şart koşulmuştur.

g — Bu devrede yine çok ağır vergiler yazılarak, halkın fakir, sefil ve muhtaç bir duruma düşmesi istenmiştir. Çok ağır para cezaları konmuştur. Bazı ufak memuriyetleri yüksek fiyatla satışa çıkarmışlardır. Bütün bunların sebebi, Türkistan halkını çeşitli usullerle soymaktı. Bu işler o dereceye vardı ki, Müslüman Türklerin paralarını çekmek (ne suretle olursa olsun) Çinliler arasında bir kabiliyet ve maharet meselesi ve millî bir hizmet sayılmıştır. İki Çinli bir araya gelse, Türklerden kaç günde ne kadar servet toplayabildiklerini sorarlar, fazla toplamış olan maharetini ileri sürerek bunu bir iftihar meselesi yapardı.

ğ — Teminatsız kâğıt para mukabilinde, halkın altın, gümüş, mücevherat vs. gibi kıymetli eşya ve servetlerini alarak Çin'e taşımışlardır. Çinli tüccarlara her sahada kolaylık temin edildiği halde, Müslüman Türklerin ticarî işleri engellenmiştir. Rusya'-dan, Çin'den ve Hindistan'dan Türklerin sınaî eşya almaları, bunun yerine düşük fiyatlarla ham maddelerini Rusya'ya satmaları mecbur edilmiştir. Çin zaten bazı madenlerin işletmesine el koyduğu için, bu madenler parasız olarak Çin'e taşınmıştır. Böylece Doğu Türkistan, **«altın tabakla dilencilik yapan bir millet»** haline getirilmiştir.

h — Halkın tarihiyle, ırkdaşlarıyla ve bütün dünya ile ilgilerini kesmek ve onları cehalet içinde

bırakmak kastıyla, Türk ve Türkistan kelimelerinin kullanılması, gazete ve mecmua çıkarılması, Türkiye ve İslâm ülkelerinden kitap, gazete vs. getirilip okunması katiyetle yasaklanmıştır. 1933 yılına kadar, ülkede bir tek gazete çıkarılmamıştır.

1 — Halkı zayıf ve işe yaramaz bir sürü haline getirmek için, herhangi bir hastahane kurulmadığı gibi, halkın birbirine tıbbî ve içtimaî yardımda bulunmalarına mâni olmuşlardır. Tedavi imkânı bulamayan binlerce Türk, ölmüştür. Bilhassa çocuk hastalıklarından, yüzlerce çocuk can vermiştir. Bugün Doğu Türkistan'da, büyüklerden çok küçüklerin kabirleri dikkati çekmektedır.

i — Çin idaresi Türkistan'ı iliğıne kadar sömürdüğü halde, buranın imar ve inşası için bir kuruş dahi sarfetmemiştir. Yapılan binalarda ücretsiz, yemekleri dahi kendilerine ait olmak üzere, halkı zorla çalıştırmışlardır. Kendileri için özel konaklar inşa ettirmişlerdir.

Neticede, bütün bu saydığımız zulüm ve haksızlıklar; ilim ve irfan müesseseleriyle, zengin kütüphaneleriyle, matbaa ve hastahaneleriyle, han ve hamamlarıyla, parklarıyla, bellibaşlı âbideleriyle, Asya'nın kültür merkezlerinden biri olan Doğu Türkistan'ı oldukça geri bir ülke haline getirmiştir. Dünya medeniyetlerine büyük hizmetlerde bulunmuş ve Rus Knezlerine, Çin Fağfurlarına, Hint Racalarına senelerce, adalet için boyun eğdirmiş bir ülkenin sahipleri, en feci ve korkunç mezalime ve yok edilmeye terkedilmiştir. Bu korkunç siyaset, daha sonraki yıllarda da devam etmiş, fakat buna rağmen Doğu Türkistan'da eski İslâm - Türk Medeni-

yeti'nin izlerini ve tesirlerini söküp atmak mümkün olmamıştır.

1876 yılında başlayan **«İkinci Mançur İstilâsı»** 1911 yılına kadar devam etmiş, bu yılda Çin - Mançur İmparatorluığu'nun devrilmesiyle, Doğu Türkistanda zulüm ve iskence işi başkalarına geçmiştir. Çin'de bir imparatorluğun yıkılıp yerine Cumhuriyet'in ilân edilişi sırasındaki kargaşalıklardan istifade eden bazı umumî valiler, Doğu Türkistan üzerinde doğrudan doğruya imparator kesilmek istemişler ve Çin'den ayrı olarak ve Cumhuriyet idaresinin emirlerine karşı gelerek, ülkeyi idare cihetine gitmişlerdir. Şimdi bu devreyi kısaca özetleyelim.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Doğu Türkistan'da Umumî Valilerin Çin'den Bağımsız Hareketleri

(1911 - 1933)

1876 yılında başlayan «**İkinci Mançur İstilâsı**» 1911 yılına kadar devam etmiş, bu yılda, Çin - Mançur İmparatorluğu'nun devrilmesiyle, Doğu Türkistan'da zulüm ve işkence işi başkalarına geçmiştir. Çin'de bir imparatorluğun yıkılıp yerine Cumhuriyet'in ilân edilişi sırasındaki kargaşalıklardan istifade eden bazı umumî valiler, Doğu Türkistan üzerinde doğrudan doğruya imparator kesilmek istemişler ve Çin'den ayrı olarak ve Cumhuriyet idaresinin emirlerine karşı gelerek, ülkeyi idare cihetine gitmişlerdir. Şimdi bu devreyi kısaca özetleyelim.

I — YANG TSENG-HSİN (YANG-ZING-ŞİN) DEVRİ (1911 - 1928)

Yang Tseng-Hsin, Doğu Türkistan'da idareyi tam ele almadan burada bir müddet Çinli komutanlar arasında iktidar kavgası olmuştur.

Koyu bir Mançur taraftarı olan Doğu Türkistan Umumî Valisi, 1911'de **Sun Yat-Sen** tarafından feragate mecbur edilen İmparator **Fu-Yi'i**, Doğu Türkistan'a veya Kansu'ya getirerek, imparatorluğu devam ettirmesini istiyordu. Bunun için de Shen-Si ve Kansu Umumî Valisi ile anlaştı. Bunu haber alan **Sun Yat-Sen** karşı harekete geçti. **Sun Yat-Sen'in** liderliğini yaptığı **Çin Halk Partisi,** İli'de bulunan ve partinin âzası olan komutanlardan **Yang Tsan-Hsü** (Yang-Zan-Şü) adlı bir komutana, Rusya yoluyla haber göndererek, Mançur İmparatorluğu'na isyan etmesini bildirdi. (1) Bu emri alan komutan 7 ocak 1911 günü akşam saat sekizde İli'deki Mançur kuvvetlerine karşı ayaklandı. Kanlı muharebelerden sonra İli'yi işgal etti. Burayı merkez ilân ederek yeni bir **«Doğu Türkistan Hükûmeti»** kurulduğunu açıkladı. Daha sonra, Urumçi'de bulunan ve

---

(1) Komutan **Yang Tsan-Hsü**, Japonya'da tahsilde iken, o sıralarda merkezi Japonya'da bulunan **Çin Halk Partisi'ne** üye olmuştu. (İ.Y.A.)

imparator taraflısı olan eski Doğu Türkistan valisi **Yûan Da-Hua'ya** bir telgraf çekerek, teslim olmasını bildirdi. Buna çok kızan **Yûan,** İli'ye asker sevketti. İki taraf arasındaıki muharebelerden sonra **Yang Tsan-Hsü,** Umumî Valinin askerlerini mağlûp etti.

Bu fırsattan istifade eden Urumçi Valisi **Yang Tseng-Hsin; Yûan'a** şöyle bir teklifte bulunmuştur: **«Emir verirseniz ben bir miktar asker teşkil ederek Yang Tsan-Hsü'yü te'dibe gideyim.» Yûan** bu teklifi kabul etmiş ve **Yang,** Çin Müslümanlarından **Ma Fu-Shing** (Ma-Fu-Şing)in yardımlarıyla bir ordu teşkil **etmiştir.** Çinlilerden ve Çinli Müslümanlardan teşekkül eden bu ordu, beş taburdu. Fakat bu adam İli'ye gidememiştir.

Bu durumda Umumî Vali **Yûan, İli**'deki isyancılardan sulh istemek zoruda kalmış ve isyancıların şartlarına uyarak **Yeni Çin Cumhuriyeti'ni** tanımış ve Doğu Türkistan'da sözümona **«cumhuriyet»** ilân ederek, her tarafa beş renkli Çin bayrakları çektirmiştir.

Bundan sonra, ülkede çıkan karışıklıklara çare bulamayan Umumî Vali **Yûan,** kendisini tehdit eden Urumçi Valisi **Yang Tseng-Hsin**'i, yerine Umumî Vali olarak bıraktıktan sonra, keyfiyeti merkezî hükûmete bildirerek Çin'e dönmüştür.

Böylece Yang, Doğu Türkistan'da iktidar sahibi olmuştur. Ancak bu adam, imparatorluk taraftarı ve mutaassıp bir Çinli olduğundan, Çin Cumhuriyet Hükûmeti'ne ismen bağlı kalmıştır. Hatta merkezden gelen adamların hepsini öldürterek, mer-

kezin her türlü tesirinden uzak olarak, Doğu Türkistan'ı 1928 senesine kadar 18 sene müddetle müstakil ve keyfî bir şekilde idare etmiştir.

Yang, halkın kendisi aleyhinde birleşmelerini önlemek için, Doğu Türkistanlıları birbirine düşman yapmaya çalışmıştır. (2) Hiç bir Türkistanlıyı idarî mevkilere getirmemiş, yetişmiş olan münevverlere çok zulüm ve işkence yapmıştır. Türkistan'da öğretmenlik yapmak üzere Türkiye'den gelen **Ahmet Kemal Bey (İlkul)** vs.nin açmış olduğu mektepleri kapatmış, kendilerini de hapsetmiş veya Türkistan'dan çıkarmıştır. Yeni Çin hükûmetinin Türkiye ile diplomatik münasebet kurmaması için **«Türkiye'nin, Doğu Türkistan Türklerini isyana tahrik ve teşvik edecekleri»** rivayetini yaymıştır.

Owen Lattimore, bu vali için şunları kaydeder: **«Yang, bütün ömrü boyunca isyan korkusunun ıstırabı içindeydi. Ahali ve devlet işlerinin yönetiminde aşırı derecede ihtiyatlı davranırdı. Gerek Çince ve gerek ecnebi gazeteler muntazam surette sansür edilir, ihtilâle tevşik edecek mahiyette bulunan haberler, mümkün olduğu kadar çıkartılırdı. Uygurca ve Kazakça hiç bir gazeteye müsaade yoktu. Karargâhında bulunan telgraf dairesine, Yang, bizzat nezaret eder ve burayı her gün kendisi açıp kilitlerdi. Daire personelleri, dışardakilerle konuşmaktan medenilmişti. Bütün mühim evrakları kendisi muhafaza eder ve müsaadesi olmadan hiç bir daire**

---

(2) Allen S. Whiting, Sinkiang: **Pown or Pivot**, Michigan state University press East Lansing, Michigan, 1958, s. 11.

şefi bu evraklara göz atamazdı.» (3) Hatta bu sansür işi o kadar ileri götürülmüştür ki; «posta, telgraf ve telsiz ofisleri (merkezleri) onun (Yang'ın) tayin etiği sansürcülerin kontrolü altındaydı.» (4)

Yang zamanındaki soygunları ve iktisadî sömürgeciliği ise, bir başka yazar şöyle anlatır: «Yolsusuzluğun bütün tabakalara yayıldığı Çin Türkistan'ında terakki de, diğer ticarî emtia gibi alınıp satılır. Netice şu ki, adamakıllı para etmeyen hiç bir şey yapılmaz ve ahali sırf Çinli hükümdarların zenginleşmesi için soyulur. (...) İşte bu suretle, köyler ve şehirler yağma edilmiştir.» (5)

Owen Lattimore başka bir kitabında yine bu mevzuya temas etmekte ve şöyle demektedir: «Çinliler kendilerine karşı gelecek herhangi bir ihtilâl ittihadına yol vermemek için, tebalarından bir grubu diğer grup aleyhinde kullanmışlar ve terakki hızının çığırından çıkmaması için de, maksatlı olarak, muayyen sahalarda iktisadî kalkınmaya engel olmuşlardır.» (6)

---

(3) Owen Lattimore, a.g.e., s. 53.

(4) Mildred Cable ve Francessa French, **Trough jade Gate and Central Asia**. London, Constable and Co., 1927.

(5) W. Bosshard, «**Politics and Trade İn Central Asia**» (Ortaasya'da Politika ve Ticaret). Journal of Central Asian Society (Ortaasya Cemiyeti Gazetesi.) London,. 1929, C. 16.

(6) Owen Lattimore, **High Tartary** (Yüksek Tataristan). Little Brown and Co., Boston, 1930, s. 67.

II — CHİN SHU-JEN (CİN ŞÜ-RIN) DEVRİ (1928 -1933)

Yang, Doğu Türkistan'da gerek halkın, gerekse diğer bazı Çinlilerin nefretini kazanmıştı. Bunun için 7 temmuz 1927 tarihinde, Urumçi'deki Hukuk Mektebi'nin imtihan merasiminde Türkistan Hariciye İşleri Müdürü **Fên Yao-Nan** (Fen Yav-Nan) tarafından öldürüldü. **Fên,** daha önce Yeni Çin Hükûmeti tarafından Doğu Türkistan'a gönderilmişti. Merkezden geldiği için de **Yang'ın** gadrine uğramış, hatta zulüm görmüştü. Rus düşmanı ve açık fikirli birisydi.

Fên, Yang'ı öldürdükten sonra hükûmet merkezine el koydu ve resmî mühürleri elde edip, kendisini **«Doğu Türkistan Umumî Valisi»** ilân etti.

Fên, iktidarda fazla kalamadı. Doğu Türkistan Hükûmeti'nin Dahiliye Vekili olan ve **Yang'ın** yetiştirdiği **Chin Shu-Jen, Fê'n'e** isyan etti. Onu yakalatarak, gözlerini çıkarmak, el ve ayaklarını kesmek suretiyle öldürdü. Onun yerine kendisini **«Umumî Vali»** ilân etti. **Chin,** bütün bu işlerinde **Yang** taraftarı olan bazı subaylardan istifade etmişti.

Chin de, kendisinden önceki **Yang** gibi, ismen Çin'e bağlı kaldı. Fakat Doğu Türkistan ile Çin arasındaki hudutları kapatarak beş sene, Doğu Türkis-

tan'ı Çin'den bağımsız idare etti. Bu şahıs da yaptığı zulümlerden **Yang'dan** geri kalmamış, halkı ezmek yıldırmak için elinden geleni yapmıştır.

Fakat **Chin'in** idaresi halkın ayaklanmasına ve Doğu Türkistan'ın Çin esaretinden bir müddet kurtulmasına sebep olmuştur. Ancak, bu sefer de Ruslar Doğu Türkistan'a musallat olmuşlardır.

III — KUMUL AYAKLANMASI VE MİLLÎ HÜKÛMET

Kumul ayaklanması hiç şüphesiz, daha öncekilerinde olduğu gibi, istiklâl aşkıyla ve Çin mezalimine karşı yapılıyordu. **Chin Shu-Jen**'in Doğu Türkistan'daki zulmü, artık çekilmez hale gelmişti. **Allen S. Whitting** isimli bir yabancı, bu devreden şöyle bahseder: **«Chin Shu-Jen kendisinin gümrük ve vergi icraatına karşı, Kumul'da başgösteren huzursuzluğa mukabil mezkûr şehri ve ona bitişik dünyaca meşhur kavun ve üzüm çiftliklerini yerle bir etmiştir. Memleketi zaman zaman yakıp kavuran vahşet ve harp şiddetinin derecesini tam mânâsıyla tasvir etmek, kolay değildir. On-dokuzuncu asırda olduğu gibi yirminci asırda ayaklanmalar ve bunların bastırılması, köylerin topyekûn imhasına, toplu katliama ve ekin sahalariyle sulama tesislerinin tahribine sebep olmuştur.» (7)**

İşte bu zulüm ve katliama dayanamayan Türkistanlılar yeni bir kurtuluş hareketine geçiyorlardı. 1931 senesi şubat ayında, Doğu Türkistan'ın doğusunda bulunan Kumul vilâyetinde **Hoca Niyaz Hacı** ve **Salih Dorga** adlarındaki millî kahramanlar bu hareketin başında bulunuyorlardı.

---

(7) Allen S. Whitting, a.g.e., s. 18.

Kumul ayaklanması muvafakiyetle neticelendi. Çinliler müthiş bir şekilde mağlûp oldular. Bu sırada aynı yılın mayıs ayında, Kansu eyaletinde bulunan Müslüman Çinli generallerden **Ma Chung-Ying** (Ma-Cung-Yin) yardım için Kumul'a geldi. Bir harp esnasında yaralandı. Tekrar, ağustos ayında Çin'e dönmek durumunda oldu. Kumul'da Çinliler bozguna uğratılınca ayaklanma, bütün Doğu Türkistan'a yayıldı. 1932 yılı aralık ayında Turfan'da **Musul, Maksut** ve **Mahmut Muhiti** kardeşler; yine aynı ayda Karaşehir'de **Hafız Beğ,** 1933 ocağında Bügün ve Küçar'da **Temür Beğ,** 1933 şubatında Hoten'de **Mehmet Emin Buğra Beğ** ve **Sabit Damolla,** nisan ayında Kaşgar'da **Osman Beğ,** Altay'da **Şerif Han Töre,** kasım ayında Tarabagatay vilâyetinde **Ma Hi-Ying** adındaki bir Çinli Müslüman tarfından ayaklanmalar meydana getirildi. Neticede İli şehri ile Urumçi'ye bağlı birkaç kazanın dışında, bütün Doğu Türkistan Çin esaretinden kurtarıldı. 12 kasım 1933 tarihinde Kaşgar'da **«İstiklâl»** ilân edildi. Kurulan hükûmetin başına **«Cumhurbaşkanı»** olarak **Hoca Niyaz Hacı,** başvekilliğe de **Sabit Damolla** getirdli. Kaşgar şehri ise, hükûmet merkezi ilân edildi.

BEŞİNCİ KISIM

Doğu Türkistan'da Rus İstilâsı

(1934 - 1944)

I — RUSLAR'IN DOĞU TÜRKİSTAN'A MÜDAHALESİ

Doğu Türkistan'da ikinci defa millî ve müstakil bir devletin kurulması hem Rusya'da ve hem de Çin'de endişe ve telâş doğurmuştu.

Urumçi şehrinde bulunan Milliyetçi Çinlilerle Beyaz Rus askerleri 12 nisan 1933 tarihinde henüz **umumî vali** bulunan **Chin Shu - Jên**'e karşı isyana geçtiler. Chin bunlara karşı fazla dayanamayıp Rusya yolu ile Çin'e kaçmağa mecbur oldu. Chin'in Urum çi'den kaçtığı günün akşamı, Çinli ve Beyaz Rus isyancılarla, Doğu Türkistan Eyalet Hükûmeti'nin bazı âzalarının katıldığı bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda 44 üyeden meydana gelmiş bir **«Asayiş Heyeti»** teşkil edildi. Heyet, Eyalet Hükûmeti reisliğine **umumí vali** olarak **Liu Wên - Lung** isimli bir Çinliyi getirdi. Ayrıca **«Askeri Direktörlük»** (Duben) rütbesi kaldırılarak birkaç subaydan müteşekkil bir **«Askerî Şûra»** tesis edildi. Bunun başına da, Mançurya'da Japonlara mağlûp olup, Doğu Türkistan'a iltica eden general Cing Yên-Ching (Cin Yen-Çing) getirildi.

Urumçi'deki bu değişiklikler sonunda **«Asayiş Heyeti»** adında Çin Merkezî Hükûmeti'ne bir telgraf çekilerek Çin'e bağlılıkları bildirildi. Bu telgrafla beraber Çin Hükûmeti'nden; Müslüman is-

yancılarla sulh yapılması için bir heyetin gönderilmesi ve **Ma Chung-Ying'**in Urumçi'ye müteveccih hücumlarının durdurulması isteniyordu.

Bir taraftan Çinliler Doğu Türkistan'ı barışla mı yoksa savaşla mı ele geçirebileceklerini düşünürlerken; diğer taraftan Sovyet Rusya da boş durmuyordu. Doğu Türkistan'ın içinde bulunduğu bu durumdan istifadeyi düşünüyordu. Bunun için Urumçi'nin dış kısmında Türklerle muharebade bulunan ve çok sadist, muhteris bir insan olan **Shên Shi Ts'ai** (Şın Şı-Say)a haber göndererek; Türkistan'da iş başına gelmeyi arzu ediyorsa, kendisine yardım edeceklerini bildirdi.

Shên, Rusların bu teklifinden cesaret alarak 14 nisan 1933 tarihinde askerleriyle birlikte şehre dönerek «**Asayiş Heyeti**»ni bir toplantı anında kuşattı. Kendisi toplantı yerine girerek şunları söyledi: «**Doğu Türkistan'da askerî şûra kurmak, askerî işleri müşavere ile idare etmek bugünkü Doğu Türkistan'ın vaziyeti için müsait değildir. Bugünlerde askerî kumanda ancak bir ağızdan çıkmalı** » Shên'in bu konuşması bir tehdit ifade ediyordu. Bunu anlayan heyet âzaları «**Askerî Şûra**» sistemini kaldırarak **Shên Shi-Ts'ai'**yi geçici olarak Doğu Türkistan'ın Askerî Direktörü seçtiler.

Shên Urumçi'de direktör ilân edilirken, 21.9.1933 tarihinde Çinli general **Ma Chung Ying,** bir savaşta **Shên'i** ağır şekilde mağlûp ederek 4.12.1933 tarihinde Urumçi'yi tamamen muhasara altına aldı.

Bu durum karşısında **Shên,** Urumçi'deki Rus Konsolosluğu vasıtasıyla Sovyet Rusya'dan askerî

yardım talebinde bulundu. Ruslar, daha evvelki sözlerine göre hareket ederek İli ve Tarabagatay olmak üzere iki istikametten **Shên'a** asker ve teçhizat gönderdiler. Rus kızıl birlikleri ilk anda yenilgiye uğramışlarsa da, zehirli gaz bombası kullanmak suretiyle, sonradan Çinli Müslüman ordularını mağlûp ettiler. Bunun üzerine **Ma**, Kaşgar'ı istilâ niyetiyle harekete geçince burada Türkistan Millî Hükûmeti'nin ordusuyla harbe tutuştular. Fakat Türk Hükûmeti, henüz ordusu çok az ve teçhizatsız olduğu için geri çekilme ve hükûmet merkezini Yeni Hisar'a taşımak zorunda kaldı. General **Ma** ise Kaşgar'ı istilâ etti.

Fakat Ruslar **Ma'nın** peşini bırakmıyorlardı. Maralbaşı Kazası'na kadar gelen Ruslar buradan **Ma'ya** haber gönderdiler, eğer Batı Türkistan'a iltica ederse takipten kurtulacağını aksi halde yakalayıp idam edeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine **Ma** 70 kadar yakın adamını yanına alarak Batı Türkistan'a iltica etmek için yola çıktı. Askerlerine ise Hoten şehrine yerleşmelerini söyledi. Bu sırada Hoten vilâyetinde **Mehmet Emin Buğra Beğ** bulunuyordu. Mevcut kuvvetiyle Çinli Müslüman askerlerine karşı koymak istediyse de muvaffak olamadı ve 15.7.1934 yılında Hindistan'a iltica etti

Ruslar; bir taraftan Çin generali **Ma'yı** Batı Türkistan'a ilticaya zorlarken, diğer taraftan da Kaşgar'da kurulup Yeni Hisar'a merkezini nakleden Doğu Türkistan Millî Hükûmeti'ne bazı tekliflerde bulunuyordu.

Bu tekliflere göre; **Hoca Niyaz,** Çin'den ayrılmak fikrinden vaz geçerek ve millî hükûmeti lâğ-

vederek Doğu Türkistan Eyalet Hükûmeti Reis Muavinliği'ne getirilecekti. Ayrıca millî hükûmetin askerleri general **Mahmut Muhutî**'nin kumandası altında Kaşgar, Yarkent ve Aksu vilâyetlerine yerleşecekti. Rus işgal kuvvetleri ile **Shen Shih Ts'ai,** bu kuvvetlere dokunmayacaktı.

Ruslar, bu tekliflerin yerine getirilmediği takdirde millî hükûmetin zorla dağıtılacağını, bütün Türkistanlı liderlerin yakalandıkları takdirde idam edileceklerini bildiriyorlardı.

II — SHEN SHİH-TS'Aİ (ŞIN-ŞI-SAY) İKTİDARI VE MİLLÎ HÜKÛMETİN AKIBETİ

Hiç bir askerî teçhizatı olmayan ve sadece mahallî bir protesto hareketinden ileriye geçemeyen ve beynelmilel bir hüviyet alamayan Türkistan Hükûmeti'nin başkanı **Hoca Niyaz Hacı** tamamen yok olmaktansa bu teklifleri kabul etmek istiyordu. Ruslar bu haberi duyunca **Hoca Niyaz'ı** zorla götürüp Urumçi'de reis muavinliği mevkiine oturttular. General **Shen Shih-Ts'ai'ı** ise, kendilerine bağlı bir kukla diktatör olarak kullandılar. Böylece Rus işgal devri, resmen başlamış oldu.

Bu durum karşısında Ruslara, işgal kuvvetlerini Rusya'ya geri çekmek düşüyordu. Fakat işgal kuvetlerini Kaşgar ve Kumul gibi direniş potansiyeli büyük olan şehirlerde bıraktılar.

Ayrıca 1935 - 1937 seneleri arasında Ruslar; müşavir, mühendis, teknisyen, doktor, öğretmen vs. gibi maskelerle Doğu Türkistan'a 400 kadar ajan gönderdiler. Bunlar askerî, mülki, iktisadî, kültürel vs. gibi idarî yerlere yerleştirildi. Bu yerlerin sevk ve idaresini tamamen kendi insiyatifine aldı. Rusların, bu müşavir ajanları Doğu Türkistan'a sok-

ması, daha önce general **Shen** ile aralarında geçen gizli anlaşmanın bir neticesiydi.

Meselâ; temmuz 1935 senesinde Rusya'dan gelen iki mütehassıs Doğu Türkistan'da, Rusya'dakine benzer siyasî polis teşkilâtını kurdu. İngiliz yazarı **Peter Fleming,** bu hususta şunları yazıyor: **«İç politikanın baş bekçisi olan güçlü polis kuvveti; G.P.U.'nun eşi olup, tıpkı onun gibi, resmen tanınmış otoritelerden hiç birine, kendi faaliyetleri hakkında hesap vermez.» (1)**

Doğu Türkistan Türklerinin birbirlerini ispiyon edecek hale getirilmesi için siyasî polis teşkilâtı faaliyetlerini artırırken, yine Rusya'dan getirilen mütehassıslar, buradaki Türkleri sindirebilmek maksadiyle çeşitli zulüm ve işkence usulleri geliştiriyorlardı. Bu işkence usulleri, bilhassa işlenmeyen suçların itiraf edilmesi için ihdas ediliyordu. Meselâ, Türkleri sindirebilmek için Ruslar birtakım suçlar uyduruyorlar ve bunları zavallı Türk halkının itiraf etmesini istiyorlardı. Bu cümleden olarak 125 çeşit işkence ve 28 çeşit öldürme ususlü ihdas edilmişti. (2) bunlardan birkaç tanesini aşağıya alıyoruz:

1 — Kadın ve kızların tenasül organlarına elektrik lâmbaları sokmak ve bunlara cereyan vermek suretiyle işkence etmek.

---

(1) Peter Fleming, a.g.e., s. 255.

(2) Shen Shih-Ts'ai Bau Şing-Du (Şın-Şı-Say'ın cinayetleri), Urumçi, 1945.

2 — Başı ve ayakları ayrı ayrı iki vasıtaya bağlayarak, her iki vasıtayı ters istikamette hareket ettirmek suretiyle eziyet etmek.

3 — Vücutta bir delik açıp buraya düğümlü bir ip sokarak iki gün beklettikten sonra, yaranın içinde ipi testere gibi sürterek işkence yapmak.

4 — Askerî eğitimde, insanları hedef yapmak.

5 — Maden ocaklarında zehirli gazlarla öldürmek. (Altay kahramanı **Şerif Han Töre** böyle bir ocakta şehit edilmiştir).

Rus mütehassısları bildiklerini Çinlilere de öğretmek niyetiyle birçok kurslar açmışlardır. Kurslarda; işkence usulleri nasıl uygulanır, siyasî polise bağlı daireler nasıl sevk ve idare edilir, sır saklamak nasıl olur, mahpuslar nasıl muhakeme edilir, yapılmayan suçlar nasıl itiraf edilir? vs. gibi hususlar hakkında bilgi veriyorlardı. Ayrıca, her kazada en az 500 kişi alacak kapasitede hapishane inşa ettiriyorlardı.

Ruslar, Doğu Türkistan'a tam yerleştikten sonra, tasfiye işlerine giriştiler. Başta **Hoca Niyaz Hacı** olmak üzere 300.000 kişiyi tevkif ettiler. Daha sonra bunlardan binlercesini şehit ettiler. **Hoca Niyaz Hacı,** da, şehit edilenler arasında idi. Hapishanelere tıkılanlar, çok insafsızca ve gayri insanî tarzda ölüme terk edildiler. Rusların bu devredeki icraat ve mezalimi ve bu mezalime karşı girişilen millî ayaklanmalar bir kitap konusu olacak genişlikte-

dir. (3) Komünist Rus mezalimini veciz mısralarla dile getiren Batı Türkistanlı **Çolpan'ın** şiirinde söyledikleri, Doğu Türkistan için de aynen geçerlidir. Rusların Doğu Türkistan'da giriştikleri zulüm ve işkencenin, bu şiirde ifade edilenden daha da şiddetli olduğu bilinmelidir.

Çolpan Batı Türkistan'daki esareti şöyle dile getirmiştir.

Gülen başkalarıdır, ağlayan menem.
Oynayan başkalarıdır, inleyen menem
Hürriyet masallarını işiten başka,
Kölelik şarkısı dinleyen menem.
Hür başkalarıdır, esir menem.
Hayvan katarında sürülen menem.

Sovyet Rusya'nın Doğu Türkistan'daki istilâsına dair son olarak şunu söyliyelim ki; Ruslar Doğu Türkistan hakkında Çinlilerle devamlı işbirliği yapmıştır. Bu son istilâ da, böyle bir işbirliği neticesinde vukû bulmuştur. Bunun sebebi ise, Doğu Türkistan'da Çin'den bağımsız bir millî hükûmet kurulur ve bu hükûmet dünya milletleri tarafından tanınırsa, bu durum Batı Türkistan için bir örnek olabilirdi. Batı Türkistan Türkleri, Rus baskısından kur-

---

(3) Buraya sıkıştıramadığımız konular hakkında, bu arada 1934 - 1937 yıllarında Barköl, 1940 yılında Altay, 1950'de yine Barköl'de patlak veren millî direniş hareketleri ve 1934'den 1951 yılına kadar Doğu Türkistan'dan Hindistan ve Pakistan'a olan göçler hakkında hatıratımızda mufassal bir şekilde bilgi vereceğiz. (İ.Y.A.)

tulup hürriyete kavuşma hareketlerine Doğu Türkistan'ı misal gösterebilirlerdi. Bu bakımdan Çin Hükûmeti'nin tamamen zayıfladığı ve umumî valilerin kafa tuttuğu bir devrede Sovyet Rusya, Çinle işbirliği neticesinde Doğu Türkistan'ı istilâ etmiş ve burayı istikbaldeki Çin istilâsına hazır hale getirmiştir. Ayrıca, bu devrede bazı insanları Moskova'ya götürmek suretiyle özel eğitime tâbi tutmuş ve bunları Doğu Türkistan için komünist bir idareci olarak yetiştirmiştir. (4) Bugün Doğu Türkistan'daki komünistler arasında Moskova'da yetişmiş hayli ajan vardır.

---

(4) Süleyman Tekiner, **«Sovyet Türkistanı ve Müslüman Doğu Memleketleri»**, **Dergi**, No. 56, Münih, 1969; s. 16.

ALTINCI KISIM

Doğu Türkistan'da Milliyetçi Çin İstilâsı

(1944 - 1949)

I — SHEN SHİH-TS'Aİ'İN MİLLİYETÇİ ÇİN İLE TEMASI

İkinci Cihan Harbi esnasında Almanların Sovyet topraklarında durmadan ilerlediği görülüyor ve bu durum Rusya'ya bağlı topraklarda endişe doğuruyordu. İşte, Doğu Türkistan diktatörü olan ve Rusların yardımı ile işbaşında bulunan general **Shên Shih-Ts'ai** de, büyük endişe ve korkuya kapıldı. Onun korkmasının başlıca sebebi, Rusların mağlûp olmasıyla Milliyetçi Çin Hükûmeti'nin Doğu Türkistan'ı istilâya teşebbüs etmesi ve kendisini cezalandırması idi. **Shên**'in korku ve telâşı hakkında **Allen S. Wihitting** şunları yazıyor:

«Shên ile şahsen aşinalığı olan iki Amerikalı, Urumçi'ye yöneltildiği iddia edilen komploların mahiyeti hakkında, birbirlerini tutmayan fikirler söylemektedirler. Bunların birincisi istihza ile şöyle diyor: Shên tabiatiyle casus korkusundan muzdarip bir şahıstı. O, kendisini emperyalistler, Troçkiciler, Komüntang (Çin Halk Partisi), Japon casusları, Türk milliyetçileri ve alelâde suikastçiler tarafından sarılmış olarak tasavvur ediyordu.' Diğer mütalaa, Wendel Willk'e ait olup Sinkiang'a (Doğu Türkistan'a) 1942'de yaptığı seyahatinden sonra şöyle demişti: 'Onun (Shên'in) katiller, entrikalar, casusluk

ve mukabil casusluk hakkında bana söylediği hikâyeler heyecanlı bir drama benziyordu. Şüphe ve esrarengiz şeyler müşahede edilmeseydi, bir Amerikalı için bunların inanılacak bir tarafı yoktu..'» (1)

Böyle bir korku ve endişe içinde olan **Shên** daha harp neticelenmeden Nanking (Milliyetçi Çin) Hükûmeti'ne yanaşmaya karar verdi.

Bu karara varan general **Shên** Nanking Hükûmeti'ne bir telgraf çekerek, kendisi ile temas etmek için bir temsilci gönderilmesini rica eder. Nanking Hükûmeti, mayıs 1942'de Kuzeybatı Çin Askerî ve Mülkî İşler Direktörü general **Chu Shao Leang** (Cu-Şav-Leyang) ı Urumçi'ye gönderdi. Doğu Türkistan diktatörü **Shên,** Çin'den gelen **Chu'**yu karşılamış ve ona; **«Merkezî Hükûmet kendisini cezalandırmaz ve yine aynı mevkide kalırsa Çin Hükûmeti'ne itaat edeceğini ve Sovyetleri Doğu Türkistan'dan kovacağını»** söylemiştir. General **Chu** bu haberleri alarak Nanking'e dönüp durumu mareşal **Chiang K'ai-Shek** (Çan Kay Şek)'e izah etti.

Bundan sonra **Chu,** 1943 ocağına kadar **Shên** ile müzakerelerde bulunmak için beş sefer Doğu Türkistan'a gelip gitmiş ve neticede bir anlaşmaya varılabilmiştir.

Bu anlaşmanın akabinde general **Shên,** birçok bahaneler ileri sürerek, Moskova Hükûmeti'ne kendisinin itimadı kalmadığını, bundan dolayı da Doğu Türkistan'da bulunan askerlerini, müşavirlerini, hafiyelerini tamamiyle çekmesini istedi. Nanking Hükûmeti'ni memnun etmek ve kendisine inandırmak

---

(1) Allen S. Wihitting, a.g.e., s. 11-12.

maksadiyle, Doğu Türkistan'daki bütün Sovyet konsolosluklarını, Kumul ve Kaşgar'daki Rus askerî kışlalarını, Urumçi civarındaki Rusların uçak fabrikasını muhasara altına aldı. Bütün halkı, Ruslara eşya satmaktan ve erzak vermekten menetti. Sovyetlerin Urumçi'de tesis ettiği kütüphanelerden hiç bir şey alınmamasını emreti. Alanları hapse soktu. Sovyetler tarafından açılmış olan bütün idarehaneleri kapattı. Doğu Türkistan'da komünist propagandasıyla ilgili ne kadar gazete, kitap vs. varsa hepsini toplatarak yaktı. 1943 senesi başlarından itibaren Doğu Türkistan'daki Rus askerlerini ve Doğu Türkistan'ın, idarî, mülkî ve siyasî bütün kademelerine yerleşmiş olan Rus ajanlarının hepsini ve bütün Rus işçilerini tamamen koğdu. Hatta bunlar Doğu Türkistan'dan ayrılırken halkı onlara herhangi bir şey satmaktan, yardım etmekten, kat'î şekilde menetti. Ruslar Doğu Türkistan'dan ayrılırken işletmekte oldukları petrol yataklarını, uranyum ve volfram madenlerini kapattılar. Buralardaki bütün makineleri ve uçak fabrikalarının levazımatını sökerek, beraberlerinde götürdüler. Rus askerleri **Shên'in** bu tutumuna karşı fena halde kızmışlar ve tekrar gelirlerse feci intikam alacaklarını belirtmişlerdir.

Shên'in bu hareketinden sonra, fırsat kollayan Nanking Hükûmeti Kansu eyaletinin batı kesimlerinde bekletmekte olduğu kuvvetlerini Doğu Türkistan'a sevketmek suretiyle, burayı fiilen işgal temiştir.

II — MİLLİYETÇİ ÇİN'İN DOĞU TÜRKİSTAN'DA İLK İCRAATI

Doğu Türkistan'ı askerî kuvvetleriyle kontrol altına alan Çin Hükûmeti **Shên'i** uzaklaştırarak yerine, Moğol Tibet İşleri Komitesi Reisi **Wu Chung-Hsin** (U-Cung- Şin) adlı mutaassıp bir Çinliyi getirdi. **Shên'i** de orman ve ziraat işleri bakanlığına tayin etti. (30 ağustos 1944)

Wu Chung-Hsin, Doğu Türkistan'a geldikten sonra politikasının esası olarak, aşağıdaki hususları propaganda etmeye başladı:

1 — Doğu Türkistan halkı, Çin milletinden ayrı bir millet olmayıp, onun bir kabilesidir.

2 — Aradaki lisan farkı, uzun zaman biribirimizden uzakta bulunduğumuzdan ileri gelmektedir.

3 — Bütün Türkistan halkının Çinceyi öğrenmesi lâzımdır. Dilimizi bilmedikçe kardeşlik hislerimiz sağlamlaşamaz.

4 — Çinlileri Türkistanlı kızlarla evlendirmeliyiz. Böylelikle kardeşlik, akrabalık sevgi ve muhabbetleri artar.

5 — Doğu Türkistan geniş bir memlekettir. Nüfusu çok azdır. Bunun için Çin'den göçmenler

gelmesi lâzımdır. Bu suretle nüfus fazlalaşacak ve Çinlilerle Türkistan halkı birbirlerine daha yakın oturacaklar, aynı zamanda Çinceyi kolayca öğreneceklerdir.

Bunların gerçekleştirilmesi için hemen tatbikata geçilmiştir. Bütün okulların teşkilâtını ve ders programlarını Çin'deki usule uygun olarak değiştirmişler, Çinceyi eğitim, öğretim ve resmî dil olarak ilân etmişlerdir. Bütün daire ve mekteplerdeki münevver kimseleri, bilhassa gençleri işten çıkararak bunların yerine bilgisiz, gayesiz, egoist ve menfaatlerine düşkün kimseleri getirmişlerdir. Dine ve din adamlarına hürmet bahanesiyle, mukaddes dinimizin hakikatinden haberi olmayan cahil ve mevkíperest hocaları şımartmaya, onlara önemli işler vererek halkı aldatmağa başlamışlardır. Çok miktarda Çinli göçmenler getirilerek Urumçi etrafındaki mümbit arazilere yerleştirilmiştir. **Shên** tarafından hapse atılan adamlar, iyilik yapıyoruz bahanesiyle bırakılmakla beraber, gerçek vatansever, milliyetçi ve münevverler yine hapislerde kalmıştır.

Owen Lattimore bu hususta şunları kaydetmektedir. **«Wu, 1944 senesi kasım ayı sonunda Shên tarafından evvelce hapse atılmış olan Çunking (Milliyetçi Çin) memurlarının ekserisini serbest bıraktığı halde, Komüntang (Çin Halk Partisi) ve Çingung'la ilgisi olmayan birçok mahkûmlar tahliye edilmemiş, müsadere edilen birçok mülkler sahiplerine geri verilmemiştir. Çin'in bazı şehirlerine hatta Mekke, Hindistan ve Afganistan'a iltica eden siyasi mültecilerin geri dönmelerine müsaade edilmemiştir. Enflâsyon ve yolsuzluk o hadde varmış-**

tır ki, neticede şu nükte Sinkiangta (Doğu Türkistan'da) ağızdan ağıza dolaşmaya başlamıştır. 'Bir Shên Shih-Ts'ai gitti, fakat iki tanesi geldi.'» (2)

Milliyetçi Çin Hükûmeti'nin, ne kadar komünist aleytarı olursa olsun, Doğu Türkistan'daki faaliyeti, Türklerin imhası ve yıldırılmasından başka bir hedef taşımıyordu. Bunun için halk ve bilhassa münevverler, Doğu Türkistan'ın istikbalinden endişelenmeye ve yer yer kıpırdanmaya başladılar.

---

(2) Owen Lattimore, Pivot of Asia, s. 86.

III — MİLLÎ AYAKLANMA VE İSTİKLÂL İLÂNI

a) Millî Ayaklanma Toplantıları ve Bazı Endişeler :

Wu Chung-Hsin tarafından takip edilen imha ve Çinlileştirme politikasının neticesi olarak, bütün Doğu Türkistan halkı galeyan halinde idi. Bilhassa kültür seviyesi yüksek ve cesur olan İli, çok hareketli idi. İli halkı, **Ali Han Töre** adında bir mücahidin etrafında birkaç defa toplanıp, müzakerelerde bulunmuştu. **Ali Han Töre**; cesur, münevver, ve son derece vatan perver bir din âlimi olup, İli halkı nın sevgi ve itimadına mazhar olmuştu.

Bu toplantılar esnasında, milliyetçileri korkutan ve üzerinde çok durulması gereken hususlar vardı. Bunların başında, Rusların yeni bir millî harekete karşı takınacakları tavır geliyordu. «**Ayaklanma yapıldıktan sonra Sovyet Rusya'nın (gene eskisi gibi), hareketi kendi sevk ve idaresi altına almak istemesi, Doğu Türkistan kurtulduktan sonra kurulacak millî hükûmetin dahilî işlerine müdahaleye kalkışması; bu takdirde hükûmetin bayrağı olarak ayyıldızlı gök bayrağın kullanılmasına karşı koyacağı ve 'Türk, Türkistan' gibi kelimeleri kullandırtmaycağı**» şeklindeki endişeler. **Ali Han Töre'**nin etrafındaki heyetin karar almasına engel teşkil

ediyordu. Ayrıca Rus işgali sırasında Türkistan halkının maruz bırakıldığı mezalim ve katliamın, yeniden tekrarlanabileceği endişesi de, karara varmayı oldukça güçleştiriyordu. Çok hesaplı ve uzak görüşle hareket etmek gerekiyordu.

Daha önceki sayfalarda zikrettiğimiz gibi, 1931 senesinde **Hoca Niyaz Hacı'nın** Kumul'da başlattığı ve başarıyla neticelenen hareketi, daha sonra Ruslar sabote etmişler, kurulan millî hükûmeti dağıtmışlar ve Doğu Türkistan'ı kendilerine bağlamışlardı.

Bu durum bilindiği için İli halkı ve mücahitler, Rusların tekrar müdahalesinden endişe ediyorlardı.

Sovyet Rusya ise, Doğu Türkistan'daki gelişmeleri takip ediyordu. İli'deki konsolosluğu vasıtasıyla olup bitenleri haber alıyordu. Bu sefer de İli'deki hazırlıkları haber alan Ruslar, **Ali Han Töre'**ye haber göndererek, **«Eğer Çinlilere isyan ederlerse Rusya'nın eski hatalarını tekrarlamayacağını, bilâkis her türlü yardımda bulunacağını, kurulacak olan hükûmetin içişlerine müdahale etmeyeceğini»** bildirerek yeminlerle vaat ve teşviktc bulundular. Hatta bir rivayete göre, **Ali Han Töre** ile bir anlaşma yaparak, ona yazılı teminat vermişlerdir.

Sovyet Rusya, Doğu Türkistan'daki millî hareketleri kendi menfaatlerine uygun düştüğü için destekliyor, menfaatine ters düştüğü anda burayı da ya Çin'e teslim ediyor veya kendi nüfuzu altına alıyordu. Şimdiye kadar hep böyle olmuştu. Bu seferki ayaklanma hareketini desteklemesindeki menfaatleri de şöyle özetlenebilir:

1 — Daha önce kendilerini Çin'den kovan Çinlilerden intikam almak.

2 — Japonlarla harp halinde bulunan Çinlilere Amerika'nın Doğu Türkistan üzerinden asker sevkederek yardımda bulunmasına mâni olmak. Çünkü, Tahran'da **Roosewelt, Churchill** ve **Stalin** arasında bir toplantı yapılmış ve **Roosewelt «Milliyetçi Çin'e yapılacak yardımı Batı ve Doğu Türkistan üzerinden sevketmek niyetinde olduğunu»** Stalin'e söylemişti. Zaten bu maksatla büyük miktarda Amerikan yardım malzemesi ile bin kadar Amerikan askeri Basra Körfezi'nde hazır bekliyordu.

Fakat Ruslar, Türkistan üzerine Çin'e yardıma mâni oldular. Amerikan yardım malzemesi ile bin kadar Amerikan askeri Basra Körfezi'nde hazır bekliyordu.

Fakat Ruslar, Türkistan üzerinden Çin'e yardıma mâni oldular. Amerika'nın Türkistan'dan haberdar olmasını arzulamayan Ruslar, burada kendilerinden başka bir de Amerikan varlığını kabul etmek istemiyorlardı.

Bu ve benzeri sebeplerle de **Ali Han Töre**'nin yeni girişeceği hareketi durmadan teşvik ediyorlar ve türlü teminatlar veriyorlardı.

Neticede 21.9.1944 senesinde, İli'deki Müslüman - Türkler, **Ali Han Töre**'nin liderliği altında Milliyetçi Çin'e karşı ayaklandılar 7.11.1944 tarihinde **«istiklâl»** ilân edildi. **Ali Han Töre, «cumhurbaşkanı»** oldu.

1940 yılından beri **Shên Shih-Ts'ai** ile harp

halinde bulunan **Osman Batur** da, bu kurtuluş hareketine katıldığını ve İli Hükûmeti ile işbirliği yapacağını ilân etti. Millî Hükûmet asker göndererek Tarabagakay Vilâyeti'ni de Çin istilâsından kurtardı. Aynı zamanda **Osman Batur** ile beraber Altay Vilâyeti'ni de hürriyetine kavuşturdu. Bundan sonra Karaşehir, Aksu, Kaşgar, Yarkent ve Hoten vilâyetleri kurtarılmak üzere harekete geçildi. **Ali Han Töre**'ye bağlı millî kuvvetler, bütün cephelerde, Çin kuvvetlerini büyük kayıplara uğrattılar ve Urumçi'ye doğru harekete geçtiler. Urumçi'deki Çinli vali **Wu Chung-Hsin** ve Çin askerleri, büyük bir korku ve endişeye düştüler. Buradaki Çin ileri gelenleri ailelerini Kansu'ya taşımaya başladılar. Diğer Çinliler de, ellerindeki eşyaları gayet ucuz fiyatla yerli halka satarak Kansu'ya göçmeye başladılar. Urumçi'deki Çin Eyalet Hükûmeti, bütün şehir halkını köylere dağıttı. Mektepleri kapattı. Urumçi etrafında istihkâmlar kazıldı Hükûmet merkezinin ve dairelerinin Kumul şehrine nakli için, hazırlıklar başladı.

Doğu Türkistan Türkleri, büyük bir gayretle vatanı kurtarma ve yeniden hürriyet içinde yaşama arzusuyla, büyük kahramanlıklar gösteriyordu. Fakat bir müddet sonra, yine ihanetlerle karşı karşıya kalmışlardır.

b) Rusların İhaneti:

Doğu Türkistan Kurtuluş Hareketi gelişip, bütün cephelerde muvaffakiyetler elde ettikçe, Ruslar da bu hareketleri yakından takip ediyorlardı.

Hatta gizli gizli bazı faaliyetlere girişmişler ve aşağıdaki hususların dikkatle yerine getirilmesine çalışmışlardır:

1 — Ruslar, daha önce Batı Türkistan'a iltica etmiş olan Doğu Türkistanlılardan bazılarını özel surette yetiştirmiş ve İli ayaklanmasından sonra, bunların bir kısmını; **«ne pahasına olursa olsun İli, Tarabagatay ve Altay vilâyetlerindeki askerî, mülkî vb. bütün kilit noktalarına sızarak buralara yerleşmeleri»** direktifiyle Doğu Türkistan'a göndermeye başlamıştır.

2 — Ruslar, Doğu Türkistan'da bir nüfuz sahibi olabilmek için yerli halkı İli'deki konsolosluğa müracaat ettirerek, gizlice, Rus tabiiyetine geçmeleri için teşvik etmiş; neticede birçok halk, Rus tabiiyetine girmiştir.

3 — Bunlarla kalmayarak millî hükûmetin içişlerine karışmaya ve **Ali Han Töre**'yı tesir altına almaya teşebbüs etmişlerdir.

Bütün bunları haber alan **Ali Han Töre** ile Rusların arası iyice açılmaya başladı. Zaten Ruslar, yukarıdaki davranışlarıyla tarihî ihanetlerini bir daha göstermiş oluyorlardı. **Ali Han Töre**'nin kendilerine pek itibar etmeyişi ve Doğu Türkistan'da millî bir politikanın gelişmesi, Rusları büyük bir endişeye sevketti. Ruslara göre Türklerin durdurulması ve daha ileriye gitmelerine mâni olunması icabediyordu. Çünkü Doğu Türkistan millî hareketi, Batı Türkistan Türklerine örnek ve onların da kurtuluş mücadelesine geçmesine sebep olabilirdi.

Bu düşüncelerle, fakat başka bahaneler bularak Ruslar, **Ali Han Töre**'ye tesir ettiler. Göster-

dikleri bahaneye göre, güya Çin Hükûmeti; Doğu Türkistanlıları isyana teşvik ettiği için, Rusları protesto etmişlerdi.

Ruslar, sözümona bu protesto üzerine **Ali Han Töre'ye «Çin'den ayrılmak fikrinden vazgeçmesini, bütün cephelerde hücumların durdurulmasını, hatta Milliyetçi Çin Hükûmeti ile müzakerelere girişerek, meseleyi sulh yolu ile halletmesini»** tavsiye (!) ettiler. Sebep olarak da Çin'in, **«isyana tahrik ettikleri»** iddiasıyla kendilerini Birleşmiş Milletler'e şikâyet edeceğini gösterdiler.

Ali Han Töre, kabine âzalarını ve komutanlarını toplayarak, Rusların istekleri hakkında bunların fikirlerine başvurdu. Neticede Rusların teklifleri reddedildi. **Ali Han Töre**, bu red kararını Ruslara bildirdi. Fakat Ruslar **«kendilerini Çin karşısında temize çıkarmak için, askerî müdahalede bulunup hükûmeti dağıtacakları»** tehdidinde bulundular.

Ali Han Töre ve arkadaşları, bir tarafta Çin istilâcıları, diğer tarafta Rus emperyalistleri arasında kaldılar. Tekrar bir toplantıdan sonra, hükûmeti dağıtmaktansa, sulh ile meseleyi kurtarmaya karar verdiler.

Böyle bir neticeyi bekleyen Ruslar, Çin sefiri olan **Petrof** vasıtasıyla Çin Hükûmeti'ne haber göndererek şu uydurma teklifte bulundular: **«Sovyet Hükûmeti'nin İli'deki konsolosu, Moskova'daki Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak, İli'de Çinlilere karşı isyan çıktığını haber vermiş ve isyancıların tekliflerini bildirmiştir. Buna göre; isyancılar, Sovyet Hükûmeti'nin, Çin Hükûmeti ile kendilerinin arasını bulmasını rica etmektedirler. Şayet Çin Hükûmeti**

muvafakat ederse, Sovyet Hükûmeti, oradaki konsolosu vasıtasıyla aracılık yapmağa hazırdır.» (3)

Çin Hükûmeti bu teklife karşı **Petrof'a** yazılı olarak şu cevabı vermiştir: **«Sovyet Hükûmeti'nin aracılık konusundaki bu iyi niyetine çok teşekkür ederiz. Çin Hükûmeti, orgeneral Chan Chih-Chung (Cang-Ci-Cung) un başkanlığında bir murahhas heyeti tayin etmiştir. Bu heyet, yakın zamanda yola çıkacaktır. İsyancıların da bir murahhas heyeti göndererek, orgeneral ile müzakerelere girişmesini teminen haber göndermenizi rica ederiz.»** (4)

c) Milliyetçi Çin İle Sulh Görüşmeleri :

Şunu kaydetmeden geçmeyelim ki, yukarıda naklettiğimiz Rus - Çin görüşmeleri ve bu esnada geçen ifadeler, evvelce hazırlanmış ve zamanı gelince sahneye konmuş faaliyetlerden başka bir şey değildir. Her defasında olduğu gibi, bu sefer de, Doğu Türkistan Türklüğüne karşı, Rus - Çin politikası birleşmiş ve burayı kendi nüfuz bölgeleri olarak ellerinde bulundurmaya gayret etmişlerdir.

İşte yine böyle bir niyetle, Rus politikasının önayak olduğu sulh görüşmeleri için, 2.9.1945 tarihinde **Chang Chih-Chung** riyasetindeki Çin murah-

---

(3) Ben, Çin Parlamentosunda Doğu Türkistan Temsilcisi iken, bu faaliyetleri yakından takip ediyordum. Ayrıca şu kitapta da bu mevzuda malumat vardır. Cang da Cün, **Sı Şi ne dung Şin Cang** (D. Türkistan'da 40 yıllık isyanlar) Hong-Kong, 1956. (İ.Y.A.)

(4) Cang da Cün, a.g.e.

has heyeti özel bir uçakla Urumçi'ye gelmiştir. **Chang,** **«Çin'in Tilkisi»** adıyla maruf, çok kurnaz ve dessas bir adamdı. Mareşal Chiang K'ai-Shek (Çan Kay Şek)' (5) in sağ kolu diye bilinirdi. Onun büyük itimat ve güvenini kazanmıştı. Hatta daha önce de Çin komünistleri ile olan müzakerelerde bu adam görevlendirilmişti. Onun için Çin Hükûmeti, **Chang'**tan oldukça ümitliydi.

Urumçi'deki görüşmelere İli'deki Millî Hükûmet adına; **Rahim Can Sabri, Ebu'l-Hayri Töre** ve **Ahmed Can Kasımî** adlı şahıslar katılıyordu. Bu heyet 12.10.1945 tarihinde Urumçi'ye geldi. Heyette bulunan **Rahim Can Sabri,** İli milliyetçilerinin ileri gelenlerinden olup, **Dr. Mesut Sabri'**nin yeğeni idi. **Ahmet Can Kasımî** ise, Batı Türkistan'da Ruslar tarafından yetiştirilmiş ve Doğu Türkistan'a sokularak hariciye vekilliğine kadar yükselmiş bir Rus ajanıydı.

Her iki taraf Urumçi'de buluştuktan sonra 17.10.1945 tarihinden itibaren görüşmelere başlamışlardır. Çin delegesi **Chang,** İli heyetinin isteklerini sormuş, fakat heyet, hiç bir fikir beyan etmeyerek, Doğu Türkistan halkına Çin Hükûmeti'nin ne verebileceğini açıklamasını istemiştir. Bunun üzerine **Chang,** Çin Hükûmeti'nin Doğu Türkistan halkına tanıyacağı hak, hukuk ve selâhiyetler hakkında şu açıklamayı yapmıştır :

1 — Doğu Türkistan Hükûmet Reisi ile, genel

---

(5) Parantez içindeki telâffuz İngilizcedir. Bunun Çince ve Doğu Türkistan'daki telâffuzu daha önce yazdığımız gibi (Cang-Ce-Şı) şeklindedir. (İ.Y.A.)

sekreter ve valilerin ikişer yardımcıları olacak; bakanların, daire müdürlerinin ve kaymakamların birer yardımcıları bulunacak.

2 — On kişiden fazla olmayan Eyalet Hükûmeti Konseyin'in üye sayısı, yirmibeşe çıkarılacak.

3 — Eyalet Hükûmeti Reisi müstesna olmak üzere, bütün hükûmet makamlarına isyancılardan, halktan ve azınlıklardan âza ve memurlar getirilecek.

4 — Doğu Türkistan'ın bir millî meclisi olacak ve bu meclise yerli halktan herkes iştirak edebilecek.

5 — İdarede resmî dil olarak Çince ve Türkçe kullanılacak, ilkokul öğretimi Türkçe, orta ve yüksek öğretim ise Çince olacak.

6 — Kanuna aykırı olmamak üzere, söz ve basın hürriyeti verilecek.

Türk heyeti, Çin heyetinin bu tekliflerini kendi hükûmetlerine sorup ona göre hareket etmelerinin gerektiğini söyleyerek, 22.10.1945 tarihinde İli'ye dönmüştür. Hükûmetle görüştükten sonra, tekrar Urumçi'ye dönen Türk heyeti, isteklerini bildirmiş ve kanaaitlerini şöyle açıklamıştır :

«Biz, İli'de Doğu Türkistan Hükûmeti olarak, Çin Hükûmeti'nin tekliflerini müzakere ettik. Neticede şu kanaate vardık ki; Çinlilerin teklifleri bizi tatmin edecek durumda değildir. Bizim şartımız: millî müdafaa ve hariciye işleri, Merkezî Hükûmete bağlı bulunacak, Çin Hükûmeti Doğu Türkistan'a yüksek dereceli bir «dahilî muhtariyet» hakkı tanıyacak, Doğu Türkistan Millî Ordusu silâhsızlandı-

rılmayacak ve Çin Hükûmeti bu orduyu 'Devlet Ordusu' olarak tanıyacak ve yine bu ordunun millî teşkilât şeklini bozmayacaktır.»

Doğu Türkistan heyeti bu ilk şartlardan sonra, idarî ve mülkî hususlardaki şartlarını da şöyle açıklamıştır:

1 — Eyalet Hükûmet Konseyi ile, millet meclisi üyelerinin, ekseriyet itibariyle, yerlı halktan olması.

2 — Eyalet Hükûmeti reis muavinlerinden birine, İli Hükûmeti'nin gösterdiği ve merkezî hükûmetin razı olduğu; ikincisine merkezî hükûmetin aday gösterdiği ve İli Hükûmeti'nin muvafakat ettiği şahısların tayin edilmesi.

3 — Dört bakanlıktan ikisine ve iki umum müdürlükten birisine, İli Hükûmeti'nin göstereceği şahısların tayini.

4 — İli Hükûmeti tarafından gösterilecek şahısların kayıtsız şartsız tayin edilmesi; merkezî hükûmet tarafından gösterilecek şahısların ise, İli Hükûmeti'nin tasvibinden geçtikten sonra tayin edilmesi.

5 — Millet meclisi âzalarıyla, valilerin ve kaymakamların halk tarafından seçilmesi.

6 — İlkokul öğretiminin yanısıra, orta öğretimin de Türkçe olması ve bu okullarda Çincenin yalnız **«dil dersi»** olarak okutulması.

7 — Yüksek öğretimin de (duruma göre) Çince ve Türkçe olması.

8 — Doğu Türkistan halkına tanınacak hürriyetin, herhangi bir bahane ile kısıtlanmaması.

9 — Bütün Doğu Türkistan'daki polis müdür ve memurlarının yerli halktan olması.

Askerî şartları ise şöyle açıkladılar:

1 — Üç vilâyetteki (İli, Altay ve Tarabagatay) millî ordunun dağıtılmaması ve bu askerlerin **«devlet askerleri»** olarak tanınarak, bulundukları yerde kalmalarına rıza gösterilmesi; aynı zamanda millî orduya mensup yirmi bin askerin silâh, teçhizat, iaşe ve masraflarının merkezî hükûmet tarafından verilmesi.

2 — Aksu ve Kaşgar'da, İli Hükûmeti'ne bağlı olmak üzere, yerli halktan mahallî emniyet kuvetleri teşkiline müsaade edilmesi.

3 — Doğu Türkistan'da bulunan Çin kuvvetlerinin büyük bir kısmının Doğu Türkistan'dan çekilmesi.

Karşılıklı tekliflerin müzakere edildiği bu sulh görüşmeleri, sekiz ay kadar sürdü. Bu müddet zarfında Türk heyeti birkaç defa İli'deki millî hükûmetle istişarelerde bulundu ve döndü. Müzakereler boyunca, görüşme beş defa sekteye uğradı. Sonunda iki taraf arasında 2 ocak 1946 tarihinde, 15 maddelik bir siyasî anlaşma, bundan beş ay sonra da, 15 haziran 1946 tarihinde, eyalet hükûmetinin teşekkülü hakkında iki ek anlaşma imzalanmıştır. (6)

1944 yılında **Ali Han Töre**'nin başlattığı millî kurtuluş hareketi böylece, Rus ve Çin işbirliğiyle hedefine ulaşamamış, kurulan millî hükûmet, tam müstakil bir devlet otoritesine kavuşamamıştır.

---

(6) Cang Da Cün, a.g.e., s. 195.

1946 yılında biten müzakerelerden sonra, yeni bir Doğu Türkistan Hükûmeti kurulmuştur.

ç) Yeni Karma Hükûmetin Kuruluşu ve Seçim Mücadelesi :

Yukarıda anlatılan sulh görüşmelerinden sonra, Doğu Türkistan'da Türklerin de iştirakiyle yeni bir karma hükûmet kurulmuştur. Anlaşma icabı, kurtuluş hareketini yürüten ve İli milliyetçilerinin kurduğu hükûmet lâğvedilmiştir. Türkler, ilk defa olarak bir Eyalet Hükûmeti'nde yer almışlardır.

Yeni kurulan karma hükûmetin başına, yukarıda adı geçen **Chang Chih-Cung** getirildi. Reis muavinliğine ise **Ahmet Can Kasımî ve Burhaneddin Şehidî** gibi iki Rus ajanı yerleştirildi. Genel sekreterliğe, **Chang'ın** sağ kolu olarak bilinen **Lui Min-Chun** (Liyu-Min-Cün), bunun yardımcılığına **Abdülkerim Abbas** ve Salis adındaki Türkler tayin edildiler. 25 kişilik Hükûmet Konseyi'nde ondördü Türklerden, geri kalanı da Çinlilerden, Mançurlardan ve Çinli Müslümanlardan müteşekkil üyeler görev aldılar. Hükûmet Konseyi'nde **Ali Han Töre, Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin, Osman Batur, Canımı Han Hacı** gibi şahıslar da bulunmaktaydı. **Mehmet Emin Buğra,** aynı zamanda nafia (bayındırlık) vekilliğini de, üzerine almıştı.

Karma hükûmet tesis edildikten sonra, bütün Doğu Türkistan'da vali, kaymakam ve millet meclisi âzalarının seçimine girişildi. İli, Tarabagatay ve Altay vilâyetlerindeki vali, kaymakam ve millet meclisi

âzalarının seçiminde Ruslar, çeşitli hile, desise ve tehditlerle kendi ajanlarını seçtirdiler. Diğer yedi vilâyetin (Kumul, Urumçi, Karaşehir, Aksu, Kaşgar, Yarkent, Hoten) seçim işleri için Türkler ile, Ruslar ve Çinliler arasında çetin bir mücadele başladı. Ruslar ve Çınliler; para ve kuvvetlerine dayanarak, hile ve tehdit ile kendi adamlarını seçtirmek için bütün güçlerini kullandılar. Türkler ise, Rusların ve Çinlilerin adaylarını seçtirmemek için çok kısır imkânlarla, fakat büyük fedakârlıkla gayret gösterdiler. Neticede Türklerin yanında Rus ve Çin taraftarlarından da seçimleri kazananlar oldu.

Yalnız, seçimlere geçilmezden önce, **Ali Han Töre** Ruslar tarafından kaçırıldı. Çünkü, anlaşmanın yapılmasına ve yeni karma hükûmetin kurulmasına rağmen **Ali Han Töre**, hâlâ bu hükûmete isteyerek rıza göstermiyordu. Onun için Ruslar, onun ilerde yapacağı bazı hareketlerinden çekinerek, bir gece vakti, **Ali Han Töre**'nin ikametgâhını basarak kaçırdılar ve onu Rusya'ya götürdüler. Yukarıda bahsettiğimiz seçimleri kazanmak için, bu, aynı zamanda bir komplo idi. **Ali Han Töre**'nin kaçırılışından hemen sonra İli, Tarabagatay ve Altay vilâyetlerinin hudutlarını kapattılar. Giriş ve Çıkışları yasakladılar. Bu hareketler, adı geçen üç vilâyete Rusların seçimleri kazanmalarını temin etti. Böylece Doğu Türkistan'ın en zengin ve önemli üç şehri, Rusların tesiri altına girmiş oldu. Aralarındaki gizli anlaşma icabı, Çinliler de onlara ses çıkarmadılar. Çünkü Ruslar, kendilerine Doğu Türkistan'da yeni bir menfaat düzeni kuruvermişlerdi.

d) Dr. Mesut Sabri Hükûmeti :

Yeni karma hükûmetin başına getirilen **Chang**, anlaşmayı henüz imzalamadan evvel, kendisini demokrat ve iyi niyetli göstermeye çalışıyordu. Fakat reis olduktan sonra hakikî çehresini ortaya koydu. Yapılan anlaşmanın şartlarını aynen yerine getirmekten kaçındı.

Doğu Türkistan'ın muhtelif yerlerine yerleşmiş olan mutaassıp, şövenist ve insafsız Çin askerleri, halka tanınan mahdut hak ve salâhiyetlere kıskançlıkla saldırdılar. Bulundukları yerde dahili işlere müdahale etmeye ve halka zulme başladılar. **Chang** ise bunlara göz yumdu, şikâyetlere ehemmiyet vermedi ve âdeta yapılan gaddarlıkları teşvik etti.

Bu ikiyüzlü ve zalimane idareye karşı halkta büyük bir infial uyandı. Ruslar, **Chang**'ın yerine kendi ajanlarından birini geçirmek için, yine bu infial'den istifade etmek istediler.

Çin askerlerine karşı büyük bir kin besleyen halk, **Chang** aleyhinde nümayişlere girişti. Bazı Çinli subaylar öldürüldü. Nümayişlerde, daha ziyade, Doğu Türkistan Eyalet Hükûmeti'ne «reis» olarak bir Müslüman - Türkün getirilmesi isteniyordu. Nümayişler esnasında halk, aynı zamanda, Türk kızlarını zorla kaçıran Çinlilerin evlerine baskın yapıyor, onları öldürüyor, kızları kurtararak evlerine gönderiyordu. Bu kızların tekrar Çinlilerin ellerine düşmemesi için, onları yerli halkla evlendiriyorlardı.

Nümayişlerin ardı arkası kesilmeyince Çin Hükûmeti, **Chang**'la görüşmelerde bulundu. Neticede, Prensip olarak Doğu Türkistan'ın başına bir Müslüman-Türk'ü getirmek zorunda kaldı. Çin taraftarı hain bir adam bulmak istediyse de halkın buna razı olmayacağını bildiği için, vazgeçti. En sonunda 19.5.1947 tarihinde, **Dr. Mesut Sabri Baykuzu'**yu **Chan'**ın yerine Doğu Türkistan Eyalet Hükûmet Reisi olarak kabul etmek zorunda kaldı. **Dr. Mesut Sabri,** Türkiye'de tıp tahsili görmüş, vatanperver bir zattı.

Chang'ın genel sekreteri **Lui Min-Chun** da, vazifeden alınmıştı. Onun yerine ise Doğu Türkistan Hükûmeti Genel Sekreterliği'ni ben deruhte etmiştim.

e) Dr. Mesut Sabri Hükûmeti'ne Rusların Tepkisi :

Chan'ın işbaşından çekilmesi ve bizim, hükûmetin başına geçmemiz üzerine, Ruslar büyük bir hiddet ve endişeye kapıldılar. Çünkü **Chan'**ın yanına yardımcı ve bakan olarak yerleştirdikleri **Ahmet Can** vb. kimselerin bir fonksiyonu kalmıyordu. Bunun için Ruslar, aşağıdaki hareketlerin tahrikçisi ve teşvikçisi durumuna geçtiler:

1 — **Chang'**ın muavini **Ahmet Can** ve şürekâsı Çin Hükûmeti nezdinde protestoda bulundular. **«Dr. Mesut Sabri ve İsa Yusuf Alptekin, iş başında bulundukları takdirde, Sovyet Rusya ile Çin Hükûmeti'nin arasını açmak için faaliyette bulunacaklar ve bunların icraatından dolayı Doğu Türkistan'-**

da huzursuzluk meydana gelecektir.» şeklinde ispiyon ve itirazda bulundular.

2 — Ayrıca Ruslar, üç vilâyet halkı adına bir kukla heyet göndererek, **Chang** nezdinde protestoda bulundular.

3 — Doğu Türkistan Millet Meclisi'ndeki solcu mebuslar da, Ruslar tarafından protesto hareketlerine zorlandılar.

4 — Ruslar, bazı yerlerde ajanları vasıtasıyla küçük çapta nümayişlere, hatta bir iki isyan hareketine giriştiler.

5 — Yine Rus ajanları **Dr. Mesut Sabri'nin** ve benim aleyhimde çeşitli bildiriler bastırıp neşrettiler.

Kısaca bunları belirttikten sonra, solcu mebusların protestolarındaki asıl sebebin ne olduğunu gösteren bir hatırayı anlatmadan geçemeyeceğim:

Bir ziyafet esnasında milliyetçi mebuslarla, solcu mebuslar arasında bir münakaşa zuhur etmişti. Milliyetçi mebuslar bizi kastederek **«Mesut Sabri ve İsa Yusuf, bugüne kadar daima hizmette bulunmuş kimselerdir. Bundan sonra da hizmet etmeleri kuvvetle muhtemeldir. Henüz kötü bir icraatları yokken niçin, peşin bir hükümle karşı koyuyorsunuz?»** diye sorduklarında, ziyafet esnasında iyice sarhoş olan solcu mebuslar kahkahayla gülüp şöyle diyorlar: **«Söylediğiniz gibi bu adamlar memlekete hizmet eden adamlardır Biz bunların kötü icraatlarından değil, hizmetlerinden dolayı protestoda bulunuyoruz. Çünkü halkı kendilerine bağlarlarsa,**

bunların yerine bizim geçmemiz mümkün olmayacaktır.» (7)

Ancak, Rusların tahrikiyle bize karşı girişilen hareketler fazla rağbet görmemiş ve halkın infialine sebep olmuştur Bunlara karşı protesto hareketleri başlamıştır. Halk, hükûmet içindeki bozguncuları takbih etmiştir. Artık bir şey yapamayacaklarını anlayan **Ahmet Can Kasımî** ve şürekâsı, Rusların direktifiyle istifa edip İli'ye dönmüşlerdir.

f) Dr. Mesut Sabri Hükûmeti'nin İcraatı :

Rusları ve aynı zamanda Çinlileri çok kuşkulandıran. büyük endişelere sevkeden hükûmetimizin icraatı hakkında bir fikir vermek bakımından, bazı faaliyetlerimizi aşağıya alıyorum:

1 — **Dr. Mesut Sabri** ile birlikte işe başlayınca, ilk olarak bütün dairelerdeki Ruscu, solcu memurları azlederek, yerlerine milliyetçileri getirmeye çalıştık.

2 — Solcuların elinde bulunan **«Sinkiang»** adındaki hükûmet gazetesinin başına, tekrar eski müdürü olan **Polat Turfanî Bey'i** getirdik (8) **Polat Turfanî**'ye, bundan böyle **Sinkiang** tabirini gazetede

---

(7) Bu hadisenin canlı şahitlerinden birisi ve o zaman Millet Meclisi âzası olup aynı zamanda Urumçi Vali Muavini olan **Hamidullah Tarım** İstanbul' (Fındıkzade) da ikamet etmektedir. (İ.Y.A.)

(8) Polat Turfanî, Almanya'da «Hürriyet Radyosu»nda vazifeliyken 1970 yılında İstanbul'a gelmiş ve burada vefat etmiştir. (İ.Y.A.)

yazmaması, yerli halka «**Türk**» diye hitabedilmesi (9) hususunda kesin talimat verildi. Doğu Türkistan tarihinde ilk defa, resmî hükûmet gazetesi olan mezkûr gazetede, **Sinkiang** yerine «**Doğu Türkistan**»; Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar vs. gibi adlar yerine «**Türk**» kelimesi kullanılmaya başlandı.

3 — Rus işgal devrinde, yazı dili yerine, çeşitli konuşma dilleriyle yapılan neşriyat ve tedrisat ya saklanıp, hükûmet işlerinde «**Anlaşılmadığı ve yazı diliyle yazılmadığı**» gerekcesiyle bütün evraklar ge ri çevrildi ve yazı dili mecbur edildi.

4 — Bütün mekteplerde Türk tarihini öğreten dersler ihdas edildi.

5 — Doğu Türkistan halkı matbaa tesis etmeğe; gazete, kitap ve mecmua neşretmeğe teşvik edildi, bu işlere girişenlere mümkün olan yardım yapıldı. Böylece bir tek hükûmet gazetesinin yanında, birçok özel gazeteler, mecmualar çıkmağa başladı. Gazete sahiplerine, sahifelerinde Türk tarihi Türk dili, Türk birliği ve Türk milliyetçiliğinden bahseden makaleler yazmaları tenbih edildi. (10)

---

(9) Gerek Ruslar ve gerekse Çinliler Doğu Türkistan'da Türk ve Türkistan kelimelerini katiyen kullandırtmazlar ve Türklük şuurunu öldürmeye çalışırlardı. Türk yerine çeşitli kavim isimlerini ve bazan uydurma isimleri, Türkistan yerine de Sinkiang tabirini kullanırlardı. (İ.Y.A.)

(10) Bu gazetelerden **Yalkın**, **Nurlu Yol**, **Tınçlık** (**Esenlik**), **Han Tanrı** ve **Yurt** isimli gazeteler bazılarıdır. **Yurt** gazetesinin sahibi **Kurban Koday**, «Türkiye Muallim Mektebi'»nden mezun bir şahıstı. Kızıl Çinliler katletmişlerdir. (İ.Y.A.)

6 — Bütün Doğu Türkistan'daki öğretmenler, peyderpey Urumçi'ye çağrılarak kurslara tâbi tutuldu. Kurslarda, **Dr. Mesut Sabri, Mehmet Emin Buğra** ve benim tarafımdan Türk tarihi, Türk dili vs. hakkında konferanslar verildi.

7 — Bütün mekteplere din dersleri konuldu ve halka hitaben açık konferanslar tertip edildi. Bu konferanslarda yine bizler, millî birlik ve beraberlik hakkında; Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek ve Tatar kabilelerinin ayrı birer millet olmadığı hususunda halkı uyandırmaya gayret ettik. Yazı ve konuşma dilleri ve konuşma diliyle yazı yazmanın zararları hakkında malumat verdik.

8 — Sovyet Rusya ve Çin idarecileri tarafından halk arasında meydana getirilen sınıf ayırımları ve kavgalar bertaraf edilmeye çalışıldı; gençlerle din adamları, halkla Müslüman - Türk memurları arasına serpilen ayrılık tohumlarının ortadan kaldırılması için gayret sarfedildi.

9 — Çin'de iken tesis etmiş olduğum **«Altay neşriyat Evi»** Doğu Türkistan'a nakledildi, neşrettiğimiz **«Altay»** mecmuasına ilâveten **«Erk»** adında bir günlük gazete çıkarmaya başladık. Gazetenin altı şiarı olup şunlardan ibaretti:

a — Halkçıyız,
b — Milliyetçiyiz,
c — İnsaniyetçiyiz,
ç — Irkımız Türktür,
d — Dinimiz İslâm'dır,
e — Yurdumuz Türkistan'dır.

Bu altı şiarın yanında ayrıca **«dilde, işte, fikirde birlik»** parolası ile hareket edilmesi anlatılıyordu.

10 — **Altay Neşriyat Evi**'ne bağlı olmak üzere, tarafımdan bir ilmî heyet teşkil edildi. Bu heyet üç bölüm halinde çalışıyordu. **Dil, tarih - cografya** ve bir de **te'lif ve tercüme** bölümü vardı. Bu heyetin vazifesi, Sovyet ve Çin tarafından bozulan dil ve kültürümüzü yeniden ihya etmek ve halkı uyarmaktı.

Bu heyetin yaptığı işlerden biri de, iki haftada bir gençleri toplayıp, onlara konferanslar vermek, halk tarafından yapılan güzel san'atları burada teşhir etmek, Doğu Türkistan'a hizmet etmiş olanlara mükâfat vermek ve güzel konuşan, yazı yazan, kitap hazırlayan, şiir okuyan kimseleri hediyelerle taltif ve teşvik ederek halkın ve gençliğin yetiştirilmesini sağlamaktı.

11 — Doğu Türkistan tarihinde ilk defa bir 'kütüphane' tesis edilmiş ve Türkistan halkının bunlardan istifadesi temin edilmiştir. Kütüphanenin ekseri kitaplarını, Türkiye'den bizzat ben getirmiştim.

12 — Ayrıca, Doğu Türkistan'da Rus ve Çin taraftarı olan Müslüman - Türklerle teker teker konuşulup, onların Rus ve Çin taraftarı olmaktan uzaklaşması için gayret gösterilmiştir. Bu işte hayli muvaffakiyet elde edilmiş ve birçok Rus ve Çin sempatizanı saflarımıza kazanılmıştır.

Burada yine bir hadiseyi anlatmadan geçemeyeceğim:

Ruslar, birçok adamlarının kaybolduğunu, komünizmden döndüğünü görünce, bizzat **Burhan Şehidî**'yi bana göndermişler ve **«milliyetçi, Rus aleyhtarı hareketlerimizi durdurmamızı»** istemişlerdir.

Hatta **Burhan Şehidi** bu hareketler durdurulmadığı takdirde, silâhlı müdahalede bulunulacağı tehdidini savurmuş fakat ben cevaben **«Rusların geçmişte olduğu gibi, bir gün Doğu Türkistan'ı istilâ etmeyeceklerine teminat verebilirsen durduralım. Böyle bir teminat verebilir misin?»** deyince, büyük bir suçluluk içine düşmüştür.

Yukarıda bir kısmını anlatmaya çalıştığım icraatımızdan, Ruslar epey mutazarrır olmuşlar ve bir taraftan Çin'e baskı yaparlarken, bir taraftan da basın ve yayın vasıtasıyla bizi kötülemeye çalışmışlardır. Meselâ, Taşkent Radyosu şöyle neşriyat yapıyordu: **«Evvelce Pan-Türkizm'in merkezi Ankara idi. Şimdi Urumçi'ye nakledildi. Eskiden Fuat Köprülü, Besim Atalay vs. İngilizlere satılarak Türkiye'de bir Pan-Türkizm, Pan-Turanizm hareketine girişmişlerdi Şimdi Mesut Sabri, İsa Yusuf ve arkadaşları emperyalistlere satılarak bu hareketi Doğu Türkistan'da yaymağa başladılar...»**

Ayrıca, Rusların Doğu Türkistan için Batı Türkistan'da çıkardığı ve Arap harfleriyle basılan **«Şark Hakikatı»** adındaki mecmua, şahsımıza ve hükûmetimize hücumlarda bulunan makaleler neşrediyordu.

Bu faaliyetlerimiz, Çin Cumhuriyeti'ni de hiddetlendirmiş, bizim iktidardan uzaklaştırılmamız için bahaneler aramaya başlamışlardı. Milliyetçi Çin kuvvetleri başkomutanı general **Sung Shi-Lên** (Sung-Şi-Len), benim de iştirak ettiğim bir konferansta, hakkımızdaki düşüncelerini açıklamaktan çekinmemiş ve şöyle demiştir: **«Başlangıçta farkına varmamışız.**

Şimdi anlaşıldığına göre, milliyetçi denilen zümre, solcu zümreden (Rus taraftarlarından) daha tehlikeli imiş. Meselâ, solcuların millî ve dinî tarafı olmayıp, bütün gayeleri iktidarı ele geçirmekten ibarettir. Fakat milliyetçiler, meseleyi bütün cephesiyle temelden alıyorlarmış Halkı zehirlemeye çalışıyorlarmış...» (11)

Bu konuşmada, Çin ileri gelenlerinin, bizim icraatımızdan ne kadar çok korktuğuna yakînen vakıf olmuştuk. Nitekim bir müddet sonra, meşum Rus-Çin işbirliği neticesinde biz de iktidardan ayrılmış olduk. Şimdi, bunun nasıl olduğunu görelim

(11) Başkomutanın düşüncelerini açıkladığı bu konferans; 1947 senesi kış ayında Urumçi'de **«Yeni Sinkiang'ı İnşa Etme Cemiyeti»**nin tertiplediği bir toplantıda verilmiştir. (İ.Y.A.)

IV — RUSLARIN GENERAL CHANG CHİH-CHUNG (CANG-Cİ-CUNG) İLE ANLAŞMASI

a — General Chang'ın Çin Hükûmetine ihaneti:

Sovyet Rus politikası, Doğu Türkistan'ı kudretli bir Türk Devleti'ne terketmek istemiyordu. Zaten Rusların Çarlık Rusyası'ndan beri değişmeyen politikası bu olmuştu.

Bunun için de, doğrudan doğruya, hâkimiyet tesis edemeyince, Çin Hükûmeti ile arası pek hoş olmayan generalleri kandırmış ve onlar vasıtasıyla Doğu Türkistan'a hâkim olmak istemiştir. Bu sefer de, **Dr. Mesut Sabri**'den evvel umumî valilikten alınmış olan **Chang Chih-Chung** ile temasa geçmiş ve onu birtakım vaadlerle kendi safına çekmiştir.

Ruslar, mutemet ajanları olan **Burhan Şehidî'**-yi, o sırada Kuzeybatı Çin Bölgesi Askerî ve Mülkî Direktörü olan general **Chang'a** göndermişler ve şu teklifte bulunmuşlardır: **«Komünist Çin askerleri, Kuzeybatı Çin Bölgesi'ne doğru ilerlemektedirler. Bu istilâyı önlemek için Milliyetçi Çin ile olan alâkanı kes ve Doğu Türkistan'a asker sevketmemesi şartıyla Çin komünistleriyle anlaş. Böyle olursa, senin Çin komünistleri karşısındaki mevkiini kuvvetlendirmek ve müstakil bir duruma gelmeni sağlamak maksadıyla Rusya, büyük miktarda askerî ve**

iktisadî yardımda bulunacaktır. Hatta senin Beynelmilel Komünist Partisi'ne âza olmana dahi müsaade edilecektir.

Ancak, bu arada ne yapıp yapıp, Dr. Mesut Sabri ve Genel Sekreteri İsa Yusuf Alptekin'i, iktidardan uzaklaştırmak ve Doğu Türkistan'daki Milliyetçi Çin Kuvvetlerinin Başkomutanı Sung Slıih-Lên'i de geri aldırtmak gerekmektedir.»

Chang, Milliyetçi Çin'in geleceğini iyi görmediği için kendisine yapılan teklifleri kabul etmiş ve bu arada Ruslarla da Nanking'de gizli bir anlaşma imzalamıştır. Chang ile Rusların Nanking'deki sefiri arasında yapılan gizli anlaşmanın bazı maddeleri aşağıdadır: (Yalnız, bu müzakereler esnasında Chang'ın yerine, onun temsilcisi Burhan Şehidî bulunmuştur. Burhan Şehidi'nin aynı zamanda Rus taraftarı bir ajan olduğu da unutulmamalıdır.)

«Kuzeybatı Çin Bölgesi Askerî ve Mülkî İşler Direktörü Chang Chilı-Chung'un, Çin Komünist Partisi ile işbirliği yaparak, başarılı bir tarzda, Çin kıtasını kurtarabilmeleri için ve Sovyet Hükûmeti'nin destek ve yardımını temin etmek maksadıyla bu antlaşma akdedilmiştir.

«Sovyet Hükûmeti; Sinkiang'ın kendi kendini kurtarma işleri, beynelmilel komünist istihbarat teşkilâtının şartlarına uygun bir vaziyete geldiği kanaatine vardığı zaman, şu yardımlarda bulunacaktır:

«1 — Kuzeybatı Çin Bölgesi'nin, modern bir ordu teşkil etmesine yardım edecektir.

«2 — Kuzeybatı Çin askerleri için, kadro yetiştirmek vazifesini üzerine alacaktır.

«3 — Kuzeybatı Çin Bölgesi için hava kuvvetleri yetiştirecektir.

«4 — Kuzeybatı Çin Bölgesi'nin ulaştırma işlerinin inkişafı için, yardım edecek ve taşıt araçları verecektir.

«5 — Ziraî istihsalinin artması ve maden yataklarının işletilmesi için yardımlarda bulunacaktır.

«6 — Lüzumunda kara kuvvetleri göndermek suretiyle, Kuzeybatı Çin Bölgesi'ne askerî yardımda bulunacaktır.

«7 — Kuzeybatı Çin Bölgesi'ne gerekirse, iktisadî yardımda bulunacaktır.» (12)

Chang'ın, böyle bir anlaşmayı imzalamasından Milliyetçi Çin Hükûmeti'nin haberi yoktu. Anlaşma gizli yapılmıştı. **Chang**, yine Çin Hükûmeti'nin itimat ettiği bir insan durumundaydı. Bu vaziyetinden istifade ederek; yukardaki anlaşmayı yerine getirmek için, Milliyetçi Çin Cumhurbaşkanı General Chiang K'ai-Shek'i (Çan Kay-Şek) ziyaret ederek, aşağıdaki tarzda bir konuşma yapmıştır: (13)

«Biz, Milliyetçi Çin Hükûmeti olarak, Çin komünistlerine karşı, bütün kuvvetlerimizle, bir ölüm-kalım mücadelesine girişmek zorundayız. Ruslar, bu fırsattan istifade ederek, İli'deki isyancıları tekrar kışkırtmak suretiyle, diğer vilâyetleri de istilâ edebilirler. Doğu Türkistan'a vaki olacak bir Rus istilâ-

---

(12) Kuzeybatı Çin Bölgesi, Doğu Türkistan, Chin-Hai, Kansu, Ning-Hsa eyâletlerinin tamamına verilen isim-di. (İ.Y.A.)

(13) Cang da Cün, a.g.e.

sını önlemek için, Doğu Türkistan'da Rus ve komünist aleyhtarlığı gütmekte olan başkomutan general Sung Shih-Lên'i geri alarak, onun yerine biraz daha yumuşak tabiatlı olan Tao Tsi-Yao (tavsi-Yö)'nün tayin edilmesi; Mesut Sabri'nin yerine Burhan Şehidî'nin, İsa Yusuf'un yerine de tekrar Liu Min-Chun'un getirilmesi, millî menfaatlerimize daha uygundur.»

b — Burhan Şehidî Hükûmet Reisi Oluyor:

Chang'ın ihanette bulunacağını asla tahmin etmeyen ve onu kendisinin sağ kolu olarak tanıyan Mareşal Chiang K'ai Shek (Çan Kay Şek) 17.7.1948 tarihinde **Dr. Mesut Sabri'**nin yerine **Burhan Şehidî'**yi reisliğe, **Mehmed Emin Buğra'**yı reis muavinliğine, genel Sekreterliğe de **Liu Min-Chun'**u tayin etti. Başkomutanlığa da **Tao Tsi-Yao'**yü getirmişti. Fakat, bu tayin işlerini, bize danışmadan ilân etmeyi Çin'in menfaatine zararlı bulduğundan, vazifeli olarak Tao Tsi-Yao (Tav-Si-Yö)'yü bize göndermişti.

Tao, önce bana geldi. Daha sonra **Mesut Sabri Bey'**e uğrayarak **«Rusların muhtemel bir müdahalesini önlemek maksadıyla, Merkezî Hükûmet'in, bizleri değiştireceğini, buna karşı tutumumuzun ne olacağını»** sormak istemişti.

Zaten, bizim faaliyetlerimiz de Doğu Türkistan'a yönelecek komünist tecavüzüne karşı olduğu için, eğer, biz ayrıldığımız takdirde komünist Rus tecavüzünü önleyebilecekse, ülkemizin komünist is-

tilâya maruz kalmaması için, mevkimizden feragat edebileceğimizi, fakat bu icraatın hiç bir işe yaramayacağını general **Tao'**ya anlattık. Bugüne kadarki faaliyetlerimizde Çin Hükûmeti'nin bütün engelleri kullandığını dahilî işlerimize karıştığını ve fakat Doğu Türkistan için hiç bir faydalı iş yapmadığını ve bundan sonra da yapamayacağını belirterek, sırf ülkenin karışıklığa düşmemesini sağlamak için hükûmetten çekileceğimizi ifade ettik.

Bundan sonra hükûmet artık **Burhan Şehidî'**nin eline geçmiş oluyordu.

YEDİNCİ KISIM

Çin Komünistlerinin Doğu Türkistan'a Sızma Faaliyetleri ve Chang'ın Komünistlerle Anlaşması

I — RUS PLANININ AKAMETE UĞRAMASI VE RUSLARIN İKİYÜZLÜLÜĞÜ

Sovyet Rusya, **Chang** vasıtasıyla komünist Çin kuvvetlerinin Doğu Türkistan'a, şimdilik girmelerine mâni olmak ve burayı tam hâkimiyetleri altına almak niyetini güdüyordu. Bunun için de **Chang**, daha önce yapılan gizli anlaşma icabı, Çin komünistleri ile temasa geçerek, bunlarla da gizli bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre, Çin komünistleri, istikbalde Doğu Türkistan'a asker sokmayacaklar, yalnız bir miktar müşavir göndermekle yetineceklerdi.

Çin komünistleri **Chan** ile bu anlaşmayı imzalarken, 1949 ocağında **Lin Piao** (Lin Biyov) Mançurya'dan hareket ederek Pekin'i işgal etmişti. İşgal hadisesi, bütün Çin makamlarını büyük bir korkuya düşürmüştü. Cumhurbaşkanı yardımcısı **Li Zung-Rın** ve diğer Çin solcuları, **Chiang K'ai Shek**'e baskı yaparak, komünistlerle anlaşma yapılması hususunda direniyorlardı. Ancak, herhangi bir anlaşma taraftarı olmayan **Chiang K'ai Shek** (Çan Kay Şek), 22.11.1949 tarihinde cumhurbaşkanlığından feragat ederek yerini, muavini **Li Zung-Rın'a** bıraktı.

Li, derhal general **Chang'ı** Kansudan Nanking'e çağırarak kendisini Çin komünistleriyle anlaşmak

için vazifelendirdiğini bildirdi. **Chang**, bu vazifeyi kabul etmek istemediyse de, neticede mecbur kaldı ve bir heyetle Pekin'e hareket etti. **Chang** vasıtasıyla **Li**'nin tekliflerini öğrenen Mao, bunları reddederek kendi tekliflerinin yerine getirilmesini isted. **Li** ise, **Mao**'nun tekliflerini kabul etmedi.

Bunun üzerine **Mao**, general **Chang'ı** Pekin'den dışarı salmadı. **Chang'ın** Pekin'de **Mao**'nun yanında kalması ise Rusları endişeye sevketti. Zira, **Chang** vasıtasıyla gerçekleştirmek istedikleri plan suya düşmüş oluyordu. **Chang'ın** kendileriyle olan gizli anlaşması, **Mao** tarafından öğrenilirse, Çin komünistlerinin Ruslara itimadı kalmayacaktı.

Kendilerinin zor durumda kalmasını arzu etmeyen Ruslar, bu defa, ikiyüzlülüklerini belgeleyen bir davranışta bulundular. Çin komünistlerinin itimadını kazanmak maksadıyla **«komünist Çin kuvvetlerinin bir an evvel Kuzeybatı Çin Bölgesi'ni istilâ etmelerini»** tavsiye ettiler. Bu arada kendilerinin de yardımda bulunacaklarını, bütün engelleri önleyeceklerini, İli ve Altay'daki isyancı kuvvetlerin Çin komünistleri ile işbirliği yapmalarını sağlayacaklarını vaadettiler. Bir taraftan da İli isyancılarına Çin komünistleriyle anlaşmalarını teklif ettiler. Ancak İli isyancıları, önceleri bu teklife yanaşmayıp, fırsattan istifade ederek bütün Doğu Türkistan'dan Çin askerlerini çıkarmak ve sonra da komünist Çin askerlerine karşı koymak istemişlerse de, Rusların buna büyük tepki göstermesi ve askerî müdahalede bulunacaklarını söylemesi üzerine bu niyetlerinden vazgeçtiler.

Ruslar bunun üzerine, Çin komünistlerine arzı sadakatte bulunmaları için **Ahmet Can Kasımî** ile, millî kuvvetlerin başkomutanı general **İshak Beğ,** genel sekreter muavini **Abdülkerim Abbas** ve Altay valisi **Delil Han** başta olmak üzere, kalabalık bir heyeti Rus uçaklarıyla Pekin'e doğru yola çıkardılar.

Uçak yolcularınını hareketinden bir müddet sonra, Rus yetkilileri, bir uçak kazası neticesinde bu zatların hepsinin öldüğünü bildirmişlerdi. Buna pek inanmayan halkı ikna etmek için de, tanınması mümkün olmayan bazı cesetleri getirip İli'ye gömmüşlerdi.

Bu uçak yolcularının bir suikaste kurban gittikleri çok açıktı. Ruslar, bu suikastle bilhassa şu iki neticeyi temin etmek istemişlerdi.

1 — Rusların; İli isyancılarıyla, komünist Çin ve milliyetçi Çin aleyhinde yaptıkları anlaşmalardan, Çin komünistlerinin haberdar olmaması.

2 — İsyancıların, ilerde harekete geçerek, Rusların Çin komünistleriyle aralarının açılması ihtimaline şimdiden mâni olmak.

Bu maksatlarla, Doğu Türkistan'ın İli Vilâyeti'nde isyancıların ileri gelen simaları bir suikast ile temizlenmiş oluyorlardı.

Ruslar, Doğu Türkistan üzerinde böyle hainâne planlar çevirirken; Pekin'de alıkonulan **Chang** da ayrı bir ihanetin içindeydi. Şimdi onu görelim.

II — CHANG CHİH-CHUNG'UN DOĞU TÜRKİSTAN'A İHANETİ

Pekin'de **Mao Tse Tung** (Mav ze Dung) tarafından alıkonulan general **Chang**, Ruslardan artık menfat gelmeyeceğine inanmış ve Çin komünistlerine yaranarak mevkiini teminat altına almak arzusuyla, Çin komünistlerinden **«bir an evvel Doğu Türkistan'ı istilâ etmelerini»** istemiştir. Bunun için, onlara yardımda bulunmuş ve aşağıdaki hazırlıkları yapmıştır.

1 — Doğu Türkistan'daki milliyetçi Çin kuvvetleri başkomutanı general **Tao Tsi-Yao** (Tav-Si-Yö)'ye teslim hususunda direktifler göndermiştir. **«Kızıl Çin Kuvvetleri Kansu Eyaletini işgal ettikten sonra, Doğu Türkistan'ın müdafaasız olarak teslim olmasını ve bunun için zuhur edecek bütün engellerin ortadan kaldırılmasını»** istemiştir.

2 — Ayrıca, Doğu Türkistan'daki Çin kuvvetlerini, müdafaasız teslim olmaya davet eden otuz bin adet beyanname hazırlayarak, dağıtılmak üzere gizlice **Tao'ya** göndermiştir.

Tao, genel sekreter **Liu** ve Urumçi belediye reisi **Chu Wu** (Çü-Vu), **Chang'tan** gelen direktifler üzerine, Doğu Türkistan'ı istilâya hazır hale getirmek için faaliyete geçmişlerdir. İlk olarak halk ara-

sında nabız yoklama işine girişmişler ve milliyetçi önderlerin tutumlarını öğrenmek istemişlerdir. Bu nabız yoklama işinde, bize meseleyi şu şekilde anlatıyorlardı: **«Milliyetçi Çin Hükûmeti'nin, Çin komünistlerine mağlûp olması muhakkaktır. Çin komünistleri Doğu Türkistan'ı da istilâ etmek isteyebilirler. Bu hususta neler düşünüyorsunuz?»**

Kendilerinden önce hükûmetin başında biz olduğumuz için, bilhassa **Mesut Sabri, M. Emin Buğra** ve benim düşüncelerimizi, halk ile olan bağlarımızı öğrenmek ve bundan sonra **Chang'ın** talimatını yerine getirmek istiyorlardı.

Biz elbette, Doğu Türkistan'ın kızıl Çin tarafından istilâ edilmesini isteyemezdik. Bilhassa şunda ısrar ediyorduk: **«Biz böyle bir istilâya karşı koyarız. Eğer bizim silâhlı mukavemetimizden, Milliyetçi Çin Hükûmeti'nin, suçlu duruma düşeceğini zannediyorsa, bizimle bağlarını koparsın. Doğu Türkistan'ın müstakil bir ülke olduğunu ilân etsin. Üyesi olduğu Birleşmiş Milletler'de bizi tanıtsın. Kızıl Çin Doğu Türkistan'ı istilâ edince, diğer hür ülkelerin nazarında gasıp, mütecaviz ve emperyalist olarak protesto edilir ve biz de daha etraflı bir mücadele içine gireriz. Müstakil bir ülke olduğumuz için de hareketlerimiz, Milliyetçi Çin'i bağlamaz ve suçlu duruma düşmez..»**

Bu düşüncelerimizi yalnız **Tao**'ya ve adamlarına değil, Türkistan'a ve Kansu'ya gelen diğer milliyetçi Çin yetkililerine de açıklıyorduk.

Ancak, Çin yetkilileri bu isteklerimize kulak vermediği gibi, **Tao** ve arkadaşları da Doğu Tür-

kistan'da kesif bir faaliyete geçmişler; kızıl Çin'e karşı olan Türkistanlı ve Çinli ileri gelen simaları ikna etmek, onları tesirsiz hale getirmek ve yerlerine solcu ve hain unsurları yerleştirmek gibi işlere teşebbüs etmişlerdi. (1)

---

(1) Biz bu sıralarda **Tao'nun** general **Chang** ile beraber komünist Çin kuvvetlerinin menfaatlerine çalıştıklarını ve onlara ajanlık yaptıklarını henüz öğrenmemiştik. Bunu, daha sonra, faaliyetlerin gelişmesinden ve müteakip hadiselerden öğrendik. (İ.Y.A.)

III — HALK MÜDAFAAYA KARAR VERİYOR

General **Tao'nun** Türkistan'ın **«müdafaasız olarak Çin komünistlerine teslim olunması»** fikri ve bu husustakı teşebbüsleri, halk arasında büyük bir infial meydana getirdi. Halk, komünist Rus işgali zamanındaki zulüm ve işkenceleri göz önüne getiriyor ve **Kızıl** Çin'in de, onlardan farksız olacağı inancıyla amansız bir kin besliyordu. Yer yer halk toplantıları oluyor ve bu istilâdan kurtulmanın çareleri üzerinde duruluyordu. Nihayet halk, **«mademki Doğu Türkistan'daki milliyetçi Çin kuvvetleri yurdu koruyamayacak, onlara isyan edilsin ve ellerindeki silâhlar alınarak, bizzat Türkistan halkı, Kızıl Çin sürülerine karşı vatanlarını müdafaa etsin»** şeklinde bir karara vardı. Halkın bu şekildeki kararına milliyetçi liderler ve bazı milliyetçi Çin generalleri de katılıyordu. Onlar da kendi aralarında toplantılar yapıp bir neticeye varmışlardı. Bu, şu şekilde cereyan etmişti.

IV — DOĞU TÜRKİSTANLI LİDERLERLE MİLLİYETÇİ ÇİN GENERALLERİ ARASINDAKİ ANLAŞMA

Komünist Çin kuvvetlerinin Shen-Shi Eyaleti'ni 1949 mayısında işgal ederek, Kansu'ya hücuma geçmeleri ve Doğu Türkistan'daki milliyetçi Çin Başkomutanı **Tao**'nun teslim fikrinde olması, buradaki Çinli generaleri, Doğu Türkistanlı liderlerle anlaşmaya **zorlamıştır.**

Daha önceki sahifelerde **«teslim fikrinden»** bahsettiğimiz **Tao**, 11 ağustos 1949 tarihinde, Urumçi'deki karargâhında bütün komutanlarını toplayarak, hepsinin huzurunda resmen teslim fikrinde olduğunu ilân etmiştir. Bu toplantıda generallerden başka hükûmet reisi **Burhan Şehidi**, genel sekreter **Liu** ve Urumçi belediye reisi **Chu Wu** da bulunuyordu. Toplantıda anti komünist generaller, **Tao** ve arkadaşlarını çok ağır tenkit etmişler ve ihanetle suçlayarak, kendilerinin bu ihanete katılmayacaklarını belirtmişlerdir. Böylece dağılan toplantıdan sonra, **Tao** boş durmamış generalleri evlerinde teker teker ikna etmenin yollarını aramıştır. Bunda da muvaffak olamayınca, onlara açıkça tehditler savurmuş ve **«teslim olmadıkları takdirde Doğu Türkistan'ı terketmelerini»** söylemiştir.

Artık **Tao** ile beraber olamayacaklarını anlayan bu generaller, bize yanaşmak zorunda kalmışlardır. 3.9.1949 tarihinde bir Çinli Müslüman gele-

rek, **Mehmed Emin Buğra**'yı ve beni, Birinci Süvari Kolordu Komutanı General **Muhammed Osman Ma-Chieng-Shang'** (Ma-Çin-Sang)ın karargâhına çağırdığını bildirdi.

Mehmed Emin Buğra ile birlikte general **Ma'**nın yanına vardığımız zaman, **Tao'**nun kesin kararından bahsetmiş ve «**bu düşman karşısında kuvvetimiz parçalanmasın. Gerek siz, gerekse biz, yalnız başımıza Doğu Türkistan'ı Çin komünistlerine karşı koruyamayız. Üstelik Rusların müdahalesi ihtimali vardır. Bunun için müşterek hareket edelim. Dahili işleri size bırakalım. Silâhlarımızın bir kısmını yerli halka vererek, bunlardan da bir miktar yerli ordu meydana getirelim. Böylece beraberce Doğu Türkistan'ı müdafaa etmiş oluruz** » şeklinde anlaşma teklifinde bulunmuş ve böyle bir harekette Rusların müdahalesini önlemek için ikimizin «**Rus konsolosluğundan bir garanti alıp alamayacağımızı**» sormuştur.

Biz, Çin generali **Ma'**ya, müşterek müdafaa tekliflerine muvafakatimiz olmakla beraber, «**Rusların daima bize düşman olduğu, yüzümüze gülse de arkamızdan ihanet edeceği, üstelik daha önceki hükûmetimiz zamanınıda olan icraatımızdan dolayı bize güvenmeyecekleri, dağa çıkıp çetecilik yapmamızın çıkar yol olduğu, çetecilikte büyük kayıplar verdiğimiz takdirde Tibet hududuna çekilmemizin, muvaffak olup olamayacağımız hakkında kesin kanaat hasıl oluncaya kadar burada bir müddet kalıp, tutunamadığımız takdirde Tibet'e ve bilâhare Hindistan'a hicret etmenin doğru olacağı**» şeklinde düşünce ve kanaatlerimizi bildirdik.

Bizim düşünce ve kanaatlerimizi alan general **Ma,** diğer arkadaşlarına durumu bildirmiş ve neticede Türk milliyetçileri, Uygur - Kazak uruğları ile milliyetçi Çin generallerinin Doğu Türkistan'ı müştereken müdafaa etme kararına varılmış, bunun için de bir askerî darbe ile **Tao** ve **Burhan Şehidî** gibi hainlerin, idam edilmesi uygun görülmüştür.

Ancak, bu hususta yazılı bir karar hazırlayarak imzalamaya başladıkları zaman, toplantıda imza sırası kendisine gelen 78. Kolordu Komutanı **Yhe-Ching** (Ye Çing) biraz müsaade isteyerek, **«son bir defa daha Tao ile görüşmenin uygun olacağını, onu son defa ikaz etmenin gerektiğini»** söylemiş ve oradan ayrılmış, fakat hain niyetli olduğu sonradan anlaşılan bu adam, **Tao**'yu durumdan haberdar etmiş ve hareketin neticesiz kalmasına vesile olmuştur.

Bundan sonra **Tao** ve **Burhan Şehidî,** her ihtimale karşı tedbirli olmak için gizlenmişler, Sovyet Rusya da, **«eğer bir harekete girişilecek olursa, müteşebbislerin karşılarında Sovyet Rusya'yı bulacakları...»** tarzında tehditte bulunmuştur.

Bunun üzerine, çaresiz kalan Çinli generaller, askerlerini bırakıp Pakistan yoluyla Formoza'ya gitmeye karar verdiler. Komünist Rus ve komünist Çin istilâsı ve içerdeki satılık hükûmet erkânı karşısında, ağır şartlar altında kaldığımız için, biz de **Mehmed Emin Buğra** ve diğer bazı mücadele arkadaşlarımızla, bin bir zorluğa katlanarak, Hür Dünya'ya hicret etmeye ve oradan Doğu Türkistan dâvâsını dünyaya duyurmağa karar verdik.

SEKİZİNCİ KISIM

Doğu Türkistan'da Kızıl Çin İstilâsı

I — KOMÜNİST ÇİN KUVVETLERİNİN DOĞU TÜRKİSTAN'A GİRİŞİ

Bir taraftan Sovyet Rusya'nın desteğini gören, diğer taraftan dünya politikasına hâkim güçler tarafından ses çıkarılmayan komünist Çin kuvvetleri Pekin'den sonra Çin'in diğer şehir ve eyaletlerini işgal ediyorlardı. Bu esnada, Kuzeybatı Çin Bölgesi askerî ve mülkî direktörü general **Muhammed Hüseyin Ma-Boufong** (Ma Bufong)u mağlup eden komünistler Kansu eyaletinin merkezi olan Lan-Çu şehrini de işgal ettiler. (1)

23.9.1949 tarihinde Kansu'nun batısında bulunan Chu-Chüen (Cu-Çüen) şehrini de işgal etmelerinden sonra **Tao** ve **Burhan** Şehidî 26.9.1949 tarihinde **Mao Tse-Tung** (Mav Ze Dung)'a bir telgraf çekerek, bundan böyle Pekin Hükûmeti'nin emri altında olduklarını bildirmişler ve resmen teslim olduklarını belirtmişlerdir.

Tao bu telgrafla da kalmamış, 1.10.1949 günü Chu-Chüen şahrine giderek, kızıl Çin birliklerini Doğu Türkistan'a davet etmiştir. Bunun üzerine Çin komünist kuvvetleri, 13.10.1949 günü Doğu Türkis-

---

(1) General Muhammed Hüseyin, General Chang Chih-Chung'un yerine tayin edilmişti. Bu zat, halen Suudî Arabistan'da yaşamaktadır. (İ.Y.A.)

tan'ın Kumul şehrini işgal edip buraya yerleşmişlerdir. 1949 kasımında ise Rus uçaklarıyla Doğu Türkistan'ın diğer şehirlerine sevkedilmişlerdir.

Böylece, dünya tarihi en iğrenç bir istilâ hareketine şahit oluyor ve Rusların öteden beri haince takip ettikleri ikiyüzlü politikaları, bu istilâya seyirci kalıyordu.

Kızıl Çin'in Doğu Türkistan'ı işgalini kısaca belirttikten sonra, buradaki faaliyetlerine geçebiliriz.

II — DOĞU TÜRKİSTAN'DA YAPILACAK ZULÜM VE İŞKENCELERE HAZIRLIK DEVRESİ

Kızıl Çin iktidarı, Doğu Türkistan'daki zalimane idaresine ve korkunç işkencelerine başlamazdan önce, burada, bazı hazırlıklar yapmıştır. Bu hazırlık devresinde yapılan faaliyetler şunlardır:

a — İlk Yasaklar

Kızıl Çin, Doğu Türkistan'daki icraatlarında kolaylık sağlamak için halkın yaşayışında, hareketlerinde ve idaresinde şu yasakları koymuştur:

1. Halkın bütün mal, mülk ve serveti tesbit edilmiş, hükûmetin müsaadesi olmadan mahsul, hayvan tarla, ev vs. gibi şeylerin satılması menedilmiştir.

2. Halkın, günlük kazancını aynı gün içinde, Hükûmet Bankası'na yatırması mecbur edilerek, kendisine bir miktarını dahi ayırması yasaklandı. Bu iş için birçok banka görevlisi, iş mahallerine giderek, halkın kazançlarını zorla alıp bankaya yatırıyorlardı.

3. Kısa bir müddet içinde Doğu Türkistan halkının sicilleri tesbit edildi. Bu tesbit işinde, bilhassa, ülkedeki vatanperverler, din adamları, zenginler

gibi halk içinde sözü geçen insanları ve bir de kötü ruhlu, ahlâkı düşük ve çeşitli zaafı olan insanları seçiyor; birinci grubu imhâ, ikinci grubu ise halkın başına musallat ediyordu Bu sicil tesbitinden sonra ayrıca şunlar yapıldı;

a) Her ailenin içinde, en kötü ruhlu olan fert (ister küçük, ister büyük; ister kadın ve ister erkek olsun) aile reisi yapıldı. Bu yeni aile reisinin vazifesi; aile fertlerinin gündelik söz ve faaliyetlerini kontrol etmek, o gün ne yediği, ne yaptığı, kimlerle temas ettiği ve ne konuştuğu hakkında polis idaresine malumât vermekti.

b) **«Dinleme»** ve **«koklama»** adıyla gruplar teşkil edildi. Bunlar, çeşitli metodlarla halkın faaliyetlerini, konuşmalarını, yeyip içtiklerini (2) kontrol edip polise haber verirlerdi.

c) Bu kontrollerden başka, her şahsın üç günde bir defa polis idaresine giderek, üç günlük faaliyetleri ve kendi varlığı hakkında **«tekmil»** vermesi mecbur edildi.

ç) Bir şahsın, bir diğerine ziyarete gideceği zaman, polise müracat etmesi, hangi ailenin yanına, ne maksatla, ne zaman gideceğini ve nelerden bahsedeceğini bildirmesi şart koşuldu.

4. Halkın, izin alınmaksızın bulunduğu köyden şehire, şehirden köye veya başka şehre seyahat etmesi menedildi. Seyahat için müsaade alınması, ne iş için, kimin yanına gideceğinin, orada ne kadar

---

(2) Et ve yağ gibi gıdaların evlerde bulundurulması yasaklanmıştı. Onun için kontrollerde bilhassa etli ve yağlı bir şey yenip yenmediği araştırılırdı. (İ.Y.A.)

kalacağının, neler konuşacağının polise bildirilmesi; vardığı mahaldeki polisin aynı hususlarda haberdar edilmesi; ve dönüşte yine yaptığı, konuştuğu, kaldığı iş ve yerleri polise bildirip müsaade alarak kendi evine dönmesi gibi zoraki mecburiyetler kondu. Halk, gıda maddeleri belirli zamanlarda ve karne ile verildiğinden, seyahat sebebiyle aç kalmaması ve gittiği yerde gıdasını temin edebilmesi için, böyle bir faaliyet bildirimini polise vermeye mecbur kalıyordu.

b — Casusluğa Teşvik:

Halk arasında birlik ve beraberliğin kaybolması, kardeşlik duygularının ortadan kalkması ve halkın, çeşitli toplantılarda memlekette olup bitenlerden haberdar olmaması için casusluk ve ispiyon gibi hareketleri teşvik etmişlerdir. Bu hususta korkutmak, tehdit etmek, mükâfatlandırmak gibi çeşitli usulerle; erkeği karısının, karısını kocasının, çocukları ebeveynlerinin, ebeveynleri çocuklarının aleyhinde casusluk yapmağa teşvik ve mecbur ettiler. Okullarda çocuklara kırık not vererek, ebeveynleri ve onların hükûmet hakkındaki konuşmaları hususunda, talebelerden haberler istediler. Ailesi hakkında haber getiren çocukların sınıf geçmesini sağladılar. Bunlara yiyecek ve giyecek gibi şeyler verdiler. Haber getirmeyenleri sınıfta bıraktılar, işkence ettiler.

Herkes birbirinin casusu olduğu için, aileler evlerinde konuşamıyorlar ve hatta sevinç ve üzüntü emareleri gösteremiyorlardı. İki kişi bir araya

geldiği zaman **«bu bir komünist aleyhtarı hareket-tir,»** veya üç kişi bir araya gelse **«bu bir isyan hazırlığıdır»** diyerek, fertler ağır cezalara çarptırılıyor ve iki arkadaş sokakta karşılaşsalar, ispiyon edilmekten korkarak birbirlerine selâm dahi veremiyorlardı.

Hatta, bir ailede hiç konuşma olmasa ve sıkıntısından bir kadının ağzından **«ah!»** nidası çıksa bu, komünist idarecilerinin kulağına gidince **«hükûmetten memnun değil de onun için 'ah' çekiyor»** diye o kadın cezalandırılıyordu. Bunun için Doğu Türkistan halkı arasında; **«Kalp vücudun düşmanı, dört duvar ailenin düşmanı»** sözü, bir darbımesel haline gelmiştir.

c — Sansür :

Doğu Türkistan'daki postahanelere Çin komünistlerini yerleştirdiler. Bu postahane memurları, mahallî lehçeleri ve yabancı dil bilen komünist elemanlardan seçilirdi. Postahanelerde bütün mektuplar istisnasız kontrole tâbi tutulurdu. Mektuplar okunaksız olduğu takdirde **«bu şifrelidir»** diye sahipleri sorguya çekiliyordu. Halk, zaten mektuplarında gerçek hislerini anlatamıyordu. Düşüncelerini mektuplaştığı şahsa bildiremezdi. Çünkü sansür, kendilerini ele verebilirdi.

Okunaksız mektuplar, okunup anlaşılamadığı takdirde sahiplerine iade edilmez, yırtılıp atılırıdı. Mektuplarda rumuz ve işaret varsa, sahipleri çağrılır ve bunların mânâsı sorulurdu' Azıcık dahi olsa, hükûmet aleyhinde bir mânâ çıkartılırsa, mektup sa-

hibi şiddetli cezalara çarptırılırdı.

Mektuplardaki sulh, kadın ve er gibi kelimeler şifre kabul edilirdi. Ayrıca okunaklı mektupların birer kopyaları alıkonuyordu.

ç — Düşük İnsanları Teşkilâtlandırma ve Yetiştirme :

Daha önce yapılan sicil tesbitine dayanarak, yaşayışı ve ahlâkı itibariyle, düşük kaliteli insanlar arasından ve iradesi zayıf olanlardan yüz bin kişi toplanarak, ilerdeki zulüm ve işkence hareketlerinde birer âlet olacak tarzda yetiştirildi. Bu adamlarda aranan bazı vasıflar şunlardı: Şeref ve haysiyetten yoksun, millî şuur ve millî menfaat gibi mefhumlardan habersiz, şafkat, sevgi, merhamet, vicdan ve insaniyet gibi değerlerden mahrum ve hiç bir dinî vecibeye riayet etmeyen insanlar olmak... Mevki ve makam düşkünü kendi zevk ve safasının derdinde; muhteris, cani, katil ve hain ruhlu, kumarbaz, esrarkeş gibi insanlar olmak, kızıl Çin idaresinin aradığı adamlardı.

Bu adamlara çeşitli kurslarda Çin komünistleri tarafından cinayet, hiyanet, zulüm ve işkence gibi yapılacak icraatlar hakkında bilgiler ve usuller öğretiliyordu. İlk planda bu adamlar şunları yapacaklardı:

1 — Toprak sahipleri ile, ortakçıların ve işçilerin arasındaki münasebetleri tetkik etmek ve ortakçılarla işçileri, toprak sahiplerine karşı düşmanlık ve intikam hisleriyle tahrik etmek.

2 — Bunları, toprak sahipleri aleyhinde şikâ-

yette bulunmağa teşvik ve ikna etmek.

3 — İşçilere, ortakçılara; toprak sahipleri aleyhinde iftira ve yalan usulleri öğretmek.

4 — Hangi toprak sahibi için, ne şekilde ceza talep edecekleri hususunda tavsiyelerde bulunmak.

5 — Komünizm aleyhtarı vatanperverlere karşı mücadele etmek. Çeşitli miting ve mahkemeler esnasında (3) halk arasına karışıp ve halktan bir fert gibi, vatanseverler hakkında çirkin isnat, iftira ve şikâyetlerde bulunmak. Toprak sahipleri, iş adamları, hocalar ve komünizm aleyhtarı şahıslar hakkında cezalar talep etmek.

Bütün bunların yapılabilmesi için ahlâk ve şahsiyet itibariyle düşük insanlar bulunup, bir teşkilât içerisinde yetiştiriliyorlardı.

Bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra, komünstler, Doğu Türkistan'da geniş bir faaliyete geçmişlerdir.

---

(3) Doğu Türkistan'da bu devrede, Hesap Mitingleri, Mücadele Mitingleri, Sorgu Mahkemeleri, Hesap Mahkemeleri adları altında toplantılar yapılıyordu. Bunlar halkı ezme, sindirme ve korkutma toplantıları idi. (İ.Y.A.)

III — KIZIL ÇİN POLİTİKASINI DOĞU TÜRKİSTAN'DA YERLEŞTİRME METODLARI

Kızıl Çin İktidarı, Doğu Türkistan'da idaresini devam ettirebilmek için, yeni isimler altında birtakım faalyetlere girişti. Bu faaliyetlerin Doğu Türkistan için faydalı olacağını açıklıyor ve her icraatın sözümona müsbet gerekçesini bildiriyordu. Biz burada, hem bu hareketlerin Çinliler tarafından açıklanan gerekçelerini ve hem de, asıl gizli sebeplerini göstermeye çalışacağız. Belli başlı faaliyetler şunlardı:

1. İnkılâp Aleyhtarı Unsurları Tasfiye Hareketi:

Bu tasfiye hareketinde Çinlilerin mücadele edecekleri unsurlar şöyle sayılıyordu;

a) İnkılâp aleyhinde propaganda yapan, inkılâpçı hareket ve icraata karşı koyanlara,

b) Halkı, hükûmete ve partiye karşı silâhlı mukavemete teşvik edenlere,

c) Hükûmetin vergi ve hububat toplamasına, halkın hükûmete hizmet etmesine ve bazı kanunlara karşı gelenlere,

ç) Halk ve hükûmetin arasını açmağa teşebbüs edenlere karşı mücadele edilecek ve bu zararlı şahıslar yok edilecekti.

Ancak, hareketin asıl gayesi; Müslüman-Türkler arasındaki her tabakadan, her sınıftan zararlı telâkki ettikleri şahısları, yukarıdıaki maddelerden birine katmak suretiyle imha etmekten ibaretti.

2. Mahallî Milliyetçileri Tasfiye Hareketi:

Bu harekette; milliyetçiliği, dar düşünceyi ve şövenizmi tasfiye ederek insanlık (hümanizm) düşüncesini halka aşılamak gibi bir gaye ile harekete geçildiği açıklandı.

Gerçek gayesi ise;

a — **Kızıl** Çin'e karşı, açıktan açığa cadde ve meydanlarda karşı koyan mahallî milliyetçileri,

b — İmha ve Çinlileştirme siyasetine, Türk kızlarının Çinlilerle evlenmesine mâni olanları, Çin'den muhacir getirilmesini tenkit edenleri,

c — Sinkiang kelimesine karşı gelip, Doğu Türkistan kelimesini kullanmakta ısrar edenleri,

ç — Önce kızıl Çin ile işbirliği yapıp, vatan ve milletin zararına çalışan fakat sonradan pişmanlık duyup kızıl Çin'den ayrılan mahallî komünist ajanları tasfiye etmekten ibaretti.

3. Toprak Reformu Hareketi:

Kızıl Çin, Doğu Türkistan'da 31.6.1951 yılında başlattığı toprak reformunu 1953 yılına kadar devam etirmiştir. Bu hareketin gayesini şöyle açıklamıştır: «**Topraksız kimseleri, toprak sahibi yapmak, toprak sahiplerinden işçiler ve fakirler için intikam almak ve bunun için imkânlar sağlamak...**»

Halbuki «Toprak Reformu» maskesi ardında Doğu Türkistan'da çok büyük cürümler işlenmiştir. Ve esas itibariyle «Toprak Reformu» şu hedeflere göre planlanmıştır;

a) Türklerin toprakları ellerinden alınarak, Çin'den getirilen sivil ve asker Çinlilere dağıtıldı.

b) Türkler arasında **«sınıf çatışması»** meydana getirildi.

c) Toprak sahipleri ile işçiler, ortakçılar ve fakirler arasında sönmez ve kanlı bir düşmanlık meydana getirildi. İşçiler ve fakirler katil, cani ve gasıp durumuna düşürüldü. Ayrıca işçi ve fakirleri kızıl Çin iktidarına menfaat bağlarıyla bağlamak gibi bir endişeyle hareket edildi.

ç) Toprak sahipleri yokedildi. Dikkat edilecek husus şudur ki, Doğu Türkistan'da hemen herkes toprak sahibi idi. Çünkü burada araziye oranla nüfus çok azdı. Bu itibarla, ekime elverişli toprak, bütün halk arasında dağılmış vaziyette idi. Halktan hemen herkesin, az veya çok arazisi vardı. Eğer Çin iktidarı, Toprak Reformu Hareketi'nde samimî olsaydı, halkı birbirine düşman hale getirmez, kullanılmaya elverişli hale getirdiği toprakları fakirlere verebilirdi. Fakat böyle yapmadı. Toprak sahipleri yokedildi. Fakirler istismar edildi ve 1951 ile 1963 yılları arasında Doğu Türkistan halkını köle gibi çalıştırarak 28.000.000 Mo araziyi (4) ekime elverişli hale getirerek, buraları Çinli kolonilere ve **«İstihsal Ordusu»** adını verdikleri Çin askerlerine dağıttı.

---

(4) 28.000.000 Mo, 17.360.000 dönüm etmektedir.

Doğu Türkistan'da, Toprak Reformu Hareketi, çok korkunç işkenceler altında yürütüldü. Bu hareket için birkaç safhalık tatbîkat ortaya kondu. Bu safhalar şunlardı:

I — İlk iş olarak, şikâyet mevzuu olabilecek toprak sahipleri ve onların kusurları tesbit edildi. Bu tesbit içinde, daha önce teşkilâtlandırılmış, ahlâken düşük insanlar vazifelendirildi. Ayrıca toprak sahiplerinin komşuları, işçileri ve köylüleri ile arasında geçen münasebetler tesbit edildi. Her köyde, toprak sahipleri ve çiftçiler tesbit edildi. Her köyde, toprak sahipleri ve çiftçiler komünist partisinin mahallî hükûmeti tarafından altı kategoriye ayrıldı;

aa) Zorbalar: İstihsali, yıllık ihtiyacından artanlar.

bb) Ağa ve Arazi Sahibi: İstihsali yıllık ihtiyacına kâfi gelenler.

cc) Zengin Çiftçi: İstihsali, yıllık ihtiyacının yarıdan fazlasını kapsayan.

çç) Orta Dereceli Çiftçi: İstihsali, ihtiyacının yarısını kapsayanlar.

dd) Fakir Çiftçi: Toprağı olup ekmek imkânına sahip olmayanlar.

ee) Ücretli Çiftçi: Emekçiler.

II — Bu tesbit ve tasnif işi yapıldıktan sonra, teşkilâtlandırılmış olan ajanlar, toprak sahiplerinin ortakçılarını, komşularını, işçilerini ve diğer fakir insanları teker teker dolaşarak, onları tahrik ve şikâyete yönelttiler: **«Onları siz zengin ettiniz. Sizi ise onlar (toprak sahipleri) fakirleştirdi. Zahmeti siz çektiniz, rahatı onlar gördü. Çin Halk Hükûmeti**

ve Komünist Partisi sayesinde onlardan hesap soracak ve rahat etmek fırsatını elde edeceksiniz. Onun için bu zorba, ağa ve toprak sahipleri hakkında şu şekilde şikâyette bulunun. Kurulacak Halk Mahkemesi önünde, onlardan çok zulüm gördüğünüzü açıklayın. Ortaya attığınız isnat ne kadar ağır ve çok olursa, alacağınız toprak ve malzeme o derece artacaktır. Eğer bildikleriniz az ise, biz onlar hakkında size bilgi verebiliriz...» şeklinde bazı insanlar teşvik ve tahrik edildi. Bu işleri yapmayanların cezalandırılacağı tehdidinde bulunuldu.

III — Birtakım şikâyetçiler de böyle hazırlandıktan sonra, toprak sahipleri tevkif edildi ve Halk Mahkemeleri kuruldu. Halk Mahkemesi; bütün köy veya şehir halkı toplandıktan sonra, tevkif edilen şahısların halka teşhir edildiği esnada kuruluyordu.

Halk Mahkemesi'ni, hükûmet ve parti adına temsilciler yönetir, halk arasından da, daha önceden ayarlanan şahıslar içerisinden birkaç kişi temsilci olarak çağrılır ve görevlendirilirdi. Başhâkim mevkiinde bir Çinli bulunurdu. Daha önceden tevkif edilmiş olan sözde mücrim (!) zavallı insanlar, polis nezaretinde getirilir ve Halk Mahkemesi önünde diz çöktürülürdü.

Bundan sonra başhâkim, halka dönerek; **«Bu mücrimler hakkındaki şikâyetleriniz nedir? Bunları korkmadan söyleyiniz. Bugün hesap ve imtihan günüdür Hükûmet, Halk Hükûmeti'dir. Halkın bütün arzuları yerine getirilecektir.»** diye davette bulunurdu. Buna rağmen halktan bir ses çıkmaz ve halk, bu âdî senaryoya iştirak etmek istemezdi. Çünkü oynanan oyunların farkındaydı. Bu oyunları ve şi-

kâyetleri, kendi seciye ve ahlâkına, şerefine yakıştıramıyordu. Onlar Allah'a ahirete ve kitaba inanan sadık müminlerdi. Yalan, iftira, tezvir ve gasbın ahiretteki cezasını bilen kimselerdi. Bunun için Çin menfaatlerine uygun olarak, kendi kardeşlerine iftira atmak ve onlara zulüm yaptırmak istemiyorlardı. Halk içerisinde, ilk anda iftiraya kalkışanlar olmadığı gibi, mücrim diye tevkif ve teşhir edilen insanlardan, yardım gördüklerini söyleyenler bile çıkıyordu. Bunun zararlı olacağına kani olan Çin komünistleri, bu sefer toprak sahiplerinin lehinde konuşanları tevkif ve imha ederek, halka gözdağı vermeye başladılar. Buna rağmen, yine istedikleri şikâyet tarzını halka yaptıramıyorlardı. Neticede bir köydeki toprak sahiplerini diğer bir köydeki Halk Mahkemesi'ne, oranınkini öteki köyün Halk Mahkemesi'ne götürmek ve kendi yerleştirdikleri ajanları vasıtasıyla şikâyetler yaptırmak suretiyle cezalandırma cihetine gittiler. Bu uydurma şikâyetler yapılırken, birçok insan, bu insafsızlığa dayanamayarak gözyaşları döküyordu. Aradan çıkan hainlerin şikâyetlerine, halk topluca iştirak ettirilmek istenirdi. Halk buna da yanaşmıyordu. Buna rağmen mevkuf şahsın en âdî işkencelere tâbi tutulmasına devam edilir ve başhâkim **«bu şikâyetler karşısında ne diyeceğini»** sorardı. Bunların söyleyecek bir şeyleri mi vardı ki?... Eli kolu bağlı zavallı insanlar, isnatları reddederler, fakat komünistler tarafından itirafa zorlanırlardı. Bazı ajanlar halktanmış gibi davranarak, kalabalık ortasından gelir, **«yaptıklarını itiraf et. Bugün, yaptıklarını söylemekten çekiniyorsun da, neden vaktiyle bu kötülükleri yaptın.**

Bugünleri düşünmedin...» diye toprak sahibinin üzerine yürürler ve döğmek isterlerdi. Bu sefer de itiraf etmeyince, hanımı ve çocukları gözü önünde işkencelere tâbi tutulurdu. İşte o zaman yavrularının kurtulması için zavallı insan, komünistlerin uydurmuş olduğu iftiraları itirafa mecbur kalırdı. Bu isnat ve iftiralardan bazıları şulardı: **«Bunlar bizi, güneşin bağrında zorla çalıştırırlar, kâfi derecede yemek, hatta su vermezlerdi. Çok az ücret verirlerdi. Falanca ağa bana hiç ücret ödemediği gibi, toprağının vergisini de bana ödetti. Bizi hamisiz bularak güzel kızlarımızı, hatta nişanlı kızları elimizden zorla aldı. Ve kendisine metres yaptı...»**

Bu isnat ve iftiraları zorla itiraf eden toprak sahibinin artık cezası kesilirdi. Başhâkim halka dönerek: **«Bu halk düşmanlarından hangilerini, hangi şekilde cezalandırmak istiyorsanız söyleyin. Halk Mahkemesi bunlara hangi cezaları versin?»** diye sorardı. Buna yine, halkın arasına yerleştirilmiş ajanlar cevap verir; **«Falanca şöyle öldürülsün, filanca müebbet hapse mahkûm edilsin, öteki zorba filan şekilde kısas edilsin, bunların mal ve mülkleri müsadere ile fakirlere dağıtılsın...»** şeklinde bağırırlardı.

Bunun üzerine başhâkim; **«Hâkimiyet halkındır, karar sizlerindir. Onun için sizin dediğiniz şekilde cezalandırılacaklar»** diye her bir mahkûma **ayrı ayrı ceza tayin eder ve infazı için polislere emir** verirdi.

Bundan sonra en âdî şekillerde cezaların infazına geçilir, halkın ve çocuklarının gözü önünde, mahkûmlar şehit edilirlerdi. Bunların arkasından,

yakınlarına ağlamamaları, cenazelere sahip çıkmamaları, cenaze namazını kılmamaları, hiç bir dinî merasim yapmamaları tenbih edilir ve bu tenbihi dinlemeyenler de cezalandırılırdı. Bu facialar esnasında, mahkûmların birçok yakınları çıldırmışlar, birçokları oracıkta ölmüşlerdir.

Öldürülenlerin dışında hapis cezasına çarptırılan arazi sahipleri, özel olarak inşa ettirilen hapishanelere atıldı. Cezası bitenler; **«Islah Kampı», «Ekmek Kampı», «Toplama Kampı»** adlarını verdikleri iş kamplarına sürüldü. Bazılarına yıllarca, hayvan gibi araba çektirildi. Bazıları kızının veya karısının yeni kocalarının hizmetine verildi.

Böylece Doğu Türkistan'da **«Toprak Reformu»** adı altında, bir imha ve müsadere hareketi, gayri insanî zulüm ve işkenceler içerisinde devam ettirildi.

Halk Mahkemeleri'nin verdiği bazı ceza ve kısas usullerini buraya kaydetmekte faydalar vardır:

aa — Kendi Kendine Defin Cezası: Mahkûmlara bizzat kendi mezarları kazdırılır ve sonra oraya sokularak, şikâyetçiye üzeri diri diri kapattırılırdı.

bb — Soğuk Depo Cezası: Mahkûmlar feci şekilde döğülür, yarı ölü hale getirildikten sonra kara gömülürdü.

cc — Müsavî Taksim Cezası: Mahkûmlar, bacaklarından iki öküze bağlanır ve öküzler ters istikametlere sürülerek parçalanırlardı.

çç — Kolay Doğum Cezası: Kadın toprak sahiplerinden hamile olanların üzerine şikâyetçiyi çıkartıp, çiğnetmek suretiyle öldürmek. Kadın bağıra, bağıra hayatını kaybederdi.

dd — Suya Doyurma Cezası: Mahkûm olan şahıs, bir çuval içerisinde nehirlere atılır ve **«köyün suyunu yalnız başına kullandığı»** iddiasıyla suda boğulurdu.

Bu ölüm cezalarını değil o esnada seyretmek, şimdi bile hatırladıkça insanın tüyleri ürperiyor kendisini kaybediyor ve saatlerce şok tesiri altında yaşıyor.

4. Müsadere Edilen Toprakların Taksimi :

Halk Mahkemeleri ve Toprak Reformu Hareketi sonucu, müsadere edilen topraklar bazı gruplar arasında taksime tâbi tutuldu. Önce topraklar üç sınıfa ayrıldı.

a — Birinci Sınıf Topraklar ki, bunlar Doğu Türkistan'ın en verimli ve mümbit arazileri idi. Bu araziler «İstihsal Ordusu» dedikleri Çinli askerlere dağıtıldı.

b — İkinci Sınıf Toprakları; bunlar verim itibariyle orta durumda olan arazilerdi. Bunlar da Çin'den getirilen Çinli göçmenlere dağıtıldı.

c — Üçüncü Sınıf Topraklar; Doğu Türkistan'ın verimsiz ve ekime elverişsiz arazileriydi. Bu araziler ise, Doğu Türkistan'ın yerli halkı olan ve fakir bulunan Müslüman - Türklere verildi. Adam

başına 5 Mo toprak düşüyordu. (5) Bu Müslüman-Türklere çok ağır mükellefiyetler yüklediler. Aldıkları toprakları senede beş defa sulamayı, üç defa gübrelemeyi, on defa yabanî otlardan temizlemeyi ve en iyi hasılat almayı şart koştular. Bütün bu işleri, işçi ve yardımcı bulmaksızın kendi başlarına yapmaya mecbur ettiler. Türkler bu toprakları verimli ve ekilecek hale getirdikten sonra, ekip hazırladıkları mahsulü, daha harmanlarda iken Çinliler, kendi hesaplarına alıp götürdüler. Sahiplerine ancak yiyecek miktarda birazını bıraktılar.

Bir müddet sonra 1955 senesinde, Türklere verilen bu beş Mo'luk arazi kooperatifleştirilmek suretiyle, halkın elinden tekrar alındı. Kooperatifler, «**Komün**» hayatına çevrildi. Böylece halk, tam bir köle haline getrildi ve bir sürü durumuna düşürüldü.

5. Komün Hareketi :

Toprak Reformu Hareketi'nden sonra kızıl Çin, halka dağıtılan küçük arazileri, kooperatifler halinde birleştirmek üzere harekete geçti Köylerin kooperatif kurmaları için, komünist ajitproplar, halk arasında propagandaya başladılar. Hatta bunlar, yirmi kişi bir araya gelerek kendileri kooperatif kurma cihetine gittiler. Kızıl Çin Hükûmeti bunlara ziraat için gerekli yardımda bulunuyordu. Makine, tohum, gübre vs. gibi malzemeler bol, bol veriliyordu Böylece halk teşvikler sonunda koopera-

---

(5) Beş Mo toprak, üç dönümden biraz fazladır.

tifler kurmaya başladı Bu kooperatiflerin başına Çinli idareciler getirildi. Toprak, bu vasıtayla Komünist Partisi'nin eline geçti. Halk da kooperatiflere bağlı, ücretle çalışan işçiler durumuna geldi.

Kooperatiflerde işçi durumuna gelen halkın ev, küçük bağ, tarla vs. gibi mülkleri de peyderpey yağma edildiğinden, ellerinde hiç bir şey kalmadı. Bundan sonra halk komünlere sokuldu. Kızıl Çin, komünü şöyle anlatıyordu: **«Hep beraber, müşterek gaye uğruna çalışan, halk için ve halk tarafından idare edilen muayyen bir yer veya bölgede yaşayan insan topluluğudur.»** 1958 yılından itibaren tatbik safhasına konulan bu gayrı insanî «Komün Hayatı» bugüne kadar, tarihin kaydetmediği korkunç bir sürüleştirme ameliyesinden başka bir şey değildir. Halkın, yukarıda söylendiği gibi, bir bölgede toplanması için ilk iş olarak, köylerde kışlalara benzeyen birkaç yüz adam sığacak kadar olan barakalar yaptırılmıştır. Önce evsiz olanlar gelip buralara yerleşmiş. sonra da evi olanların barakalara yerleşmeleri icbar edilmiştir. Halkın barakalarda kalmalarını temin için, geri dönecekleri tek yer olan evlerini yakmışlardır. Halkın su içeceği havuzlara nehir ve ırmaklara domuz sürülerini sokmuşlardır. Böylece, kadınlı - erkekli, genç ve ihtiyar yüzbinlerce Doğu Türkistanlı süngülü celâtların nezareti altında ve âdeta bir sürü halinde bu barakalara yerleştirilmiştir.

Bundan sonra, barakalarda tasnif işine geçilmiştir. Çocuklar, annelerinin kucaklarından alınarak, başka barakalara götürülmüş; ihtiyarlar **«mesut yuva»** diye adlandırılan barakalara yerleştiril-

miştir. Kadınlar ve erkekler de ayrı ayrı barakalara ayrılmıştır. Yaşlı ve zayıf olanlara mutfak işleri, çocuk bakımı ve temizlik işleri gibi vazifeler verilmiştir. Geri kalanlar kadın ve erkek tefrik edilmeksizin işçi sınıfına ayrılmıştır. Her yüz kişiye bir Çinli «şef» tayin edilmiş ve halk, hayvanlar gibi sürü halinde çalıştırılmaya başlanmıştır. Komünlere yerleştirilen halk, çalışmak için her gün şafak sökmeden, polis düdükleriyle uyandırılıyor ve çok kötü yiyeceklerle biraz kahvaltı yaptırıldıktan sonra, yaya olarak uzak bölgelere götürüyordu.

Halkın komünlerde geçirdiği hayat tarzı, tüyler ürpertici facialarla doludur. Bir iki misal, bu hayatın fecaatini belki gösterebilir:

a) Her sabah saat 4.30'da kötü bir kahvaltı yaptırılır, 12.00'de yemek paydosu, 12,15'de tekrar işbaşı, 19.20'de paydos, akşam yemeğinden sonra mum, çıra, fener vs. gibi lâmbaların ışığı altında tekrar işbaşı yaptırılırdı. Bazen akşam yemeğinden sonra, işçilere bir filim veya tiyatro seyretmek hakkı verilirse de, işçiler seyrettiği zaman süresi kadar tekrar çalıştırılırdı.

b) Doyacak derecede yemek, sıcak elbise ve ayakkabı vermeden, normal uyku temin etmeden, kış ve yaz farkı gözetilmeksizin, işçiler kışın —30, yazın ise +36 derecede, günde 18 saat çalışmaya mecbur tutulurlardı.

c) Çalışma yerleri ayrı ayrı olduğundan dolayı, karı-kocalar günlerce görüşmezlerdi. Eğer bir komün âzası, herhangi bir sebepten dolayı işyerinde ölürse, hemen orada yıkamadan, kefenlemeden

ceneze merasimi yapılmadan bir çukura atılırdı. İşte aksama olacak, düşüncesiyle kocaya karısının, kadına kocasının ölüsünü arama müsaadesi verilmezdi. Şayet ölüm barakalar içinde olmuşsa, o takdirde ölüyle meşgul olmak için, o barakadan birkaç kişiye ancak birkaç saat izin verilirdi. Çoğu zaman, ölü sahipleri barakalarından gelerek ayrı bir barakada bulunan ölülerini görmek şansına bile sahip olamazdı. Görmeye gelenler hemen işlerine dönerlerdi. Bir ıstırap karşısında, bir Türkistanlı komün âzasına, ağlamak dahi yasaktı. Halk, ancak rüyalarında ağlayıp içini boşaltabiliyordu. Barakalarda ölülere yapılan masraf, ölünün hayatta kalan herhangi bir yakının hesabına kaydedilirdi.

ç) Doğum için, komün üyesi bir kadın işçiye, ancak üç gün izin verilirdi. Doğum yapan kadının, üçüncü günden sonra doğan çocuğunu komün idaresine teslim ederek işbaşı yapması şarttı. Bu durumda lohusa bir kadın hemen hastalanır ve çoğu zaman hayatını kaybedenler olurdu. Buna dayanabilenler çok azdı. Çünkü lohusa demek; doğum yapan yorgun ve yaralı anne demektir. Bunun için lohusalık süresince kadının temizlik, sağlık ve istirahat prensiplerine her zamankinden daha çok dikket etmesi icabeder. Bu sebeple doğum yapan kadın için tıp mütehassısları dört ilâ altı hafta arasında yani 24 gün ile 42 gün arasında bir istirahat müddeti tayin etmişlerdir.

Şimdi, komünde yukarıdaki şartlar altında doğum yapan kadının halini ve onun hayatta kalmasının ne kadar acı ve ıstırap verici bir yaşayış olduğuğunu düşünün.

d) Komünde eğer evlenme olacaksa, nikâh diye bir merasim yaptırılmazdı. Bazen şansı yaver gidenlere, nikâh için gayet az bir müddet tahsis edilirdi. Ancak nikâh kıyıldıktan sonra, erkek ve kadın tekrar işyerlerine döner ve ancak cumartesi günü buluşmalarına izin verilirdi.

e) Evli olan Türkler, iki haftada bir defa, birkaç dakika için eşleriyle buluşabilirlerdi.

Cumartesi akşam yemeğinden sonra, bütün barakalar boşaltılır ve cumartesi sırası gelen karı-koca, boşaltılan barakalardan birinde ve gösterilen yerde buluşurlardı. Kadının, hemen Sağlık Taburu'na giderek kendisini rapor etmesi şarttı. Karı - kocanın buluşma tarihi ve müddeti deftere işlenir, eğer kararlaştırılan müddetten fazla kalındıysa Sağlık Taburu, kocayı **«bencil hareket ettiği, sıra bekleyenleri düşünmediği ve karısıyla gizli şeyler konuştuğu»** iddiasıyla cezalandırırdı. Cumartesi günleri, her barakanın önünde, karı - kocalar uzun kuyruklar teşkil ederlerdi.

f) Gıdasızlık, yorgunluk, işlerin ağırlığı ve çeşitli baskılar yüzünden hastalanan, zayıflayan insanlar, muayene ve tedavi imkânlarından mahrumdular. Bazen son derece halsizleşen komün üyeleri **«artık çalışamayacağız»** diye topluca başkaldırırlar, fakat bu defa Çinli askerler, makineli tüfeklerle üzerlerine ateş açarlardı.

Kısaca misallendirmeye çalıştığımız Komün Hayatı'nın; Doğu Türkistanlı Türklerin nüfusunu azalttığı, kalanlarını komünist Çin baskısına başkaldıramaz hale soktuğu, ne kadar açık görülmektedir.

Bu fecaat karşısında; ülkelerini komünist Rus veya Çin rejimlerine peşkeş çekmek isteyen hain veya gafil kimseler, titresinler ve ibret alsınlar. (6)

6. Gasbedilen Hak ve Ücretleri İade Hareketi:

Halkın mal ve mülkünü alabilmek ve onları Halk Mahkemeleri'nin huzuruna çıkarmak için bir vesile olan bu hareketin, Çinlilerce öne sürülen zahirî sebebi şuydu: «**Şimdiye kadar iş adamları, tüccarlar, esnaflar ve toprak sahipleri tarafından; işçilerin, ortakçıların ve tezgâhtarların hak ve ücretleri gasbedilmişti. Ücretleri tam ödenmemişti. Bunun için şimdi, bu hak ve ücretlerin onlardan geri alınması lâzımdır.**»

Gerçekte ise; böyle bir hareketle, halkın servetini ele geçirmek, halkı ezmek ve tam bir baskı kurmak istiyorlardı.

İlk iş olarak, Kızıl Çin istilâsından evvel, Doğu Türkistan'da kim, kime ne kadar hizmet ettiyse ve bu hizmeti karşılığında gündelik, aylık ve yıllık olarak ne kadar ücret aldıysa, onlar tesbit edildi. Daha sonra, bu adamlar Halk Mahkemesi karşısına çıkartılıp, iş sahiplerinden şikâyet edilenler Halk Mahkemesi'ne getiriliyordu.

Halk Mahkemesi'nde, daha önce tesbit edilen ücretin azlığı sebebiyle işçi veya tezgâhtara haksızlık ettiği ileri sürülerek; ücret iki misli, beş misli,

---

(6) Sovyet Rusya'nın Batı Türkistan'daki icraatında da komün hayatı tatbik edilmiş ve Şair Çolpan bu hayatı bir hayvan ağılına benzetmiştir:
benzetmiştir:

«Hür başkalarıdır, esir menem,
Hayvan katarında sürülen menem.»

on misli artırılır ve verilmeyen miktarın, suçludan (!) alınacağı açıklanırdı. Bunun normal faizi, gecikme faizi de, bu meblâğa eklenerek, iş sahibine altından kalkmayacağı bir yük yüklenirdi. Bu meblâğı suçlunun ödeyememesi için durumuna göre artırılarak tesbit edilirdi. Ayrıca, Halk Mahkemesi'nin itham ve iftiraları da, itiraf ettirilirdi. Neticede borcunu ödeyemeyen tüccar, toprak sahbi vs.'den malları ve eşyası müsadere edilerek, bunların % 17'si tekrar geri verilir yüzde 83'ü ise ortakçı ve işçilere dağıtılmak üzere ayrılırdı. Fakat bu yüzde 83 hissenin en güzel ve kaliteli olan mallarından yüzde 53'ü Çinlilerin ellerinde kalır ve işe yaramayan yüzde 30'u da sözde işçi ve ortakçılara verilirdi.

7. Erzakı Ödünç Alma Hareketi :

Kızıl Çin işgalinden sonra halk, komünizmden korktuğu için, bir an önce elindekini satmak endişesiyle bilhassa erzakı ucuzlatmıştı. Kızıl Çin, erzaka daha ucuz bir fiyat koyarak kendisi satın aldı.

Ayrıca, bütün arazi sahiplerini toplayıp, her birine ayrı ayrı, **«sen şu kadar erzakı ödünç olarak vereceksin»** diye araziden istihsal edilen miktarın çok üstünde erzakı ödünç vermeyi talep ve mecbur etti. Bununla da, halkın erzakı Çin depolarına aktarılmış oluyordu. Halkın veremediği miktar için, **«olduğu halde gizleyip, Çin İdaresi'ne teslim etmediği»** iddiasıyla aile efradını, kadın ve kızlarını sokaklarda başı ve vücudu açık vaziyette dolaştırdı. Bu hareket, Türkistanlı Müslümanlara çok ağır

geldiğinden yiyecek için sakladıkları erzakı çıkarmak zorunda kalıyorlardı. Ödünç erzak vermeyen şahısların kadın ve çocuklarını ise, çok ağır işlerde çalıştırıyorlardı.

8. Amerika'ya Karşı Kore'ye Yardım Hareketi:

Bu hareket vasıtasıyla sözde Doğu Türkistan'daki Amerikan ajanlarını ve taraftarlarını (!) yoketmek, insanlık adına Kore'ye yardım yapmak gibi maskeli propagandalar yapılıyordu.

Halbuki Doğu Türkistan'da ne Amerikan ajanı vardı, ne de taraftarı. Bu bahaneyle, yine bir miktar Türkü imha etmek, Türklerin zihninde bir Amerikan düşmanlığı meydana getirmek ve Kore'ye yardım bahanesiyle, yine halkın servetinin bir kısmını daha ele geçirmek için, yeni usuller buluyorlardı.

Bu arada birçok şahıslar, Urumçi'de bir zamanlar bulunan Amerikan Konsolosluğu'nun açtığı tedavi merkezlerinde tedavi olduğu, Amerikan filimleri seyrettiği, Amerikan malları ile ticaret yaptığı vb. ithamlarla suçlandı. Bunlar Halk Mahkemeleri'ne ağır bir şekilde cezalandırıldılar.

Kızıl Çin iktidarı, bir taraftan, halkı böyle ithamlarla tecziye ederken diğer taraftan da Amerika aleyhinde kesif bir propaganda faaliyeti yürütüyordu. Kâğıttan bir kaplan yaptırarak, bunu halka teşhir etti ve **«Amerika, kâğıttan bir kaplan gibidir...»** sloganıyla, Amerikan aleyhtarı propagandayı geliştirdi. Hatta, bu işi o kadar komikliğe götürdüler ki, halkın parmaklarını bu kâğıttan kaplana dokundurtuyor. ardından da **«görüyorsunuz ya,**

bu kaplanın içi boştur, koftur ve bir gösterişten ibarettir. Amerika da böyle içi boş bir kaplandır..» şeklinde konuşuyorlardı. Yine böyle bir gün propaganda ettikleri bir sırada, halktan birkaç kişi **«madem ki Amerika böyle kof bir şeydir, Çin Halk Cumhuriyeti niçin Amerika'dan bu kadar korkuyor?»** diye fikir beyan edince hemen yakalanıp hapse atılmışlardır.

Halk arasında Amerikan aleyhinde gerekli zemini hazırladıktan sonra, sıra Kore'ye geliyor ve **«Amerika'nın istilâ ettiği Kore'ye yardım»** sloganıyla kampanyalar açılıyordu. Halk Çin İktidarının tesbit ettiği miktarda yardım (!) yapmak mecburiyetinde bırakılıyordu. Halbuki bu toplanan yardımlar, Kore'ye gönderilmemiş ve Çinliler tarafından paylaşılmıştır.

Daha sonra bir bahane daha buldular. Bu sefer de **«Kore'de ölenlerin ailelerine ve çocuklarına yardım»** kampanyası adı altında yeni bir soyguna giriştiler. Bunu kolaylaştırmak için de Çin'den birtakım kadın ve çocuk getirerek Doğu Türkistan'a yerleştirdiler. Bunlara, yardım paraları toplattırdılar.

Nihayet, **«Kore'de insanlığın savaşını verirken yaralandı»** bahanesiyle Kızıl Çin'den getirilen, çok hafif yaralı askerler için, ayrı bir kampanya açıldı. Bütün bu bahanelerle halkın varı yoğu alınıyor, Türk halkı devamlı Çin müstevlîlerini besliyordu.

9. Fikir Islahı Hareketi:

Bu hareketi yürütürlerken, **«zararlı fikir taşıyan unsurları ıslah etmek ve bu fikirlerinden vaz-**

geçirmek» gibi bir gaye güttüklerini söylüyorlardı. Aslında, tamamen bu gayeden uzak bir hareketin içerisindeydiler. **«Zararlı Fikirler»** dedikleri, millî ve dinî fikirlerdi. Bu hareket adı altında yaptıklarını, kısaca birkaç madde ile zikredelim;

a — Zor kullanmak suretiyle, Doğu Türkistanlı şair, edebiyatçı ve fikir adamı gibi milliyetçi münevverleri, millî fikirlerinden vağgeçirip komünist düşünceyle doldurmak istemişlerdir.

b — Komünistlerle işbirliği yapmak istemeyen veya bir müddet komünistlerle çalıştıktan sonra bilâhare pişman olarak, komünizmi tenkide başlayan vatanseverleri teslim olmağa zorlamışlardı.

c — Bu gibi şahısların, halk arasıdna şeref ve haysiyetlerini kırıcı propaganda yapmışlardır.

İslah olmayan (!) halkı, Halk Mahkemesi'ne çekip, çeşitli suçları zorla itirafa, itiraf etmeyenleri işkenceye tâbi tutmuşlardır. Halk arasında sevilen, dindar ve eşraftan olan şahısların izzetinefislerini, şeref ve haysiyetlerini kötülemek için onlara **«karım ölmüştü, bundan sonra kızımla (veya gelinimle) karı - koca münasebeti kurmuştum»** şeklinde itiraflar yaptırmışlardır. Bazılarını ise, «bugüne kadar, **halk zararına olan milliyetçi ve dinî fikirler taşımaktaydım. Şimdi, komünist fikriyatı bunlardan daha faydalı buldum.»** tarzında konuşturmuşlardır. Bütün bunlara rağmen, bu çirkin iddiaları kabul etmeyip öldürülen ve işkence esnasında komünistlerin ellerinden kurtulup, kendi canına kıyan birçok insan görülmüştür.

Şunu da belirtelim ki, bu Halk Mahkemeleri esnasında, halkın içinde ve geri cephede, binlerce

Çinli asker, herhangi toplu bir mukavemet hareketine karşı, hazır bulunduruluyordu.

10. Üç'e Karşı Mücadele Hareketi :

Hareketin zahirî gayesi; rüşvet, israf, ve bürokrasi diye üç maddede toplanan hedeflere karşı yöneltiliyordu. Gerçekte ise, bazı daire ve müesseselerde istihdam edilen Türk memurları veya müstahdemleri oralardan uzaklaştırmak istiyorlardı. Bunun için de; komünistlerle işbirliği yapan ve sonradan onlardan kopan, pişmanlık duyan memurları, Çin malzemelerine zarar vermek kastıyla onları imha eden, bazı yerlere lüzumundan fazla malzeme kullanan, Çin'e hizmet olmasın diye iyi ve itinalı çalışmayan vatansever işçileri, rüşvet alıyor ve israf yapıyorlar diye, idare ve işyerlerinden alıyorlardı. Daireye gelen yurttaşlarına, güler yüz ve kolaylık gösteren ve halkın itimadını kazanan, Çinli âmir veya memurların tahakküm ve itaatsizliklerine karşı koyan Türk memurlar ise, bürokrat damgasıyla uzaklaştırılıyordu.

Çin'de vazifeden alınan veya uzaklaştırılan insanların, artık iflâh etmeyeceği bir gerçektir. Hele bu bir Türk olursa, her türlü eza ve işkenceye tâbi tutulabilir. Nitekim bu yerlerden uzaklaştırılan işçi ve memur Türkler, hemen Halk Mahkemeleri'nin önüne çıkarılmışlar ve daha önce anlatılan şartlar altında rüşvet aldıkları veya müsrif oldukları yolunda asılsız isnatlarla peyderpey imha edilmişlerdir. Bazıları «Islah Kampı» (!) diye ölüm kamp-

larına götürülüyor ve orada ne oldukları bilinmiyordu.

11. Beş'e Karşı Mücadele Hareketi :

Komünistlerin bu isim altında mücadele açtıkları beş grup insan vardı. Bu beş grup şunlardı:

a) Vergi kaçakçıları.
b) İktisadî sabotajcılar.
c) İşçileri istismar edenler.
ç) Hükûmetin para ve eşyalarını çalanlar.
d) Hükûmetin iktisadî sırlarını ifşa edenler.

Dikat edilirse, çeşitli bahanelerle Doğu Türkistan halkı üzerinde sistemli bir imha politikası işlenmiştir. Bütün tüccarlar ve iş adamları durup dururken vergi kaçakçısı olarak suçlanarak malları müsadere ediliyordu. Kontrol bahanesiyle bütün işyerlerine giriyorlar, çeşitli raporlar alıyorlardı. Tezgâhtarla, tüccarların arası açılıyor; fabrikalarda işçiler,fabrikayı yıkmak için tahrik ediliyordu.

Beş'e karşı mücadele hareketi, daha ziyade tüccarlar ve işçiler için, Üç'e karşı mücadele ise, umumiyetle memurlar için hazırlanmıştı.

12. Hükûmet - Halk İşbirliği Hareketi:

Bunun görünürdeki gayesi, hükûmet - halk ortaklığı sayesinde istihsali artırmaktı. Yalnız bunun da asıl sebebi; tücarların elindeki serveti kolayca ele geçirmekten başka bir şey değildi.

Doğu Türkistan'da bulunan bütün tüccarlar ve

iş adamları, Kızıl Çin Hükûmeti tarafından Urumçi'de toplantıya çağrılmışlardı. Hükûmet adamları, bunlarla yedi gün süren bir toplantı yapmışlardı. Toplantıda, Çin Hükûmeti'nin geçmişi ve içinde bulundukları zaman anlatılmış, Çinli tücarların hükûmet menfatlerine yaptığı işler misal verilmiştir. Bu arada kooperatiflerin faydalarını (!) anlatmışlar. Doğu Türkistanlı iş adamlarının kooperatifleşmeye gitmelerini istemişlerdi. Ancak toplantının altıncı gününe gelinmesine rağmen, tüccarlardan müsbet bir cevap alamayan Çinliler, tücarlara **«hükûmete yardım etmiyorsunuz, doymak bilmeyen birer öküze benziyorsunuz»** diye hakaretlerde bulunmuşlar ve tehditler savurmuşlardı. Bu anı kollayan ve tüccarların içine ajan olarak sokulan bir-iki kişi ise, hemen söz olarak **«Evet haklısınız, kooperatifleri kurmamız lâzım. Hükûmetle ortak iş yapalım»** tarzında konuşunca toplantı hitam bulmuş ve her iş dalında kooperatifler kurulması kararlaştırılmıştır. Kurulan kooperatif başkanları Çinlilerden tayin edilmiş, idarecilere maaş bağlanmıştır. Neticede Doğu Türkistanlı tüccar ve iş adamları Çin Hükûmeti hesabına çalışan insanlar olmuşlardır.

13. Evlenme Kanununu Tatbik Hareketi :

Aile esasına ve kudsiyetine, bünyesinde yer vermeyen komünist düşünce, Doğu Türkistan'da aileyi kaldırmak için çeşitli yollara baş vurmuştur. Bunlardan birisi de «Evlenme Kanunu» çıkartmak ve bunu tatbik için faliyete geçmek olmuştur.

Kızıl Çin, bu kanunu tatbik etmeye başlayınca iki hedef göstermişti:

a — Kadın ve kızlar için hürriyet ve müsavat sağlamak. Kendilerine zulüm yapan kocalarından, kayınpeder ve kayın validelerinden intikam almak.

b — Zorla evlendirildikleri adamlardan ayrılıp, istedikleri erkeklerle evlenmelerini temin etmek.

Komünist Çin İdaresi, bu açıkladıkları hedeflerle, gerçekleri örtebileceklerini sanıyorlardı. Hiç bir kız veya kadın çıkıp da **«bana babam veya kocanı zulüm yapıyor, ben kocamla zorla evlendim»** diye ne şikâyette bulunmuştur ve ne de daha evvelce zulüm görmüştür. Kızıl idare, kendi zulmünü icra edebilmek için böyle tertiplere girişiyordu.' Şimdi. bu hareketin asıl sebeplerini ve yapılan icratın iğrençliğini görelim.

Kızıl idare, yukarıda zikredilen sebeplerden birine istinat ederek, Doğu Türkistan'daki bütün aile yuvalarını parçalamak, aile saadetini yıkmak, karıkocayı birbirine düşman etmek ve cemiyeti en sağlam temelinden sarsmak için âdîce çalışmıştır.

Hatta, önce bütün kadınların karakterleri, kusur ve kabahatlerini, kocalarına ve ailelerine bağlılık derecelerini belli eden siciller tesbit ettiler. Bunlara göre karekteri zayıf, kayınvalidesi ile arasında ufak-tefek geçimsizlik olan kadınlar, kocaları ve kayın valideleri aleyhinde şikâyet etmleri için zorlandı.

Bazı kadınların kocaları seyahat esnasında iken, evlere baskınlar yapılmış, kadına âdîce tecavüz edilerek, durum fotoğraflarla tesbit edilmiştir. Daha sonra bu fotoğrafları şantaj meselesi yaparak, kadını istedikleri gibi konuşturmağa, bütün ailesini iftira ve tezvirden ibaret suçlara şikâyet ettirmeğe

çalışmışlardır. Böylece aileleri parçalamak, dağıtmak ve birbirine düşman etmek suretiyle, cemiyeti tahrip etmişlerdir.

Ayrıca, meşhur Halk Mahkemeleri'ni bu vesile ile de kullanmışlar, binlerce genç kadına; **«zorla, istemediği halde, kocasına vardığı, babasının, anasının, kayınvalide ve kayınpederinin kendisine zulüm yaptığı»** söyletilerek birçok insan imha edilmiştir. Birçok kadın, Çinli asker ve ajanlarla evlenmeye zorlanmıştır. Evlenmeyenler öldürülmüştür. Bazıları da nadiren evlenmek zilletini kabul etmek mecburiyetinde kalmış ve sonradan Çin'e ajanlık yapan insanlar olmuşlardır.

14. Dimağ Yıkama Hareketi:

Bunun sebebi, **«her zümreye mensup bütün Müslüman - Türklerin dimağlarındaki pislikleri (!) yıkayıp temizlemek ve yerine faydalı (!) bilgiler sokmak»** diye gösteriliyordu.

Halbuki, komünistlerin **«pislik»** dedikleri şey, halkın toprağına, memleketine, bütün Türklere, Müslümanlara ve insanlığa karşı beslediği temiz ve ve faydalı düşüncelerdi. Bunların yerine komünist ve caniyane düşünceler dolduruluyordu. Bu vesileyle de binlerce insan ölümle karşı karşıya gelmiş veya zindanlara tıkılmıştır.

15. Yüzlerce Çiçek Açılsın, Yüzlerce Aile Ötsün Hareketi.

Kızıl Çin idarecileri, halktan kendileri hakkında kötü düşünen kimseleri tesbit etmek için bir tertibe başvurdular. Dediler ki, **«Halk fikrini açıkça**

söylesin, biz de hatalarımızı ve kötü icraatımızı anlayalım ve düzeltelim.»

Bu harekete başlandığı andan itibaren bir yıl müdetle bütün Doğu Türkistan'da kesif bir propagandaya giriştiler. Halkın açıkça konuşmasını istediler. Bunun için de **«konuşurken bülbüller gibi ötün, yüzlerce çiçek gibi açılın Hükûmeti tenkit ettiğinizden dolayı, hiç bir ceza verilmeyecek. Yalan söylemiyoruz. Ne isterseniz kabul edeceğiz. Hatta istiklâl isteyenler dahi açıkça söylesin...»** diye teminat da veriyorlardı. Sık sık toplantılar tertiplendi. Halkın, bu toplantılara katılması ve konuşması mecbur tutuldu. Halk, ne konuşacaktı. Kafese konan bülbülün **«illâ vatan, illâ vatan»** diye acı acı ötmesi gibi, halk da vatan ve hüriyeten başka bir şey mi konuşacaktı?... Ama konuştuğunda başına gelecekleri biliyordu. Onun için de, susmayı tercih ediyordu. Fakat halkın arasına yerleştirilen hükûmet ajanları, kendilerine öğretildiği tarzda hükûmeti, Çin idaresini tenkit ediyorlardı. Böylece halkın da cesareti artırılmak isteniyordu. Nitekim öyle oldu. Üç beş ay sonra, halkın arasından ve bazı dairelerdeki Türklerden şikâyet edenler çıktı.

Doğu Türkistan Eyalet Bankası Müdürü **Abdullah Mahmudî,** Doğu Türkistan Hükûmeti Reis Muavini **Muhammed Emmioğlu,** Hükûmet Genel Kâtibi **Abdullah Zakir,** Ticaret Vekili **Abdülaziz Karî Mahmud,** Çin ordusu zabitlerinden **Abdullah Turdu,** iş adamlarından **Abdülaziz Musabay** gibi şahıslar başta olmak üzere birçok kişi, hükûmet işlerini, yapılan icraatı ve mezalimi tenkit ediyorlardı. Bu tenkitler şöyle özetlenebilir: **«Mançur Hükûmeti'-**

nin eseri olan Sinkiang adını Çin Halk Hükûmeti değiştirmeliydi. Doğu Tyürkistan'a Çinlilerin yerleştirilmesine meydan verilmemeliydi. Her ne kadar 'Sinkiang Uygur Otonom Rayonu' adı altında bize dahilî bir muhtariyet verilmiş ve hükûmetin başına bir Türk getirilmiş ise de bu şahsın en ufak bir salâhiyeti yoktur. Salâhiyetlerin hepsi Çinli muavinin elindedir. Böyle bir muhtariyet esarettir. Bize Halk Hükûmeti olarak istiklâl tanınsın. Çinli koloniler ve Çin askerleri geri alınsın. Mekteplerde tedrisat, Türkçe ile yapılsın ve mahallî dilimiz resmî dil olarak kabul edilsin...»

Hatta **Abdullah Mahmudî** tenkitlerine bir bir şiirle başlıyor ve;

«Dâhi Mav Ze Dung öt diyor, öt diyor...
«Ben ötmeden kim ötsün?
«Açılarak öterim,
«Uçarak öterim,
«Bülbül gibi öterim,
«Pınarlardan kaynayan
«Sular gibi çağlarım...»

«Ben, Eyalet Bankası'nın müdürü olduğum halde, bir Çinli hademe kadar itibar ve salâhiyetim yoktur»

diye hakikatleri söylüyor ve dert yanıyordu.

Bu durum, bir sene devam etti. Heyhat ki hiç bir Türk, derdine derman bulamadı. Aksine bütün şikâyetçiler bir bir tesbit edildi. Ve bir gün, bunlar toplanmaya başlandı. Bu arada birçok insan Batı Türkistan'a, Rusya'ya iltica etmekle kurtulabildiler. Kaçamayanlar, şikâyetlerinin cezasını gördüler.

IV — DOĞU TÜRKİSTAN'DA YAPILAN ZULÜM

Kızıl Çin idaresinin tatbikat ve icraatından kısaca bahsetikten sonra şimdi de işkence usullerinden ve zulüm sahalarından bahsedelim.

1 — Uydurulan Suçları İtiraf İçin Kullanılan İşkence Usulleri :

a — Kor halindeki kızgın kömür parçaları üzerinde yalın ayak gezdirmek.
b — Tırnakların arasına çivi çakmak.
c — Vücuda kızgın yağ dökmek.
ç — Baş ve vücutların derilerini yüzmek.
d — Günlerce ayaküstü ve uykusuz bırakmak.
e — Kışın, çıplak olarak, ıslatılmış çuvallar içinde ağaçlara asmak.
f — Yine kışın, çıplak halde, buzla doldurulan dolaplara sokmak.
g — Burnuna kırmızı biber üflemek.
h — Tel kamçılarla döğmek.

Kızıl Çinliler; çok az bir kısmından bahsettiğimiz bu işkence usullerini, Sovyet Rus idaresi zamanında öğrenmişlerdi.

2 — İslâm Dinine ve İslâm Kültürüne yapılan Tecavüzler :

Kızıl Çin, Doğu Türkistan'ı istilâ edince, bura-

da en büyük mania olarak, İslâm Dini'ni görmüştü. Zaten dinî hiç bir düşünceyi kabul etmeyen komünizm, dünyadan dini ve dinin tesirlerini kaldırmak için savaşıyordu. Onun için Doğu Türkistan'da ilk yaptığı şey, İslâm Dini'ni yıkmak için bazı tertiplere başvurmak olmuştur. Dinsiz militanlar yetiştirmek gayesiyle çeşitli kurslar açmıştır. Bu kurslardan yetişen komünist militanlara şu vazifeler verilmiştir:

a — Doğu Türkistan okullarında okutulacak, din aleyhtarı kitaplar meydana getirilecek, sinema ve tiyatrolar için dini kötüleyen piyesler ve afişler hazırılanacak.

b — Müslüman Türk çocuklarına Allahsızlık terbiyesi verilecek.

c — Bütün Doğu Türkistan dolaşılarak, din aleyhtarı konferanslar, münazaralar ve sergiler düzenlenecek.

ç — Radyolardan din aleyhtarı neşriyat yapılacak.

d — Bütün dinî kitaplar toplanıp imha edilecek.

e — Din adamları ve dindar Türklerle mücadele edilecek.

Kurslar tam çalışır hale geldikten ve kızıl propagandistler kısa zamanda yetiştikten sonra din aleyhinde faaliyetlere geçildi. Bunun için de;

a) Bin seneden beri, Doğu Türkistan'da halkın her şveyi olan İslâm Dini kanun dışı ilân edildi.

b) Dinî tedrisat ve ibadet kat'î şekilde yasaklandı. Okullarda dinsizlik dersleri verilmeye başlandı.

c) Medrese ve camiler kapatılıp kulüp, sinema, depo, kahvehane, kışla ve Çin muhacir evleri

olarak kullanıldı. Bazı camilerin mihrabında veya avlusunda **«Mao Tse-Tung Köşesi»** açıldı. Bu köşeye Mao'nun bir büstü ile, din aleyhtarı kitaplar kondu.

ç) Dinî kitaplar toplatılıp, meydanlarda bizzat din adamlarına yaktırıldı.

d) Bütün evlerde aramalar yapıldı. Bulunan kitaplar hocaların sırtlarına bağlanmak veya boyunlarına asılmak suretiyle cadde ve sokaklarda dolaştırıldı.

e) Bütün ülke dolaşılarak **«Allahın yokluğunu isbat etmek»** gayesi ile konferanslar verdirildi. Din adamları binlerce halkın gözü önünde, Allahın yokluğunu (!) isbata mecbur tutuldu. Razı olmayanlar öldürüldü.

f) Komünist propagandistlere, din adamlarıyla **«Allahın yokluğu»** mevzuunda tartışmalar yaptırıldı. Tartışmada cesaret gösteren hocalar yok edildi.

g) Din adamları halkın karşısında **«biz bu kisveye bürünüp, sizleri aldatmıştık. İnanmadığımız ve aslında da mevcut olmayan bir Allah'a, sizi inandırmaya gayret etmiştik. Şimdi artık doğruyu söylemek lâzımdır. Esasında Allah yoktur »** şeklinde konuşmaya zorlandı.

h) Radyolarda din aleyhtarı neşriyat yaptırıldı.

ı) Yerli komünistlerin, hakikaten dinden ayrılıp ayrılmadığını kontrol etmek için, Ramazanda öğle ziyafetleri tertip edildi. Ziyafete gelmeyen ve gelip de yemeyen insanlar cezalandırıldı.

i) Bütün Türkler hayvanlarıyla birlikte, domuz beslemeye mecbur edildi.

j) Bütün şehir, kasaba ve köylerin duvarlarına, din aleyhtarı bez ve pankartlar yapıştırıldı.

«Din Afyondur - İslâm, Emperyalizmin Hizmetindedir - İslâm Talimatı Tatbikata Karşıdır - İslâm Dini Arap Zenginlerinin İcadıdır - Dinî Âdetler, İktisadî Nizamı Bozar - Komünistlerin Dine Karşı Mücadele Etmeleri Şarttır - Her Müslümanda Mutlaka Çin Kanı Akmalıdır... vs.» gibi pankart ve afişler bunlardan bazılarıdır.

İslâm Dini'ne karşı girişilen bu haince ve insafsızca tatbikat, her gün birçok ölüme, her ay birkaç ayaklanmaya sebep olmuştur. Bu mevzuya **«Millî Kurtuluş Hareketleri»** bahsinde temas edeceğiz.

3 — Ölülere Yapılan Tecavüz ve İşkenceler :

Ölüye işkence yapılır mı?.. Bunu en vahşî bir şekilde. Kızıl Çin'in Doğu Türkistan'daki idaresinde görmekteyiz. Komünistler, Türklerin hayatta olanlarına, tasviri imkânsız işkenceler yaparlarken, ölülerini de rahat bırakmamışlardır. Aşağıdaki bir-iki misal bu fecaati gözler önüne sermektedir.

a — Dinî' siyasî ve millî liderler idam edildikten sonra, cesetleri sahiplerine verilmemiş ve halka gözdağı vermek maksadıyla, caddelerde dolaştırılarak parça parça edilmiştir. Halkın cesetleri ise, yine ailelerine teslim edilmeden, nemli ve haşerenin bol olduğu yerlere gömülmüştür.

b — Cesetler **«yer işgal edecek, istihsale engel olacak»** diye toprağa gömülmemiş ve yine **«Çinlilere ve fakirlere verilmesi gereken arazileri, ölüler iş-**

gal edemez» diye mezar yaptırılmamış ve ölülerin yakılması mecbur tutulmuştur.

c — Çinlilerin koyduğu vergiyi ödemeyip intihar eden Türklerin cesetleri, diğerleri ibret alsın diye, parçalanıncaya kadar kırbaçlanmıştır.

ç — Bütün mezarlıklar sökülerek, et ve kemikler toprakla sürülmüş ve mezarlıklar, ekili tarla haline getirilmiştir.

4 — Doğu Türkistanlılar İçin İhdas Edilen Yasak ve Mükellefiyetler :

Buraya kadarki anlattığımız bahislerde çeşitli vesilelerle zikrettiğimiz bazı yasakların dışında, Türklere kanun maddesi olarak konan yasaklar ve mükellefiyetler vardı. Bunları, aşağıda, maddeler halinde göreceğiz :

a) Türk ve Türkistan kelimelerini kullanmak.

b) Hacca gitmek, namaz kılmak, oruç tutmak, dinî tedrisat ve propaganda yapmak.

c) Yabancı üklelerden gelen kitap, gazete, dergi vs. leri okumak ve yabancı ülkelerin radyolarını dinlemek.

ç) Yabancılara rastladıklarında, onlara hüzünlü olduğunu belirtecek bir tavır takınmak.

d) Evlerinde misafir adam yatırmak.

e) İzinsiz seyahat etmek.

f) Evlerinde mücrimleri (takip edilen milliyetçileri) saklamak.

g) Bu mücrimlerin ailelerine maddî ve manevî yardımda bulunmak.

h) İdam edilen yakınlarına yas tutmak, ölülere hürmet göstermek.

ı) Hizmetçi kullanmak.

i) Hükûmet sırlarını ifşa etmek.

j) Düğün ve cenaze merasimleri yapmak.

k) Çinlilere **«Hıtay»** diye hitabetmek.

l) Etli ve yağlı yiyecek yemek.

m) İpekli ve yünlü elbise giymek.

n) Eski elbise varken yenisini giymek.

o) Evde para ve kıymetli eşya saklamak.

Doğu Türkistan halkının bu yasaklara uyma mecburiyetinin yanında, yine yapmaları gereken mükellefiyetler de vardı. Bunların bir kısmı şunlardır:

a — Mao'ya «diri Allah» diye hitabetmek.

b — Diğer hayvanlarla birlikte domuz beslemek.

c — Yabancılara karşı, hayatlarından memnun görünmek.

ç — Komünistlerin her dediklerini, kayıtsız şartsız kabul etmek.

d — Türkistan lehçesindeki Arapça, Farsça ve Rusça terimler yerine, Çince terimler kullanmak.

e — Çinlilere **«ağabey-millet»** diye hitabetmek.

f — İki odadan birini Çin kolonicilerine tahsis etmek.

g — Para ve servetleri hükûmete teslim etmek.

h — Hayvanları belli yerlerde tezekletmek.

ı — Her gün, belli miktarda çöp, tezek, yap-

rak, ağaç kabuğu ve sivrisinek toplayıp bunları hükûmete teslim etmek.

i — Toprakları yılda beş defa sulamak, üç defa gübrelemek, on defa otlarını almak, az bir topraktan çok hasılat kaldırmak.

j — Üç mil mesafeye kadar olan yerlere vasıtasız gitmek.

k — Bir elbiseyi dokuz sene giymek. (7)

5 — İmha ve Asimile Hareketi :

Kızıl Çin, devamlı bir gelir kaynağı olarak elinde bulundurmak için, Doğu Türkistan'a katiyen istiklâl hakkını tanımamakta ve ülkede ebediyyen kalabilmenin planlarını yapmaktadır. Burada kalabilmesinin tek şartı olarak, Müslüman olan Doğu Türkistan Türklerinin hem din olarak ve hem de dil ve ırk olarak ortadan kalkmasını düşünmektedir. Bunun için Kızıl Çin idaresinin bütün icraatı, imha ve asimile (eritme) esasına dayanmıştır. Zaten bu husus bütün Çin idarelerinin, tarih boyunca ortak icraatı olmuştur. Çin'de imparatorlar değişmiş, rejimler değişmiş, ama Çinlinin Türklere karşı olan idare sistemi ve düşmanlığı değişmemiştir.

---

(7) Moa, bir elbisenin giyilişi hakkında şöyle bir tamim neşretmişti: «**Bir elbise, dikildiğinden itibaren üç sene müddetle yenidir. Üç sene sonra, aynı elbise ters çevrilerek tekrar dikilir. Üç sene de bu şekilde giyildikten sonra, geriye kalan üç sene de «eski elbise» sıfatıyla giyilebilir. Böyle yapılmalıdır.**»

Geçen bahislerde zaman zaman zikredilen işkencelerden ayrı olarak, burada maddeler halinde bazı imha usullerini sıralayalım:

a) Kışın soğuk ve rutubetli sahalarda, karlı, buzlu ve havasız yerlerde; yazın ise sıcak çöl ve yaylalarda, üzerindeki ince ve eski elbiseye rağmen halk, 18 saat devamlı çalıştırılmak suretiyle, ölümle yüzyüze getirilmiştir.

b) Halk ıssız dağ yamaçlarında sözde çalıştırılırken, tepelerde kar ve buzlarla kaplı yerlerde dinamitler patlatılarak, büyük seller meydana getirilmiş ve halk, kitle halinde imha edilmiştir.

c) Şehir ve kasabaların etrafındaki akarsular üzerinde, çürük ve yıkılması kolay barajlar yaptırılmış, kuvvetli akıntılarda bu barajların yıkılmasıyla o civarda bulunan şehir ve kasabalar, sel baskını ile imha edilmiştir.

ç) Maden ocaklarında dehlizler, çürük desteklerle takviye ettirilmiş en ufak bir sadmedeki çöküntü yüzünden, bu dehlizlerde çalışan binlerce işçi toptan imha edilmiştir.

d) Himaye bahanesiyle «**darül aceze**»lere götürülen sakat, hasta ve ihtiyar insanlar, birkaç gün veya birkaç ay sonra tesir gösterecek ilâçlarla öldürülmüştür.

e) Çocuk yuvalarına getirilen çocuklar, aç bırakılmak ve hastalıkları tedavi edilmemek suretiyle ölüme terkedilmiştir.

f) Sun'î açlık meydana getirilmek suretiyle,

bütün halk ölümle karşı karşıya getirilmiş, açlık neticesinde, binlerce insan hayatını kaybetmiştir. (8)

Çin idareleri, bir taraftan ölüm ve imha ile Doğu Türkistan'daki Türk varlığını ortadan kaldırmak isterlerken, diğer taraftan da, Türkleri assimile etmek (Türk ırkını Çin, ırkıyle karıştırmak ve eritmek) suretiyle kanlı saltanatlarını devam ettirmek istemişlerdir.

Çinliler, kendilerinin hiç bir ırk tarafından assimile edilmedikleri, fakat kendilerinin, birçok ırkları kendi dil ve milliyetlerinin içinde erittikleri iddiasıyla iftihar ederler. Çinliler bunu, gelenek ve göreneklerine ve millî menfaatlerine kıskançlıkla bağlı olmalarına borçludurlar.

Çin milleti kendisini, **«dünyanın en büyük ve en üstün bir mileti»** olarak telâki eder. Yedisinden yetmişine kadar bütün Çinliler, bu inançla yetiştirilmektedir. Onun için hiç bir milletin yaşayışı, dil, kültür ve kıyafeti Çinliler tarafından taklit edilmez. Bilâkis istilâ ettikleri yerleri, kendi dil, yaşayış ve kıyafetlerine uymaya mecbur ederler.

---

(8) Kızıl Çin, kamplarda çalıştırdığı Türkleri **«imha»** niyetiyle çalıştırırdı. Dayanabilenlere ve Türklüğünden uzaklaşanlara aşağıdaki listeye uygun yiyecek tevziatı yapardı: Her ay fert başına 14 kilo hububat (Bunun 2 kilosu buğday unu, 6 kilosu mısır unu, 2 kilosu pirinç, 4 kilosu da çeşitli hububat; darı, arpa, bezelye vs.) verilirdi. Ayrıca ayda 100 gram şeker, bir adet el sabunu, üç ayda bir 250 gram çay dağıtılırdı. Hububat karnesini kaybedenler, bir daha bu sayılanları alamazdı. Giyecek olarak ise, yılda bir çift ayakkabı, beş metre kumaş verilirdi. (İ.Y.A.)

Çin iktidarları, millî menfatlerine, her türlü imkânları kullanarak hizmet etmeyi şiar edinmişlerdir. Bu uğurda en âdî yalanları, en sinsi planları ve en gaddar işkence usullerini kullanmaktan çekinmezler. Ve bugün de Çin ırkının ve politikasının bu karakteri bilinmeden, onunla diplomatik sulh yapmak demek, onun millî menfatine boyun eğmek demektir.

Orhun Âbideleri Çin'in hilekârlığını, sinsi bir politika takip edişini bize, en veciz ifadelerle anlatır.

«...Bilgisiz kağan oturmuştur. Kötü kağan oturmuştur. Buyruğu da bilgisizmiş tabiî, kötü imiş tabiî. Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için; Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, küçük kardeşi ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirdiği için, Türk milleti, il yaptığı ilini elden çıkarmış...» (9)

Bu milletin diğer bir düşüncesi de, ister kendi toprakları olsun, ister işgal edilen yabancı milletlerin toprakları olsun, hepsi **«Çin Vatanı»**dır. Bir defaya mahsus olsa dahi, Çin askerlerinin ayak bastığı (meselâ Batı Türkistan, Kore, Hindiçini, Tayland, Burma vs.) her yer **«Çin Vatanı»**na dahildir. İşgal ettikleri topraklardan atılsalar dahi, er veya geç, o ülkeyi Çin'in hudutları içine almak için devamlı fırsat kollarlar. İstilâ ettikleri her yabancı ülkenin adını, şehir, dağ, ova, nehir vs. gibi yerlerin isimlerini derhal Çinlileştirirler. Bu hususta değiştirilen

---

(9) Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, 1000 Temel Eser, İstanbul, 1970, s. 5.

Türk şehirlerinin isimlerinden daha önce bahsettik. Burada sadece Doğu Türkistan'ın **«Sinkiang»** diye isimlendirdiğini hatırlatalım.

Çin'de, Çinlileştirilme ve assimilasyon hareketlerine, daha ilk devirlerden itibaren rastlamak mümkündür.

Sinolog **Eberhard,** Milâttan Önce 119 yıllarında, Kansu Eyaleti'nin mühim yerlerine Çin köylülerinin yerleştirildiğini anlatmakta ve M.S. 620 - 630 yılları arasında, Türkler arasında da kesif bir Çinlileştirme hareketinin olduğundan bahsederek şöyle demektedir: **«Böylece Türkleri de (bambaşka sebeplerden de olsa) Tobalar'da olduğu gibi Çinlileştirmek istiyorlardı.** (10)

Bu kadar eski bir tarihe dayanan **«Çinlileştirme»** politikası, bütün Çin iktidarlarının ortak tarafı olmuştur. Fakat, hiç bir zaman Doğu Türkistan, bu insafsız politikaların kurbanı olmamış, can ve kan akıtmasına, dilini ve kültürünü yabancı kültürlerin istilâ etmesine rağmen, **«Türk»** olarak yaşamasını ve **«Türk Yurdu»** olarak kalmasını devam etirmiştir.

Bu hususu belirttikten sonra, kızıl Çin'in de aynı yolu takip etiğini söyleyelim. Bir yabancı gazete şöyle yazmaktadır: **«Uygurlar, asırlar boyu Çin saldırılarına karşı direnmişlerdir. Dolayısıyla bugün Pekin; Doğu Türkistan'a bölgenin kalkınmasını bahane ederek, Çinlileri yerleştirmektedir.»** (11)

Moskova'da çeşitli dillerde neşriyat yapan **«Novoye Veremya»** (Yeni Zaman) dergisinin kasım

---

(10) Eberhard, a.g.e., s. 203.

(11) **«Kızıllar İhtilâlinin Mihrak Noktası: Doğu Türkistan»,** İndian Express, Hindistan.

1968 tarihli 40. sayısında Ermeni yazarı **A. Ter-Grigoryan,** Çin sınırları dahilindeki milletlerin zulüm altında yaşadıklarını beyanla şöyle demektedir: «**Çinli imparatorlar devrinde ve sonraki cumhuriyet hükûmetleri zamanında, Çinli olmayan haklara karşı, assimilasyon ve haysiyet kırıcı bir siyaset takip ediliyordu.**» (12)

Çinliler, Doğu Türkistan'ı her işgal edişlerinde, bir gelenek halinde buraya Çinli muhacirleri getirip yerleştirmişlerdir. Türklerin her ayaklanmalarında bu Çinli göçmenler Türkler tarafından ya öldürülmüş, ya da kendileri kaçmış olduğu halde, Çin idareleri bu geleneklerinden vazgeçmemişlerdir. Bugün, Kızıl Çin'in Doğu Türkistan'a yerleştirdiği Çinli göçmenlerin sayısı, 3 - 4 milyon civarındadır. Bu rakama Çin askerleri dahil değildir: «**Doğu Türkistan'ın fakir topraklarını ekip işlemek**» bahanesiyle, işçi, teknisyen, usta vs. diye getirilen bu Çinliler Doğu Türkistan'da ferdî hürriyete sahiptirler. Her Çinli, Türkler arasında ve onlara karşı istediği işi, suçu, hareketi yapmakta serbesttir. ve mecburdur. Her Türk şehrinin veya köyünün yanında, büyük ve geniş Çin şehirleri ve köyleri kurdurulmuştur. Hatta Türkistan'ın bazı şehirlerinde bugün, yerli Türkleri görmek imkânsızdır.

Kızıl Çin, geçen yıllar zarfında 28 milyon Mo araziyi (13) elverişli hale koyduktan sonra, getirdiği göçmenleri buralara serpiştirmiştir. Bu arazinin

---

(12) «**Muhtelif Haberler**», Dergi, No. 55, Münih, 1969; s. 75.
(13) (17 milyon 360 bin dönüm arazi.

daha da çoğalacağı ve Türk topraklarına daha binlerce Çinlinin getirileceği söylenmektedir.

Kısaca belirtmeye çalıştığımız bu assimilasyon hareketinde ayrıca aşağıdaki hususlar tatbik edilmiştir.

a — Türk kızları Çinlilerle evlenmeye zorlanmaktadır.

b — Bütün okullarda, yalnız Çin tarihi okutulmakta, Türkistan Türklerinin Çin soyundan geldiği telkin edilmektedir.

c — Türkistan lehçesindeki Arapça, Farsça ve Rusça kelimeler yerine Çince kelimelerin kullanılması icbar edilmektedir. Devlet teşkilâtında ve resmî yazışmalarda Çin terimleri kullanılmaktadır.

ç — Şehir, köy, dağ, nehir vs. gibi coğrafî isim ve terimler Çince söylenmektedir.

d — Tarihe ait Türk ve İslâm eserleri imha edilmekte ve eski medeniyetlerin izleri silinmektedir.

e — Türk mahalleleri dağıtılmakta ve Türklerin Çinli ailelerle, onların yeni kurdukları şehirlerde oturmaları mecbur tutulmaktadır.

f — Türk alfabesi değiştirilmiş ve 1957 senesinde Rus alfabesinin öğrenilmesi şart koşulmuştur. Ancak Ruslarla araları açılanca, Çin fonetiğine uygun hazırlanan bir latin alfabesi uydurulmuş ve o mecbur tutulmuştur.

Burada, daha önceki bahislerde zaman zaman nakletiğimiz Kızıl Çin tatbikatının, zülum ve işkence usullerinin, bu assimile hareketine uygun ve ona muvazi olarak yürütüldüğünü hatırlatalım .

Bu zulüm hareketinin ne zamana kadar süreceğini kestirmek mümkün değildir. Yalnız şunu söyleyelim ki, zulüm ebediyyen payidar olamayacağına göre, Doğu Türkistan'da bir gün hüriyet güneşi doğacaktır. Zira, bu ülkedeki amansız direnişler, bize bunu göstermektedir. Ve Türkistan halkı şu beytin heyecanıyla dolup taşmaktadır.

«Yığlama yurdum, eğerci bol küninde yok bahar
Gelgüsi günlerinde baht yıldızı oynap kalar» (14)

---

(14) «Ağlama yurdum eğer ki bugününde yoksa bahar
Gelecek günlerinde baht yıldızı elbet doğar»

V — KIZIL ÇİN DEVRİNDE MİLLÎ KURTULUŞ HAREKETLERİ

Bütün istilâcı Çin idarelerine karşı, hürriyet ve istiklâlleri uğrunda milyonlarca şehit veren Doğu Türkistan Türkleri, Kızıl Çin işgalinden sonra da, bu kavgalarına devam etmişlerdir. 23 seneden beri devam edegelen millî direniş hareketlerinden; katliam, sürgün, zulüm ve işkence gibi gayrı insanî hareketlere rağmen vazgeçilmemiştir. **«Bazı tarihçiler, iki asır içinde Doğu Türkistan'da Çinlilere karşı, 58 defa başkaldırma hareketi vukûbulduğunu ifade ederler.»** (15)

Ancak, bu hürriyet mücadeleleri, efkârıumumiyeye duyurulmamakta ve hele insan hak ve hürriyetlerinin müdafii durumunda olan (!) Birleşmiş Milletler'e hiç aksetmemektedir. Şunu kaydedelim ki, Türkistan halkı, Çin ve Rus zulmünden kurtulup, hür bir devlet haline gelmedikçe, İnsan Hakları Beyannamesi'nin ve insanca yaşamanın lafının yapıldığı dünyada, ancak bir istismar düzeninden bahsedilebilir.

Biz burada, kızıl Çin rejiminin şiddet ve baskısına rağmen, hür dünyaya intikal edebilmiş dire-

---

(15) Muhamed İldemir, **«Doğu Türkistan ve Çin-Rus Anlaşmazlığı»**, Dergi, No. 17 (Arapça nüshadan tercüme), Münih.

niş hareketlerinden örnekler vereceğiz. Ayrıca bu bilgilerin içine kendi bildiklerimiz, dinlediklerimiz ve kızıl Çin baskısından kurtulabilenlerin hatıralarını da ilâve edeceğiz. Hadiseleri seneler içerisinde takip edeceğiz. Ve 1949'dan sonra hemen her senenin kaynaşma, ayaklanma ve direniş hareketleriyle geçtiğini göreceğiz.

1. 1949 - 1951 Arası Direniş Hareketleri :

Doğu Türkistan'da daha önceki Çin idarelerine karşı yöneltilen millî mukavemet hareketleri 1949'dan sonra ülklenin üzerine bir kâbus gibi çöken kızıl Çin idaresine karşı yöneltildi. Hemen her şehirde milliyetçi ve vatanperver liderler kızıl Çin çeteleriyle çarpışıyorlardı.

1940 yıllarından beri bütün Çin istilâlarına karşı direnen ve bir ara Altay valisi olan **Osman Batur**, Türkistan maliye bakanlığı yapmış olan **Canım Han**, **Vasıl Kadı**, **Oraz Beğ**, Doğu Türkistan umumî valisi olan **Mesut Sabri**, **Davut Kadı** gibi kahramanlar çok mahdut imkânlarına rağmen, barut fıçılarıyla ölüm kusan kızıl Çin ordusuna karşı fedakârca çarpışmışlardır. Ayrıca, yapılan idamlara ve tehditlere rağmen, yeni yeni kahramanlar çıkmıştır. İli'de **Abdulgafûr Sabri**, **Gani Bahadır**, **Fatih Müslümoğlu**, Hoten Vilâyeti'nde **Nuri Beğ**, **Rozi Muhammed Beğ** gibi milliyetçiler, bu devrenin başta gelen simalarındandır. Bunlar da, Çin birliklerini aylarca oyalamış birçok kızıl çeteyi imha etmiş, fakat düşmanın teçhizat ve sayı üstünlüğü karşısında çaresiz kalarak bir kısmı yakalanmışlar ve idam edilerek şehit olan-

ların arasına katılmışlar, bir kısmı da Rus mahkû mu Batı Türkistan'a iltica etmişlerdir.

Ne yazık ki, 1949'dan 1951 yılına kadar, Doğu Türkistanlı Türklerin yaptığı kanlı kavga, hiç bir dünya devleti nezdinde makes bulmamış ve kızıl Çin canavarına «**dur**» diyen çıkmamış, Doğu Türkistan işgalci kuvvetlerin çizmesi altına terkedilmiştir. Aşağıda Urumçi Radyosu'ndan dinlediğimiz haberleri, özet halinde nakledeceğim. Bunlar, Çin'in resmî ağızlarından direniş hareketlerini nasıl boğmak istediklerinin itirafıdır. (16)

Doğu Türkistan kızıl Çin yönetimi içişleri bakan yardımcısı **Chu Yu-Sieng** (Cü Yu-Sıng) 1950 yılının icraatından şöyle haber veriyordu: «**1950 senesinde hükûmet haydutlardan, hırsızlardan ve hafiyelerden ibaret olmak üzere 7.759 kişiyi imha etmiştir. Bu bir sene içinde hükûmet haydut, hırsız ve hafiyeleri temizlemek için 17.300 ayrı grup teşkil etmiştir. Bunlar köy köy, sokak sokak dolaşarak ve hatta çöllere kaçanları takip ederek temizlik işleriyle meşgul olmuşlardır. Fakat bunlar yine de tamamen temizlenmiş değillerdir...**» (4.1.1951 tarihli Urumçi Radyosu neşriyatından)

Urumçi Radyosu, birer ikişer gün aralıkla, yakalanan ve idam edilen Türklerin haberlerini veri-

(16) Biz **Mehmet Emin Buğra Beğ**'le beraber Keşmir'e iltica ettiğimiz zaman (1950-1954) aklımız hep Doğu Türkistan'daydı. Onun için Urumçi Radyosu'nu açar, devamlı, olup bitenleri Çin ağzından da olsa takip ederdik. İşte burada naklettiğimiz haber ve hadiseler bu devrede dinleyip not aldığımız Urumçi Radyosu yayınlarındandır. (İ.Y.A)

yordu. **Canım Han** hakkında şu haberi vermişti. **«Haydutların reislerinden Canım Han, ele geçirildikten sonra Urumçi'ye getirilmiş ve sokaklarda dolaştırılmıştır. Dün onbinlerce kişinin önünde muhakeme edilerek ölüm cezasına çarptırılmıştır. Hüküm, halk önünde infaz edilmiş ve haydut, kendi mülevves kanı ile boyanmıştır.»** (4.2.1951 tarihli yayın)

Diğer bir haber şöyle idi: **«Kaşgar'da Çin Halk Cumhuriyeti'ne karşı isyan hareketine girişen Vasıl Kadı, halkın arzusu üzerine idam edilmiştir. Vasıl Kadı, zamanında çiftçileri çok ezmiş, kadın ve kızlara tecavüz etmişti.»** (20.1.1951 tarihli yayın)

Halbuki **Vasıl Kadı,** son derece şahsiyetli ve kadın kızla alâkası olmayan bir insandı. Kızıl Çinliler öldürdükleri Türklere böyle çirkin suçları isnat etmekten utanmıyorlardı.

Kızıl Çin Hükûmeti idam ettiği milliyetçilerin içinde **Osman Batur'a** daha başka türlü muamele etmiştir. Birçoklarını anında öldürdüğü halde **Osman Botur'u** yakaladıktan sonra günlerce bekletmiş, sokaklarda dolaştırmış ve bu kahramanın ölümünü ibret olsun diye radyo ve gazetelerde günlerce ilân etmiştir. **Osman Batur** hakında ilk haber şöyle idi: **«Amerikan emperyalizminin uşağı, Çan Kay Şek'in casusu ve halkımızın en şiddetli düşmanı olan haydut Osman bundan üç gün evvel, kurtuluş askerlerimiz tarafından Tsing-hai (Çing-Hay) eyaletimizde diri olarak ele geçirilmiştir.»** (21.2.1951 tarihli yayın)

Radyo daha sonra. 16 martta **Osman Batur'**-un Urumçi şehrine getirildiğini, halkın **Osman Batur** aleyhinde tezahürat yaptığını (!) ölüm cezası

verilmesi istediklerini ve onu yakalayan askerlerin alkışlandığını (!) haber veriyordu.

Ayrıca, **Osman Batur**'un idam edildiği güne kadar; **Oraz Beğ, Mesut Sabri Beğ** ve **Davut Kadı** gibi liderlerin de yakalandığı, bunların idama mahkûm edildiği ve bunlarla yakalanan mürteci grupların çeşitli cezalara çarptırıldığı 1951 mart ve nisan ayları radyo haberlerinde anlatılmış ve **Osman Batur'un** sözümona muhakemesi radyodan naklen verilmiştir. **Osman Batur'un** idam edilişi, radyodan aynen şöyle verilmiştir:

28 nisan 1951 günü saat 9.30'da **«Halk Sorgu Meclisi»**nin açıldığı ve bu meclise 90.000 kişinin katıldığı haber verilmiştir. Halka, atılacak toplardan korkmaması tembih edilmiş ve daha sonra Türkistan'daki komünist kuvetlerin başkomutanı **Vang Chin** (Vang Cin) söz alarak **Osman Batur**'a iftira edilen suçları saymıştır. Bundan sonra da açık mahkemenin reisi sıfatıyla **Burhan Şehidi** adındaki hain söz alarak şunları söylemiştir: **«Sinkiang'a kurtuluş ordusunun gelmesi ve Halk Hükûmeti'nin kurulmasından dolayı, halk, düşmanlarına kendi eliyle cezav ermek imkânlarına kavuştu. Şu anda halk düşmanlarının en şiddetlisi olan Osman gibi caniler muhakeme edilecek ve cezası verilecektir. Bundan sonra da, bu mahkemeler devam edecek ve halk demokrasisinin düşmanları böylece muhakeme edilecektir.»**

Bu konuşmadan sonra **Osman Batur**'un huzura getirilmesini söyleyen **Burhan Şehidî**, halka, şikâyetleri olup olmadığını sormuştur. (Bu sırada mikrofondan, **Osman Batur** ve arkadaşlarının ayaklarına bağlanmış zincirlerin sesleri duyuluyordu.) **Bur-**

han Şehidî'nin sorusu üzerine Uygurlar, Kazaklar ve Çinliler adına birer kişi **Osman Batur'**dan uzun uzadıya şikâyetlerde bulunmuşlardır. Bir müddet sonra da **Burhan, Osman Batur** ve arkadaşlarının ölüm cezasına çarptırıldığını bildirmiştir.

Osman Batur'un idam safahatı, radyodan kasten böyle verilmiş ve halk üzerinde terör estirilmek istenmiştir. Bir gün sonra da, şu haber dinlenilmiştir: **«Osman Batur ve 25 cinayet ortağının, Enver Jakulin adında bir Kazak tarafından cezaları infaz edilmiştir. Bunların cesetleri ibret için, üç gün açıkta bırakılacaktır.»** (29.4.1951 yayını)

Urumçi Radyosu, bir taraftan şehit edilen Türkistanlıların haberlerini böyle verirken, bir taraftan da hükûmetin icraatından bahsediyordu. Aşağıdaki haber, Doğu Türkistan'daki hareketleri anlatması bakımındaın hayli dikkat çekicidir:

«Halk Kurtuluş Ordusu, Sinkiang'a girdikten sonra, bir sene zarfında haydutlarla aralarında 66 defa muharebe olmuştur. Muhtelif yerlere yerleştirilmiş beş radyo vericisi ile halk arasında faaliyet gösteren 30 muhtelif teşkilât meydana çıkarılmıştır. Mürteciler tarafından, hükûmet kadrolarına karşı 222 suikast hareketi vukûbulmuş bunlardan 29'u hükûmet tarafından önlenmiştir. Ayrıca parti âzalarının ve hükûmet çiftçilerinin döğüldüğü çeşitli vakalar görülmüştür. 275 defa telefon ve telgraf hatları kesilmiş ve Urumçi'de birçok yangın meydana getirilmiştir...

«Fakat, bütün bu hareketlerin müsebbipleri olan Osman ve Oraz gibi haydutlar da ele geçirilmiştir. Küçar Kazası'ndan Muhammed Niyaz tara-

fından teşkil edilen Şarkî Türkistan Çeteleri tarümar edilmiş, bu münasebetle 899 kişi tevkif edilmiştir. Yine nisan başlarında Mesud Sabri ve binlerce Amerikan casusu yakalanmıştır. Bunların bir kısmının cezaları verilmiş, bir kısmının da verilmek üzeredir.

«... Ancak, daha yakalanmayanların araştırılması ve sınır dışına çıkabilen Mehmed Emin Buğra ve İsa Yusuf gibi hainlerin yurda ajan sokmaması için, dikatli olunması gerekmektedir...» (17)

Bütün bu nakledilenler bize göstermiştir ki, 1949 ile 1951 arasında Doğu Türkistan'da şiddetli çarpışmalar olmuş ve bir hayli Türkistanlı, hürriyet uğruna kanlarını dökmekten çekinmemiştir.

2. 1954 - 1958 Yılları Direniş Hareketleri :

Bu yıllardaki millî direniş hareketlerini de, yine komünist yöneticilerin beyanlarından takip etmek mümkündür. Sinkiang Valisi **Seyfeddin Azizî** 26 temmuz 1955 tarihinde Millî Halk Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada **«karşı koyma hareketlerinin (yani millî hareketlerin) ve isyanların bastırılması zaruretine inandığını»** söylemiş ve **«1954 yılında Kaşgar'dan 400 km. uzakta bulunan Hoten şehrinde ihtilâl teşebbüsünde bulunulduğunu»** belirtmiştir. (18)

Öte yandan, **Sin Hua Jebov** günlük gazetesi 25

---

(17) Komünist Partisi İkinci Sekreteri **Shao Li Chin** (Şav Li Çin)'in 28.4.951 tarihli radyo konuşmasından.

(18) Muhammed İldemir, a.g.e.

eylül 1956 tarihli nüshasında «**Hoten'de ve bölgenin her tarafında isyancı unsurların bulunduğunu ve bu unsurların millî ve dinî prensipleri yaydıklarını ve 1956 yılında anarşiler meydana getirildiğini**» yazmıştır. (19)

Aynı günlük gazete 16 ekim 1957 tarihli sayısında, yine Doğu Türkistan'daki kıpırdanışlara ve bunlara karşı komünist hükûmetin aldığı tedbirlere temas ederek şöyle yazmıştır: «**Millî unsurları ortadan kaldırmak için, geniş çapta temizleme ameliyesi programı hazırlanmış olup buna önümüzdeki kış mevsiminde başlanacak ve ilkbaharda devam olunacaktır.**» (20)

1957 eylülünde **Seyfedin'in** yaptığı diğer bir konuşmada ise, şöyle denilmekteydi: «**Sosyalizme geçmiş olduğumuz şu sıralarda millî ekalliyetler, bilhassa münavverler arasında mahallî milliyetçilik hareketleri kuvvetlenmektedir. Geçen senelerden beri Çinlilere karşı koyma hareketi ve Çinlilere yabancı gözüyle bakma gibi davranışlar, yerli milletlerin ve münevverlerin arasında çok yayıldı. Bazı aşırı milliyetçiler Çinlileri Sinkiang'dan koğup çıkarmağa uğraşıyorlar. Onlara göre Çinliler Sinkiang'a felâket getirmişlerdir. Bazı bozguncular Çinlilere bir 'kolonist devlet' gözüyle bakmaktadırlar.**» (21)

Seyfeddin'in bu konuşmasını Doğu Türkistan'dan Rusya'ya iltica eden bir yazar şöyle doğrula-

---

(19) A.g.e.

(20) A.g.e.

(21) Seyfeddin Azizî, (Doğu Türkistan Umumî valisi ve azılı bir komünist) eylül 1957 radyo konuşmasından.

maktadır: **«1957 senesinde Uygur mektepleri kapatıldı. Uygurca kitaplar yasak edildi. Münevverlere büyük baskılar yapıldı. Ben, milliyetçilikle itham edildim. Muhakeme dahi etmeden tecrit kamplarına sürdüler. Oralarda günde 18 saat çalıştırıldım. Neticede dayanamayıp kaçtım.»** (22)

Aynı yazarın, bir Türkiye gazetesinde çıkan ifadeleri ise, intihar eden aydınlardan bahsetmektedir: **«Zünun Kadirî (Uygur yazarı), Aydın Ali (Kazak şairi) ve Gazi Komar (Kazak yazarı) esir kamplarında intihar etmişlerdir.»** (23)

Bu ifadeler ise, daha önce **Sin Hua Jebov** gazetesinin haber verdiği **«temizleme hareketi»**nin icra edildiğini, millî uyanış hareketlerinin hemen söndürüldüğünü doğrulayan satırlardır.

1958 yılındaki hareketlerden **«Sinkiang Gazetesi»** şöyle bahsetmektedir: **«Sinkiang'da yüksek rütbeli 378 memur ve halk temsilciler meclisi üyesi, rejimi yıkmak maksadiyle bir isyan hareketi tertip etmişlerdir.»** (24)

Öte yandan Türkistan için hazırlanan ve bizim de elimize geçen 20.5.1958 tarihli bir duvar gazetesinde, yukarıda rakam olarak verilen yüksek rütbeli memurlardan bazılarının resim ve karikatürleri yapılmış ve altlarına **«milliyetçilik hareketlerini körükleyen insanlar»** diye yazılar yazılmıştır. Bu isimlerden birkaçı şunlardır: Urumçi Belediye Reisi **A. Saibî**, Maliye Müdürü **İbrahim Turdı**, Yazarlar Ce-

---

(22) Ziya Samedî, **News Week**, Amerika, 6.5.1967.
(23) Ziya Samedî, **Yeni Gazete**, İstanbul, 24.2.1967.
(24) **Sinkiang Gazetesi**, 10.11.1958.

miyeti Reisi **Ziya Samedî**, İli Vali Muavini **Abdurrahim İsa**, din adamı **Abdülaziz Mahdum.**

Bunlar, daha sonra zindanlara atılmış, kamplara sürülmüş ve nice işkencelerle ölüme sürüklenmiştir. **Ziya Samedî** gibi yolunu bulabilenler ise, başka ülkelere kaçmışlardır.

Komünist **«Sinkiang»** gazetesinin verdiği haber aslında bir âdi isyan hareketi değil, Çinlilerin bazı icraatına karşı, bir **«millî direniş»** hareketiydi. **«Hong Kong'daki Uygur göçmenlerinden aktarılan haberlere göre, 1958 yılında Doğu Türkistan'da direniş hareketine girişenlerin sayısı 60.000 mücahidi bulmaktadır. Direniş merkezinin ise, Hoten şehri olduğu, askerî depoların ateşe verildiği ve bütün yolların trafiğe kapatıldığı ifade edilmiştir.»** (25)

1958 yılındaki millî direniş hareketlerinin asıl sebebi ise, bazı yüksek okullarda ve konferanslarda Uygur lehçesi yerine Çince'nin kullanılması idi. Bilhassa öğrenciler ve münevverler arasında, bu uygulamalar, büyük kıpırdanışlar meydana getirmiştir. Bunun için, yukarıda ismi geçen şahıslar cezalandırılmış, Türk öğrenciler ve dekanlar okullardan uzaklaştırılmıştır. (26)

3. 1959 - 1963 Yılları Direniş Hareketleri :

Bu devredeki hareketler, öncekilere nazaran farklılık arzeder. Bu hareketler esnasında kızıl Çin idaresi baş sorumlu olarak Sovyet Rusya'yı görmeye başlamış ve Doğu Türkistan'daki Rus konsolosluk-

---

(25) Muhammed İldemir, a.g.e.

(26) A.g.e.

larını kapatmıştır. Bir yabancı gazetede. bu mevzuda şöyle denmektedir: **«Nitekim 1959 ve 1962 yıllarında, toplu olarak binlerce göçmenin hududu geçmesinden sonra (Batı Türkistan kastediliyor) Pekin, Doğu Türkistan'daki Rus Konsolosluğu'nu kapatmıştır. Buna karşılık Moskova da, Çin'de bulunan teknisyenlerini geri çekmiştir.»** (27)

Mamafih, Sovyet Rusya, Batı Türkistan'daki hegemonyasına devam edebilmek için, Doğu Türkistan'daki Çin mezalimini kınamakta ve bazı zamanlar, Doğu Türkistan Türklerine çağrıda bulunmaktadır. Ayrıca, Doğu Türkistan'dan batıya iltica edenlere, nisbeten fırsatlar vermekte ve idaresi altındaki Türklere; **«İşte Çin zulmünden kaçanlar, halinize şükredin»** demek istemektedirler. Bu, aslında, bir aldatmacadan başka bir şey değildir. Ve bu aldatmacaya uygun olarak, 1960'larda Doğu Türkistan'dan binlerce Türk, batıya iltica etmiştir. Bu durum ise, Çin ile Rusya arasında ihtilâf ve çatışma mevzuu olmuştur.

Almanya'da münteşir **«Dergi»** mecmuası **«Kazakistanskaya Pravda»** gazetesinin 29.9.1963 tarihli sayısında mülteci bir generalin anlattıklarına atfen şöyle yazmaktadır: **«1962 yılı, Doğu Türkistan için birçok isyan ve kargaşalıklar yılı olmuştur. Doğu Türkistan'da Çin komünist basını tetkik edilince şu gerçeği tesbit etmek mümkündür ki, esas isyan ve kargaşalıklar, özellikle muhtar İli bölgesinin başkenti olan Yinin (Gulca) şehri etrafında ve Yinin'den**

---

(27) **«Doğu Türkistan'da Uranyum Cevheri Kavgası», İndian Express**, Hindistan, 21.11.1963.

takriben 220 mil uzakta bulunan Taçen (Tarabagatay) şehrinde kendini göstermiştir (...) İsyan, Tuşancu petrol böelgsine de sıçramış, çalışan on beş bin işçinin sayısı, on bine inmiş ve istihsal planı yüzde 25 aksamıştır. (Gulca, İli vilâyetinin merkezi olup Çinliler adını Yinin diye değiştirmişlerdir. Tarabagatay vilâyetini ise Taçın olarak değiştirdiler. (İ. Y.A.)

«... Silâhlı çatışmalar, 1962'nin eylül ayına kadar devam etmiş ve en sonunda Çin Hükûmeti taviz vermek zorunda kalmıştır. Şöyle ki, işçi ve köylülere verilen yiyecek miktarı çoğaltılmış, halk komünlerindeki kışla rejimi gevşetilmiş ve Müslümanların din yönünden takip işi, asgarî hadde indirilmiştir...» (28)

Haberden de anlaşılacağı gbi, halkın direnişe geçmesinin sebepleri, İslâm Dini'nin ve ibadetlerinin kanunî takibata uğraması, komünlerde gayri insanî bir yaşayışın bulunması ve halkın yiyecek sıkıntısı çekmesi gibi, en tabiî hakların ortadan kaldırılmasıdır.

İşte bu direnişler, Çin iktidarını çok zor durumda bırakmış ve hemen Sovyet Rusya ile ağız kavgasına başlamıştır. Çin yetkililerinin iddiasına göre:

a — 1962 nisan ve mayıs aylarında İli Vilâyeti'nde Çin'e karşı vukûbulan ayaklanma, Rus kışkırtması ile meydana gelmiştir.

b — 1881'den bu yana, Çin ile Rusya arasın-

---

(28) A. Kaşın, «Doğu Türkistan'da Sovyet Yayılması», Dergi, No. 35-36, Münih, 1964, s. 39.

da, Doğu Türkistan üzerine yapılan anlaşmalar, Rus baskısı altında imzalanmıştır.

c — Doğu Türkistan'a bitişik Batı Türkistan'da 500.000 mil karelik ve 10.000.000 nüfuslu bir bölge, eskiden beri Çin toprağıdır. Bu toprak, yeniden Çin'e verilmelidir.

Bu iddialar, Çin idaresinin ne kadar emperyalist bir zihniyete sahip olduğunu gösterir. Nitekim, Sovyet Rusya da, bu hücumların altında kalmak istememiş ve bu iddiaları cevaplamıştır. Rusya'ya göre: **«Doğu Türkistan halkı ağır baskılara dayanamadığı için ayaklanmaya mecbur kalmış, bunda Rusya'nın kışkırtıcılığı olmamıştır.»** Yine Rusya'ya göre: **«Çin idarecileri, bencil ve emperyalist hedefler güden sahte ihtilâlcilerdir.»** (29)

Kızıl Çin, bir taraftan Sovyet Rusya'yı suçlarken, diğer taraftan da ülkede kanlı bir terör hareketine girişmiş, binlerce insanı imha etmiştir. Ayrıca Kuang Tung Eyaleti'nden 100.000 kişilik bir orduyu, Doğu Türkistan'a sevketmiştir. Zaten, öteden beri burada, silâhlı isyanları önlemek için kuvvetli Çin birlikleri bulunmakta idi. Yenilerinin de gelmesiyle Doğu Türkistan'da, tam bir zulüm kasırgası estirilmiştir.

4. - 1965 - 1968 Yıllarındaki Direnişler :

Doğu Türkistan'daki millî hareketler, Türklerin, hayatî haklarını muhafaza etmek için giriştikleri hareketlerdir. Bunlar, hiç bir zaman taşkınlık, bö-

(29) M. E. Buğra, **«Sovyet-Çin Çekişmesinde Doğu Türkistan'ın Yeri»**, **Türk Kültürü**, C. II, No. 14, s. 66-68.

lücülük vs. gibi bahanelerle izah edilemez. Nitekim, 1965 ve 1966 yıllarındaki toplu direnişler de, tamamen insan hak ve hürriyetlerini muhafaza için meydana gelen hareketlerdir. Aşağıdaki haber bunu teyit etmektedir:

«Yayınları bazen Avrupa'da da dinlenebilen Urumçi Radyosu'nun 7.1.1965 ve 1.6.1966 tarihli yayınlarına göre, Doğu Türkistan'daki kızıl Çin makamları, son iki yıldan beri 'Yeni Uygur - Kazak Dili'ni vücuda getirmekle meşguldürler. 1965 yılına kadar kullanılan Arap yazısı yerine, Latin harfleri getirilmiştir. Aynı zamanda, Urumçi Radyosu'nda, Doğu Türkistan Türklerinin Çin komünist rejimine karşı, millî mukavemete devam ettiklerini ortaya koyan bir sıra haberler de yer almıştır. (30)

Şu haberde ise, direniş hareketlerinin sebepleri açıkça belli olmaktadır:

«Yabancı ajans ve radyoların bildirdiğine göre, Doğu Türkistan'da Kızıl Çin rejimine karşı başlayan ayaklanma hareketi, bütün ülkeyi sarmış bulunmaktadır. Bu konuda bilgi almak istediğimiz hariciye teşkilâtımız ise, hareketten haberdar olmadığını bildirmiştir.

Karşı koyma hareketi, geçen Kurban Bayramı'nda başlamıştı. Kurban Bayramı sabahı, Bayram namazı'nı kılmak isteyen Kaşgarlılar, uzun süreden beri kapatılmış olan Kaşgar'ın en büyük camii önünde toplanarak camiin açılmasını ve Bayram Namazı'nı burada kılmak istediklerini söylemişlerdir. Komünist makamlar, bu isteğe şiddetle karşı koy-

---

(30) **«Muhtelif Haberler»**, **Dergi**, No. 45, Münih 1966, s. 74.

muş ve canii önünde toplanan halkı zorla dağıtmak istemişlerdir. Camiin kapısındaki kilidi kırarak içeri girmek isteyen halkla, komünist kuvvetler arasında ilk çatışma başlamış ve sür'atle yayılmıştır. Kurban Bayramı'ndan bu yana Doğu Türkistan'da, gruplar halinde halk, dağlara çıkmakta ve gerilla harpleri yapmaktadırlar. Yabancı radyo ve ajanslar, çarpışmaların bütün Doğu Türkistan'a sirayet ettiğini ve bu başkaldırmanın 1946'da Osman Batur'un liderliğindeki ayaklanma hareketine denk olduğunu söylemektedirler. (Dergide 1946 diye geçen tarih, 1940 veya 1950 olması gerekir. Zira Osman Batur'un 1940 ve 1950 yıllarındaki direnişleri, kahramanca yürütülmüş hareketlerdi.)

«Pekin Radyosu ise olayları inkâr etmekte, ancak 'gericilerin' halkı peşlerinden sürükleyemediklerini iddia etmektedir. Ancak, hareketin başlamasından bu yana birbuçuk aydan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen, Pekin Radyosu hâlâ bu gerici hareketin bastırılacağından söz etmekte ve halkın harekete katılmasını önlemek amacıyla, vaadlerde bulunmaktadır. Pekin'in bütün uğraşmalarına rağmen hareket, bütün Türkistan'ı sarmış bulunmaktadır. (20 Mayıs 1966, Gazeteler)» (31)

Naklettiğimiz haberlere dikkat edilirse, Doğu Türkistan'daki hareketler, ya Türk Dili'ne yapılan tecavüzler, ya da İslâm Dini'ne yapılan hakaretler sonunda meydana gelmektedir. Dili, dini ve yaşayışı için milyonlarca şehit veren Doğu Türkistanlı-

---

(31) Türk Kültürü, C. IV, No. 44, s. 721.

lar, bundan sonra da durmamışlar ve zaman zaman toplu ayaklanmalara devam etmişlerdir.

1966 yılında Doğu Türkistan'daki direnişler esnasında binlerce Türkün katledildiğini haber veren Endonezya **İBRASİ gazetesinin** yazısı ise, aynen şöyledir: **«1966 senesi aralık ayı içerisinde Doğu Türkistan'da 75.000 Müslüman şehit edilmiştir. Bu katliam, Müslümanların Ramazan ayını karşıladıkları bir sırada yapılmıştır.»** (32)

Anadolu Ajans'ının 6 ocak 1967 tarihli bültenlerinde, Çin'de girişilen gayri millî ve gayri İslâmî faaliyetler şöyle anlatılmaktadır:

«Kur'anı Çince'ye çeviren bir bilginin başına utanç şapkası geçirilerek Çin sokaklarında dolaştırıldı. Çin'de dağıtılan İslâm aleyhtarı broşürlerde şu ibarelere rastlanmaktadır.

«Bütün camileri kapatın.
«Dinî kuruluşları dağıtın.
«Çin'deki İslâmî teşekkülleri lağvedin.
«Kur'an öğrenimini kaldırın.» (33)

Bu arada bütün Çin kıtasında **Mao'nun Kızıl Muhafızlar'ı** tarafından yürütülen **«Kültür İhtilâli»** hatırlanacak olursa, Doğu Türkistan'daki imha ve şiddet hareketlerinin fecaati, bütün açıklığıyla ortaya çıkar.

---

(32) En-Nedve, **«Kızıl Çinde Müslümanlar Hür Dünyadan Yardım Bekliyor»**, Mekke, 26 nisan 1967.

(33) a) **«Osman Batur»**, Yeniden Millî Mücadele, C. I, No. 13, (nisan 1970), İstanbul, s. 10.
b) **«Kızıl Muhafızlar İslâmı Yok Etmek İstiyor»**, **Ukaz Gazetesi**, Suudî Arabistan, 19 ocak 1967.

Bu devrede meydana gelen hareketlerden, diğer bir gazete şöyle bahsediyor:

«Çin'deki en son huzursuzluklarda, birçok sabotaj hareketleri olmuştur. Ocak ayı sonunda Sinkiang Eyaleti Askerî Komutanı Van En Mao, Mao Tse Tung'u tehdit ederek, buradaki atom merkezini tahrip edeceğini ve Sovyet Rusya himayesine girerek Çin'e karşı çete harbi yapacağını bildirmiştir. (...) Kızıl Çin'den gelen göçmenler, şimdi buralarda tek-tük çatışma olduğundan bahsettiyseler de, gerginlik, onların ifade ettiği gibi küçümsenecek derecede değildir.» (34)

Bu devrede dikkati çeken hususlardan birisi de, Doğu Türkistan'daki kargaşalıklara tam hâkim olmak ve şiddetli bir katliam hareketine geçebilmek için, ülkenin yönetiminin doğrudan doğruya safkan bir Çinliye devredilmesidir. Uzun zamandan beri, Doğu Türkistan'da yönetici olarak gözüken **Seyfeddin Azizî** yardımcılığa alınmış ve yerine, **Tsen Yuan-Yan** isimli Çinli getirilmiştir. (35)

Buraya kadar nakletiğimiz haberlere şunu ilâve edelim ve Kızıl Çin'in nasıl bir dikta rejimi kurduğunu görelim.

Sunday Expres gazetesi, Ruslar'ın **«Sulh ve Terakki Radyosu»** tarafından, **Mao**'nun ne kadar insan öldürttüğünün açıklandığını yazmakta ve aşağıdaki listeyi vermektedir: (36)

---

(34) **«Huzursuz Sovyet-Çin Hududu»**, **Die Ostschweiz**, 17 şubat 1967.

(35) **«Muhtelif Haberler»**, **Dergi**, No. 55, Münih, 1969, s. 75.

(36) Peter Van, **«Ruslar Mao'yu Katliam Yapmakla Suçladılar»**, **Sunday Express**, İngiltere, 20.4.1969.

1949 - 1952 arası : 2.800.000
1952 - 1957 arası : 3.509.000
1958 - 1960 arası : 6.700.000
1961 - 1965 arası : 13.300.000

Toplam olarak 26 milyon 300 bin insan katledilmiştir. 1965'ten 1972 yılına kadar olan yedi senelik zamanı da ilâve edecek olursak, kızıl Çin'de 35 milyona yakın insan öldürülmüştür. Aslında, komünist Rusya da, canavarlıkta Çin'den geri kalmış bir devlet değildir. Çeşitli ırk ve miletlerin üzerinde kanlı emperyalizmine devam eden Rusya da, 1917'-den bu yana hürriyet mücadelesi veren, milyonlarca insanın kanına girmiştir. Ancak, iki komünist ülkenin aralarında, bazı ihtilâfların zuhuru, birbirlerinin canavarlıklarını ortaya çıkarmalarını sağlamaktadır. Bu mevzuda, İstnbul'da münteşir bir dergide çıkan yazıyı, aynen iktibas ediyoruz:

«ÇİN ŞÖVENİZMİ :

«Rus - Çin münasebetlerinin bir barometresi olan Doğu Türkistan'da, Çin şövenizmi ve zulmü sembolleşmiştir.

«Çin şövenizmi ve zulmünü bugün 'Yoldaş İvan' bile gizleyememektedir:

«... Mao Tse Tung ve grubu, eski Çin İmparatorları'nın yolunu başarı ile takip etmektedir. Daha 1949 yılına gelinceye kadar, Sinkiang, Tibet, Moğolistan gibi büyük bölgelerde, çok az Çinli oturmaktaydı. 1949 yılında nüfusun çok az bir yüzdesini teşkil eden Çinliler, 1953 - 1954 sayımına göre, yüzde altı, 1963 yılında ise yüzde 42'ye yükselmiştir. Mao'-

nun rejimi Uygurları (kazakları), Moğolları, Tibetlileri ve diğer Çinli olmayan milletleri zorla assimile etmeye devam etmektedir. Çinliler, Çinli olmayan diğer milletleri, Çinlileştirmeye başlamışlardır.

«Bu yüzden, binlerce Çinli bu bölgelere yerleştirilmektedir. Böylece Sinkiang'da azınlıkta bulunan Çinliler, şimdi ezici bir çoğunluğa sahip olmuşlardır. Bu toprakların asıl sahipleri, memleketlerini terketmeye zorlanmaktadır. Uygur, Kazak, Kırgız kızları, Çinli asker veya bu bölgelerde yerleşen Çinlilerle evlenmeye mecbur bırakılmaktadır.

......«Mao'nun uyguladığı siyaset; Çinli olmayan milletlerin millî kültür, örf ve âdetlerini kökünden kazımaktadır. Bunlara zorla Çince öğretilmekte, Müslümanların camileri kaptılmakta, Müslümanlara domuz eti yedirilmektedir. Sinkiang Hung Chi dergisi, Çin milletinin farklı özelliklerinin, 1960 yılında diğer azınlık milletlerin genel bir özelliği olmaya başladığını yazmaktadır.' (37)

......«Doğu Türkistan Komunist Partisi liderlerinden Seyfeddin de, Doğu Türkistanlılar arasında günden güne Çin düşmanlığının artmakta olduğuna işaret ederek şöyle demektedir:

'... Gerici unsurlar, tüm Han (Çin) halkının Sinkiang'tan ayrılmalarını istiyor ve bunu sağlamak için de gayret gösteriyor.

'Gericiler, Han halkının (Çinlilerin) Sinkiang'a felâket getirdiğine, bütün bu felâketlerin Han hal-

---

(37) Moskova Radyosu İngilizce Yayını, 28 şubat 1972, saat 11.00 (Murat Nepesov'un hazırladığı yazı serisi)

kının Sinkiang'ı terketmesi ile ortadan kalkacağına inanıyorlar. Birçok gerici, müşkülpesent, Han halkının Sinkiang'a yerleşmeleri yüzünden, hayatın zorlaştığını iddia ediyor ve diğer milletlere mensup komünistleri, Han halkına hizmet eden çakallar olarak nitelendiriyorlar.' (38)

«Kızıl Çinliler için 'batıya doğru açılmak', çok hayatî bir meseledir. Çin, Rusya'ya, kendisinin sömürdüğü Doğu Türkistan, Moğolistan, Tibet gibi zengin toprakları kaptırmak istememekte ve Rusya'yı Avrupa'nın gerisinde tutmak istemektedir. Buna karşılık Rusya ise, yeni palazlanan Çin'in, nükleer kaynaklara sahip bir rakip olmasını istememekte ve onu Çin seddinin arkasında hapsetmek istemektedir.

«Kızıl Çin, Rusya'nın yardımıyla gelişmesini tamamladıktan sonra, maskesini indirmiş, takriben 100 sene evvel Nerçinsk anlaşması ile Rusya'nın aldığı toprakları geri istemektedir. Sovyet Hükûmeti'nin resmî organı İzvestia Gazetesi ise, kızıl Çin'in toprak talebi konusunda, on-yedinci asırda yaşamış olan iki Hıristiyan misyonerinin belgelerine (39) dayanarak, kızıl Çin tarafından talep edilen topraklarda hiç bir Çin eserinin olmadığını, bu iddia'nın asılsız olduğunu yazmıştır.

«Rusya ise, Çin'i Doğu Türkistan gibi zengin bir kaynaktan mahrum etmek, Çin'i devamlı bir kontrol altında tutmak, kendi nükleer kuvvet kay-

---

(38) Moslem Unrest İn China, Press Limited, Hong Kong, s. 46-47.

(39) İl Giornale D'İtalia, 15 kasım 1972, s. 9.

naklarını emniyet altına almak ve Doğu Türkistan yoluyla sıcak denizlere kavuşmak istemektedir.

«Muhtemel bir Rus - Çin çatışması, arada kalan Ortaasya Türklerinin ve diğer talihsiz esir milletlerin ortadan kalkmasıyla sonuçlanabilecektir. Amerikan U. S. News and World Report dergisine göre, bir çatışmadan, Amerika'daki Yahudi silâh fabrikatörleri kazançlı çıkacaktır.» (40)

Yukarıdan beri saydığımız bütün hadiseler ve naklettiğimiz haberler bize göstermiştir ki, Doğu Türkistan'da millî kurtuluş hareketleri sönmemiş ve her fırsatta Çin idaresine karşı, silâhlı harekete geçilmiştir. Bu, zulmün yıkılışına ve insanca yaşayışın kazanılışına kadar sürecektir. Bütün hür ülkelerden, hiç bir yardım gelmese dahi Doğu Türkistan Türkleri, komünizmi kanlarıyla boğacaklar ve hürriyet mücadelesini zaferle bitireceklerdir. Tarihte, bilhassa Türk tarihinde zulmün ebediyyen yaşadığı görülmemiştir. İnsanların, Hakkın saltanatına doğru koştukları bir çağda, Doğu Türkistan halkı da bu yarışta şerefli yerini alacaktır. Gerek Rusya'da ve gerekse Çin'de komünizmin çöküşü, bu ülkelerdeki Türk varlığının zaferiyle mümkün olacaktır.

---

(40) «Rusya, Doğu Türkistan'daki Çin Zülmünü Açıklıyor», Yeniden Millî Mücadele, C. II, No. 149 (5-12 aralık 1972), İstanbul, s. 2.

Doğu Türkistan Haritası

Yakup Han Bedevlet. 1865'de Doğu Türkistan'da devlet kurup, Sultan Abdülaziz'e bîat eden zat.

Hacı Hoca Niyaz. 1933'de kurulan Müstakil Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı.

1933 Ayaklanmasına liderlik eden Doğu Türkistanlı mücahitlerden bir grup.

Doğu Türkistan'ın ikinci istilâsı (1876) başkomutanı General Tso Tsung-T'ang (Dzo-Dzung-Tang).

Doğu Türkistan'ı 1911 - 1928 yılları arasında idare eden Çinli Yang-Tseng-Hsin. (Yang-Zıng-Şin).

1928-1933 yıllarında, Doğu Türkistan'da diktatörlük yapan Chin Shu Jen (Cin Şü Rın).

General Shen Shih Ts'ai (Şın-Şı-Say). 1934-1944 Rus İşgali devrinde, Rus kuklası diktatör.

Zulme boyun eğmedikleri için zincirlere vurulan Müslüman Türklerden bir grup.

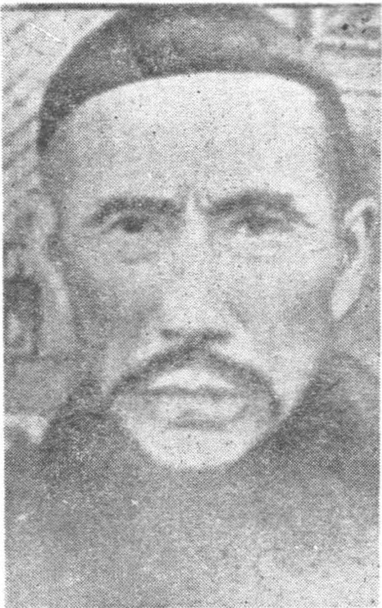

Dr. Mesut Sabri Baykuzu. 1947'de kurulan Doğu Türkistan Hükûmeti'nin reisi.

Hoten ayaklanması liderlerinden ve Eyalet Hükûmeti Reis Muavini olan Mehmed Emin Buğra.

1933 Kaşgar millî ayaklanmasının liderlerinden Osman Beğ.

Canım Han Hacı. 1946 senesinde kurulan Karma Hükûmet Konseyi âzalarından.

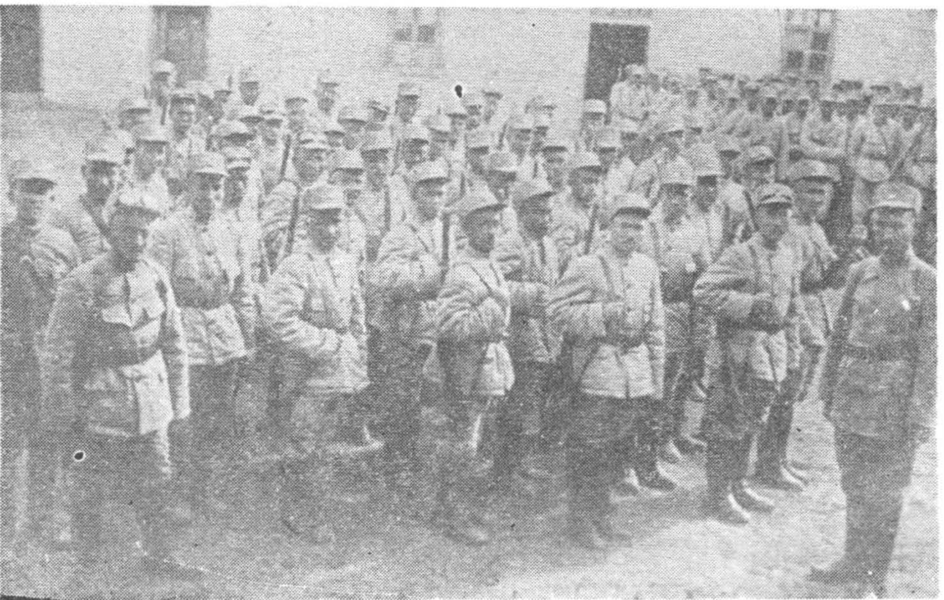
12 kasım 1933'de kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kabine azaları.

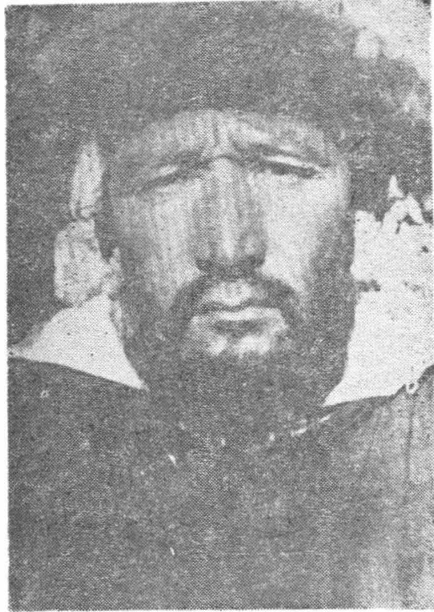
«Çin'in Tilkisi» diye bilinen, Çan Kay-Şek'ın sağ kolu General Chang Chih-Chung (Chang Cı-Cung).

Çinli Müslüman General Ma Chung-Ying (Ma-Cung-Yin).

General Mahmut Muhitî başkomutasında kurulan Millî Ordu'dan bir grup.

Osman Batur İslâmbay. 1950'de Kızıl Çin'e karşı ayaklandı. 29 nisan 1951'de şehit edildi.

Küçar ve Aksu ayaklanmaları liderlerinden Timur Beğ.

Osman Batur İslâmbay (ortada), İsa Yusuf Alptekin (sağda) ve Osman Batur'un yardımcıla-
rından Abdüllatif 1948 haziran ayında Urumçi'yi ziyaretleri esnasında.

Doğu Türkistan Hükûmeti reisi Mesut Sabri (ortada,) genel sekreter İsa Yusuf (solda) ve reis muavini Ahmed Can Kasımî.

Kızıl Çin'de, komünizme karşı direnenleri imha için kullanılan «Halk Mahkemesi»nden bir sahne.

Ballandırıla, ballandırıla propagandası yapılan «Toprak Reformu» ve sonu... Kızıl Çin'de sözde çiftçiler, 1951 senesinde yapılan toprak reformu sırasında, eski toprak sahiplerinin tapu senetlerini yakıyorlar.

Uzun mücadelelerden sonra Türkiye'ye iltica edebilen Doğu Türkistanlılar bir yürüyüşte.

İSTİFADE EDİLEN KAYNAKLAR

Atıf, Mehmet, **Kaşgar Tarihi**. İstanbul, 1300.

Barthold. Prof. W., **Ortaasya Türk Tarihi**. İstanbul, 1927.

Baysun, Abdullah, **Türkistan Millî Hareketleri**. İstanbul, 1943.

Cable Mildred ve French Francessa, **Trough Jade Gate and Central Asia**. London, Constable and Co., 1927

Cang da Cün, **Sinkiang'da Kırk Senelik Ayaklanma**.

Diyarbekirli, Nejat, **Hun Sanatı**. Millî Eğ. Bakanlığı Yy., İstanbul, 1972.

Driyöl, Edvard, **Şark Meselesi**. Ter. Nafiz. İstanbul, 1328 (1912).

Eberhard, Dr. Wolfram, **Çin tarihi**. T.T.K. Yy., Ankara, 1947.

Ergin, Muharrem, **Orhun Abideleri**. 1000 Temel Eser, İstanbul, 1970.

Fleming, Peper, **News From Tartary** (Tataristan'dan Haberler). Conathan Cape, Thirty Bedford Square, London, 1936.

Köprülü Fuat, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Millî Matbaa, İstanbul, 1926.

Lattimore, Owen, **Pivot Of Asia** (Asya'nın Mihveri). Litle Brown and Co., Boston, 1950.

— , **High Tartary** (Yüksek Tataristan). Litle Brown and Co., Boston, 1930.

Orkun, H. Namık, **Hunlar**.

— , **Türk Tarihi**. İstanbul, 1946.

Ögel, Bahaeddin, **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**. T. T.K. Yy., 1960.

Öztuna, Yılmaz, **Türkiye Tarihi**.

Sun Fu Ku, **Sovyetlerin Sinkiang'daki Gasp ve Yağmaları**. Formoza, 1952.

Togan, Zeki Velidî, **Umumî Türk Tarihine Giriş**. İsmail Akgün Mat., İstanbul.

Turan, Prof. Osman, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**. İstanbul Turan Neşriyat Yurdu, 1969.

Tsêng Weng-Wu, Chung-Cho Cheng Yin Shih Yhü-Shi (Çin'-in Batı memleketlerini -Doğu Türkistan'ı- İstilâ Hareketleri). Şanghay.

Whitting, Allen S., **Pown or Pivot**. Michigan State University Press East Lansing, Michigan, 1958.

Doğu Türkistan'ın Tarihi ve Coğrafyası. 1935, Nankin.

Muslim In China.

Moslem Unrest In China. Press Limited, Hong Kong.

Shen Shih-Ts'ai Bau Şing Du (Şın Şı-Say'ın Cinayetleri). Urumçi, 1945.

Ardel, Prof. Dr., «Doğu Türkistan» **Türk Kültürü**. C. I, No. 8 Ankara

Binark, İsmet, «Vakıflar ve Uygur Türklerinde Vakıf,» **Türk Kültürü**. C. VII, No. 78, Ankara.

Bossard, W., «Politics and Trade In Central Asia (Ortaasya'da Politika ve Ticaret);» **Journal of Central Asian Society**. C. XVI, London, 1929.

Buğra, M. Emin, «Doğu Türkistan'a Dair,» **Türk Kültürü**. C. II, No. 21, Ankara.

— , «Doğu Türkistan'da Eğitim,» **Türk Kültürü**. C. II, No. 17, Ankara.

— , «Sovyet-Çin Çekişmesinde Doğu Türkistan'ın Yeri, «**Türk Kültürü**. C. II, No. 14, Ankara.

Caferoğlu, Ahmet, «Doğu Türkistan Türklüğü,» **Türk Kültürü**. C. III, No. 30, Ankara.

Dönmez, As. Yusuf, «Türk Ülkelerinde Pamuk,» **Türk Kültürü**. C. I, No. 4. Ankara.

Dr. R. A. K., «Türklerin Yaşadıkları Yerler ve Sayıları,» **Türk Kültürü**. C. I, No. 5, Ankara.

İldemir, Muhammet, «Doğu Türkistan ve Çin-Rus Anlaşmazlığı,» **Dergi**. No. 17 (Arapça nüshadan tercüme) Münih.

İlkul, A. Kemal, «Doğu Türkistan'da Gördüklerim,» **Türk Kültürü**. C. VI, No. 71, Ankara.

Kaşin, A., «Doğu Türkistan'da Sovyet Yayılması,» **Dergi**. No. 35-36, Münih, 1964.

Musabay, Av. İlhami, «Doğu Türkistan'ın Nüfusu,» **Türk Kültürü**. C. VII, No. 79, Ankara.

Samedî, Ziya, **News Week** (6.3.1967) Amerika.

— , **Yeni Gazete** (24.2.1967) İstanbul.

Taçdiken, Mehmet, «Türkiye Sinemacılığı (Şekeroğlu ile Mülâkat),» **Pınar**. C. II, No. 17 (mayıs 1973).
Tokiner, Süleyman, «Sovyet Türkistan'ı ve Müslüman Doğu Memleketleri,» **Dergi**. No. 56, Münih, 1969.
Van, Peter, «Ruslar Mao'yu Katliam Yapmakla Suçladılar», **Sunday Express** (20.4.1969) İngiltere.
Yarkın, Prof. Dr. İbrahim, «Türkistan'ın Sulama Ziraati Hakkında,» **Türk Kültürü**. C. I, No. 12, Ankara.
«Doğu Türkistan'da Uranyum Cevheri Kavgası,» **İndian Express** (21.11.1963) Hindistan.
«Kızıllar İhtilâlinin Mihrak Noktası; Doğu Türkistan,» **Indian Express**. Hindistan.
«Kızıl Çin'de Müslümanlar Hür Dünya'dan Yardım Bekliyor,» **En-Nedve**. (26.4.1967) Mekke.
«Kızıl Muhafızlar İslâm'ı Yoketmek istiyor,» **Ukaz Gazetesi** (19. 1.1967) Suudî Arabistan.
«Huzursuz Sovyet-Çin Hududu,» **Die Ostschweiz**. (17.2.1967).
«Osman Batur,» **Yeniden Millî Mücadele**. C. I. No. 13 (nisan 1970) İstanbul.
«Rusya Doğu Türkistan'daki Çin Zulmünü Açıklıyor,» **Yeniden Millî Mücadele**. C. II, No. 149 (5.12.1972) İstanbul.
Cung Yang Zibao (Merkezî Gazete) Formoza.
The New York Times, 8.7.1973.
Sinkiang Gazetesi, 10.11.1958.

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÜÇÜNCÜ KISIM

OTAĞ YAYINLARI

1 — **İslâm İnancının Temelleri — AKÂİD**
Yazan: Ö. Nesefî. Hazırlayan: M. Seyyit Ahsen
Fiyatı: 20 Lira. (4. Baskı)

2 — **ERMENİ MESELESİ VE TÜRKİYE**
Hazırlayan: Abdullah Yaman
Fiyatı: Ciltli 40, ciltsiz 30 lira.

3 — **Komünist İhtilâle Karşı TEDBİRLER**
Yazan Aykut Edibâli (3. baskısı hazırlanıyor)

4 — **Millî Şiirler Demeti: 1 — PARMAKLIKLAR**
(1. baskısı bitti.)

5 — **Millî Hikâyeler Demeti: 1 — KANLIDERE**
Fiyatı: 12.50 Lira (2. baskı)

6 — **Millet Düşmanlarının İhanet Planları — Belgeler**
Hazırlayan: Kemal Yaman
Fiyatı: 15 Lira (2. baskı)

7 — **Millî Şiirler Demeti: 2 — ÇORAK TOPRAK YEŞERDİ**
Fiyatı: 9 Lira

8 — **Millî Şiirler Demeti: 3 — YENİ ÇAĞIN YÜRÜYÜŞÜ**
Fiyatı: 9 Lira

9 — **Millî ikâyeler Demeti: 2 — DÜĞÜM**
Fiyatı: 9 Lira

10 — **Millî Hikâyeler Demeti: 3 — HÂN BUYRUĞU**
Fiyatı: 9 Lira

11 — **Millî Hikâyeler Demeti: 4 — TABUT**
Fiyatı: 10 Lira

12 — **Millî Piyesler Demeti: 1 — ÇATALLI KÖY**
Yazan: Ali Yürük. Fiyatı: 10 Lira.

13 — **Millî Romanlar Demeti: 1 — PERVANELER**
Yazan: Müfîde Ferid. Fiyatı: 11 Lira

14 — **Beynelmilel Sermaye ve İhtilâller**
Kemal Yaman - Henry Coston. Fiyatı: 15 Lira.

15 — **TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI NE OLMALIDIR?**
Yazan: Aykut Edibâli. Fiyatı: 15 Lira.

16 — **BEYNELMİLEL YAHUDİ**
Yazan: Henry Ford. Fiyatı: 15 Lira.

17 — **TÜRKİSTAN, Rusya ile Çin Arasında**
Yazan: Baymirza Hayit.
Fiyatı: Ciltli 70, ciltsiz 60 Lira.

18 — **Millî Hikâyeler Demeti: 5 — GÜN AKŞAM OLDU**
Fiyatı: 12,50 Lira.

19 — **Millî Piyesler Demeti: 2 — BEŞ ÇAYI (Five O'lock Tea)**
Yazan: Aykut Edibâli. Fiyatı: 15 Lira.

Yayınevimiz; insanlığın, İslâm dünyasının ve Türk Âleminin temel meselelerinden birini vukufla inceleyen bu eseri sunmakla sevinç duymaktadır.

Bu eser; dünya Türklüğünün önemli bir kesimi üzerinde, asırlardır yürütülen emperyalist politikanın çirkin ve korkunç yüzünü, bütün açıklığıyla gözler önüne sermektedir. Eserin konusunda otorite olan sayın yazar tarafından kaleme alınması, kitaba ayrı bir değer kazandırmaktadır.

Derin bir ibretle okuyacağınız kitabın yazarı, muhterem İsa Alptekin Beyefendi, 1908 yılında, Doğu Türkistan'ın Kaşgar Vilâyeti'ne bağlı Yenihisar Kazası'nda doğmuştur. Doğu Türkistan'da öğrenimini tamamladıktan sonra çeşitli görevlerde bulunmuş ve 1947 yılında **Doğu Türkistan Hükûmeti Genel Sekreteri** olmuştur. Bir seneden fazla bu görevde kalmıştır. Bu süre zarfında milliyetçi, anti-emperyalist ve anti-komünist bir politika uygulamanın rehberlerinden olmuştur.

1949 yılında komünistlerin Doğu Türkistan'ı işgalinden sonra Hindistan'a iltica eden ve bilâhare Türkiye'ye gelip yerleşen İsa Alptekin Bey, İstanbul'da **«Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti»**ni kurmuş, Türkiye'nin birçok yerinde konferanslar vermiş, beynelmilel teşekküllere muhtıralar takdim etmiş ve birçok beynelmilel kongreye katılmıştır.

Doğu Türkistan Türklerinin meşrû son lideri ve Doğu Asya meseleleri mütehassısı, özellikle Çin ve Rusya'daki komünist hareketleri yakından takip etmiş bulunan muhterem yazar, bu eseriyle, Doğu Türkistan Meselesi'ne büyük bir açıklık getirmiş bulunuyor.

Yayınevimiz; büyük bir boşluğu dolduran bu eserin Türk okuyucularına faydalı olmasını diler.

FİYATI: 25 LİRA